

Erfgoednota Boxtel: 2026-2030

meewerkend boxtel

Erfgoednota Boxtel: 2026-2030

Colofon
Erfgoednota Boxtel: 2026-2030
Versie: Definitief (17 maart 2026)
Afbeelding voorblad: Dronefoto van het centrum van Boxtel (september 2025).
Opgesteld door gemeente Boxtel in samenwerking met The Missing Link en stakeholders

Samenvatting

Gemeente Boxtel heeft een rijke cultuurhistorie, prachtige natuurgebieden en een landelijk gebied met karakteristieke dorpen. De identiteit van Boxtel wordt voor een groot deel bepaald door het aanwezige culturele erfgoed. Inwoners voelen zich verbonden met historische gebouwen, cultuurhistorisch waardevolle landschappen, ambachten en tradities. Het geeft onze dorpen karakter en aantrekkingskracht en zorgt dat we ons thuis voelen.

Gemeente Boxtel wil dan ook graag haar rijke cultuurhistorie koesteren. Zo wordt rekening gehouden met de identiteit van de plek en nieuwe ontwikkelingen staan in dienst van het behoud van de cultuurhistorische waarden. Het beschermen en behouden van het erfgoed is een belangrijke taak van de gemeente. Wel is er een achterstand op het gebied van inventarisatie en borgen van het erfgoed. Deze basis op orde brengen is de belangrijkste taak voor de komende jaren. Je moet eerst weten wat je hebt voordat je het kunt koesteren.

We streven daarnaast naar actief gebruik van erfgoed waar zoveel mogelijk mensen van kunnen genieten. Erfgoed is niet langer een los beleidsdoel, maar wordt geïntegreerd in andere sectoren zoals ruimtelijke ontwikkeling, leefbaarheid, klimaatadaptatie, identiteitsvorming en recreatie & toerisme. Door het verdrag van Faro is er steeds meer aandacht voor de samenwerking tussen overheden en bewoners op het gebied van erfgoed. Aan deze oproep wil de gemeente graag gehoor geven. In gemeente Boxtel is erfgoed een bron van maatschappelijke verbinding. Er is een actief verenigingsleven en er zijn levende tradities die door de inzet van vrijwilligers kunnen worden ervaren en doorgegeven. De gemeente waardeert deze inzet. Ze wil de komende periode verkennen hoe zij een stimulerende en faciliterende rol kan spelen én de samenwerking kan vergroten.

Erfgoeduitgangspunten

1. De erfgoedbasis is meer op orde
2. Betere borging van erfgoed in en voor de toekomst
3. Erfgoed van Boxtel is beter toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar
4. Erfgoed wordt meer verjongd

Deze erfgoeduitgangspunten vormen de basis waar gemeente Boxtel zich tot 2030 op gaat richten. De gemeente doet dit, daar waar mogelijk, in samenwerking met haar stakeholders. Voor het realiseren van deze erfgoeduitgangspunten is er een concreet uitvoeringsprogramma 2026-2028 opgesteld. Voor een aantal van de opgehaalde wensen ziet de gemeente in de periode 2026-2028 (nog) geen ruimte om deze op te kunnen pakken. Wel is de verwachting dat de ruimte voor deze 'wens-projecten' en initiatieven de komende tijdspanne zal toenemen. Het uitvoeringsprogramma zal jaarlijks gemonitord worden. De erfgoednota zal in 2029 geëvalueerd worden.

Met deze erfgoednota en het uitvoeringsprogramma wil gemeente Boxtel haar koers verankeren en werken aan een verbeterde erfgoedzorg. Zo kan al het waardevolle erfgoed dat de gemeente te bieden heeft doorgegeven worden aan de volgende generaties.

Voorwoord

Erfgoed is een belangrijke waarde van Boxtel en onze dorpen Liempde, Esch en Lennisheuvel. Het geeft onze gemeente karakter en aantrekkingskracht en zorgt dat we ons thuis voelen.

De erfgoednota uit 2009 richtte zich vooral op ruimtelijke ordening, bouw- en monumentenbeleid. Met als resultaat dat ons erfgoed te veel op een eiland staat en te weinig betrokken en ook benut wordt voor versterking van de identiteit van Boxtel en van de ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast ligt de uitvoering vooral bij de gemeente en kan er meer worden ingestoken op samenwerking met onze inwoners en organisaties zoals heemkundekringen, CARE, BHIC en natuur-/landschapsorganisaties. Hoog tijd dus voor vernieuwing. Deze nieuwe Erfgoednota Boxtel 2026-2030 kiest voor integrale verbinding én voor samenwerking. Belangrijk uitgangspunt voor de actualisatie van de erfgoednota is dus dat erfgoed een bijdrage levert aan de identiteit van gemeente Boxtel en de betrokkenheid van bewoners, organisaties en bedrijven vergroot. Waarbij de kennis van het verleden een bijdrage levert aan de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit en verbonden wordt aan de toeristische beleving van Boxtel.

Erfgoed is geen los beleidsveld meer. Het wordt verweven met ruimtelijke ontwikkeling, leefbaarheid, duurzaamheid, klimaatadaptatie, plattelandsontwikkeling, recreatie & toerisme.

”Door erfgoed te integreren in andere sectoren, wordt het beter geborgd én beleefbaar. Het biedt veel koppelkansen. Aandacht voor herbestemming en verduurzaming van monumenten is belangrijk, want als monumenten gebruikt en bewoond worden, worden ze het beste beschermd.”

Om erfgoed te koesteren, moet je eerst weten wat je hebt. Ons erfgoed is rijk en veelzijdig. Het omvat monumenten, archeologie, landschappen, landgoederen, oude teelten zoals populieren en hop, ambachten als klompenmakerij en linnenfabricage, tradities zoals de Bloedprocessie en carnaval, kerken en gebedshuizen, familiegeschiedenissen en nog veel meer. Nieuwe tradities en vondsten – zoals de kano in Esch en Romeinse artefacten in Kasteren – blijven ons erfgoed verrijken.

“Erfgoed is een basis voor maatschappelijke verbinding. Er is een actief verenigingsleven en er zijn levende tradities die door de inzet van vrijwilligers kunnen worden ervaren en doorgegeven. We willen dit graag stimuleren en faciliteren.
Daarom wil ik mijn waardering en dank uitspreken aan alle vrijwilligers en organisaties die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze erfgoednota. We hopen dat iedereen vol enthousiasme aangehaakt blijft bij de verdere ontwikkeling van het uitvoeringsprogramma en de uitvoering van de acties en projecten.”

Samen maken we ons Boxtels erfgoed zichtbaar, beleefbaar en toekomstbestendig!

Désiré van Laarhoven – van Abeelen
Wethouder Erfgoed en Monumentenzorg

Inhoudsopgave

Samenvatting 3
Voorwoord 4
Inhoudsopgave 5
Deel I Aanleiding & ambities 6
Hoofdstuk 1: Aanleiding: waarom deze erfgoednota? 6
Hoofdstuk 2: Het cultureel erfgoed van gemeente Boxtel 8
2.1 Introductie 8
2.2 Het Verhaal van Boxtel 8
Hoofdstuk 3: Welke ambities hebben we? 17
3.1 Erfgoed in relatie tot de Omgevingsvisie Boxtel 17
3.2 Erfgoed in relatie tot de andere beleidsdoelen 20
3.3 Ambities op cultureel erfgoed 21
Hoofdstuk 4: Waar staan we nu? 24
4.1 Erfgoedzorg in Nederland 24
4.2 Erfgoedzorg in Boxtel 25
4.3 Wat is nodig voor een goede erfgoedzorg? 26
Deel II Uitgangspunten & beleid 29
Hoofdstuk 5: Erfgoeduitgangspunten 29
Deel III Maatregelen 32
Hoofdstuk 6: Uitvoeringsprogramma 2026-2028 32
6.1 Hoe werkt een uitvoeringsprogramma? 32
6.2 Erfgoeduitgangspunten in het uitvoeringsprogramma 32
6.3 Overzicht van de erfgoedprojecten 33
6.4 Toelichting op de erfgoedprojecten 34
6.5 Toelichting op de wensprojecten 42
Deel IV Monitoring & Evaluatie 44
Hoofdstuk 7: Monitoring en Evaluatie 44
7.1 Monitoring uitvoeringsprogramma 44
7.2 Monitoring Erfgoednota 45
Bronnen 47
Bijlageblad 49

Deel I Aanleiding & ambities

Hoofdstuk 1: Aanleiding: waarom deze erfgoednota?

Deze nieuwe erfgoednota zorgt dat gemeente Boxtel op koers komt met het uitvoeren van de wettelijke taken rondom cultureel erfgoed. De huidige erfgoednota, genaamd 'Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel' dateert alweer uit 2009.[1] In deze nota lag de nadruk op ruimtelijke ordening, bouwbeleid en monumentenbeleid. Sindsdien hebben er veranderingen in wetgeving en trends plaatsgevonden (o.a. vaststelling Erfgoedwet in 2016, Verdrag van Faro in 2023, de inwerkingtreding van de Omgevingswet in 2024 en het de vaststelling van de Omgevingsvisie Boxtel in 2025). Bovendien is het grondgebied van de gemeente in 2021 uitgebreid met de kern Esch.

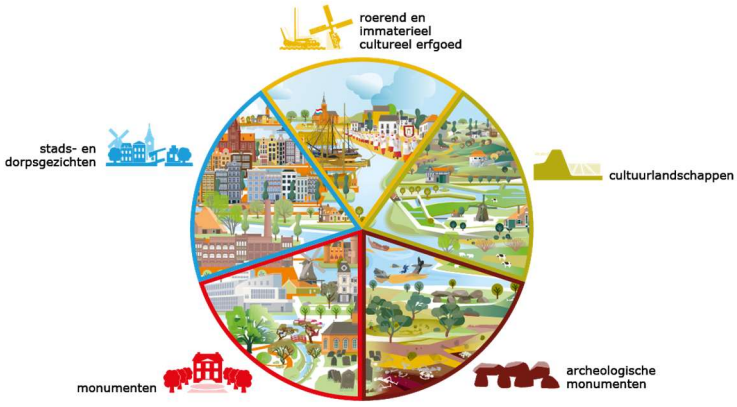
Vanuit de Boxtelse samenleving en politiek kwam de wens om de bestaande nota te actualiseren.[2] Deze actualisatie diende niet alleen uitgevoerd te worden op de terreinen als ruimtelijke ordening, bouwbeleid en monumentenbeleid, maar ook op andere terreinen. De locatie van gemeente Boxtel kent namelijk een lange geschiedenis, die op diverse manieren tot uitdrukking komt. Hoewel de geschiedenis terugkomt in monumentale gebouwen, archeologische resten, historische parken en landschappelijke structuren, komt het ook tot uiting in immaterieel erfgoed zoals tradities en ambachten. Allemaal maken zij deel uit van ons gezamenlijk cultureel erfgoed en ons collectief geheugen. Wel is aangegeven, door de stakeholders, dat de gedegen ontwikkelgeschiedenis beschreven in de erfgoednota 2009 een belangrijke kennisbron en basis is om op voort te bouwen. Deze belangrijke bron is daarom als Bijlage 2 opgenomen.

Uitlegkader

Wat is cultureel erfgoed?

Erfgoed vertelt over waar we vandaan komen, wie we zijn en hoe we ons ontwikkelen. Het is tastbaar aanwezig in onze historische woonkernen, het landelijk gebied en in de bodem. Maar ook als immaterieel erfgoed in onze tradities, gebruiken en verhalen. In deze nota gebruiken we een brede betekenis van erfgoed. Hieronder verstaan we gebouwde objecten, structuren en monumenten, cultuurlandschappen, archeologie en immaterieel erfgoed.

Erfgoed en de kijk erop is door de jaren heen veranderd. Het eens zo sterke onderscheid tussen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed is met de intrede van de Erfgoedwet van 2016 steeds meer op de achtergrond geraakt. Daarom spreken we in deze nota over cultureel erfgoed: het geheel van materiële en immateriële overblijfselen, uitdrukkingen, tradities, kunstwerken, gewoonten en kennis die zijn overgeleverd van vorige generaties en die deel uitmaken van de cultuur en identiteit van een bepaalde samenleving en de huidige generatie.

Afbeelding uit toolkit visuals Omgevingswet Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

[1] Gemeente Boxtel (2009).
[2] Gemeente Boxtel (2021).

Niet alleen de betekenis van cultureel erfgoed is breder geworden dan voorheen, maar ook wie zich bezighoudt met het cultureel erfgoed. Zo zijn veel inwoners en erfgoedvrijwilligers actief bezig met het uitoefenen van tradities en het uitvoeren van onderzoeken, in stand houden en doorgeven van het cultureel erfgoed.

Ook is de maatschappelijke betekenis van erfgoed veranderd. De nadruk ligt steeds meer op hoe erfgoed kan bijdragen aan sociale cohesie, duurzaamheid en identiteit binnen een veranderende samenleving.[3] Dit sluit aan bij het Verdrag van Faro dat pleit voor een erfgoedbenadering waarin gemeenschappen centraal staan en waarin erfgoed wordt gezien als een bron van maatschappelijke verbinding. Deze verschuiving weerspiegelt bredere maatschappelijke trends, zoals de veranderende samenstelling van de bevolking, waarbij nieuwe gemeenschappen andere vragen stellen over welk erfgoed behouden moet worden en hoe het verhaal van erfgoed wordt verteld. De verbreding van het erfgoedbegrip zorgt ervoor dat het niet alleen om instandhouding van het erfgoed gaat, maar ook om welke betekenis het heeft voor de mensen. Door het verdrag van Faro komt er steeds meer aandacht voor de samenwerking tussen overheden en bewoners. Samen voel je je immers betrokken bij en verantwoordelijk voor erfgoed waarmee mensen zich identificeren.

Als gemeente zijn we verplicht om de wetgeving vanuit het Rijk (o.a. Erfgoedwet en Omgevingswet) na te leven en in de praktijk te brengen, dat zijn wettelijke taken. Binnen deze wetten en regels heeft gemeente Boxtel een zekere mate van vrijheid om te bepalen hoe zij nu en in de toekomst wil omgaan met haar cultureel erfgoed. Dit wordt beleidsruimte genoemd. In deze erfgoednota geeft de gemeente aan hoe zij de wettelijke taken en beleidsruimte vormgeeft en waar de accenten voor de komende periode 2026-2030 liggen.

Bij het opstellen van deze erfgoednota hebben we verschillende partijen betrokken. Zo zijn er gesprekken en werksessies geweest met verschillende stakeholders (o.a. erfgoedverenigingen, gilden, musea en natuurverenigingen). De Omgevingswet vraagt om integraal samenwerken en het zoeken naar de samenhang tussen de beleidsonderwerpen om vervolgens de perspectieven en belangen af te wegen. Door te focussen op relatie-onderwerpen die erfgoed raken (naast de fysieke leefomgeving), zoals cultuur, educatie, onderwijs en lokale (museale) instellingen, ontstaat er bewustwording én wordt de verbinding tussen erfgoed en beleving versterkt. Cultureel erfgoed is overal aanwezig in Boxtel en vertelt een verhaal waar we trots op mogen zijn. Dit verdient het om doorgegeven te worden naar de toekomst.

Afbeelding 1: Herberg den Eijngel (Lennisheuvel).

[3] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d.).

Hoofdstuk 2: Het cultureel erfgoed van gemeente Boxtel

2.1 Introductie

Waar hebben we het over als het over cultureel erfgoed in gemeente Boxtel gaat? Dit hoofdstuk geeft een schets hiervan op hoofdlijnen. Allereerst wordt een algemeen verhaal vertelt over de ontwikkelgeschiedenis van gemeente Boxtel. Daarna worden de dorpskernen apart benoemd. En als laatste worden de verschillende onderwerpen, zoals archeologie, gebouwd erfgoed, immaterieel erfgoed, landschap en cultuurhistorie die van belang zijn voor het Boxtels erfgoed benoemd. Voor een uitgebreide cultuurhistorische analyse kan Bijlage 2 geraadpleegd worden.

2.2 Het Verhaal van Boxtel

In deze paragraaf staat het verhaal van gemeente Boxtel centraal. Het gaat dan met name om de ontwikkeling van wat er binnen de huidige gemeentegrenzen zich op grote lijnen vanaf de IJstijd heeft afgespeeld. Het Verhaal van Boxtel is een ontwikkelgeschiedenis in vogelvlucht waar de hoofdpunten worden benoemd. Eerst wordt een samenvatting gegeven van de vorming van het landschap en daarna krijgt ook de bewoningsgeschiedenis aandacht.

2.2.1 Het Verhaal van Boxtel in vogelvlucht

Meer dan een miljoen jaar geleden zorgden afzettingen van de toen nog vlechtende rivieren Maas en Rijn voor de huidige ondergrond van Noord-Brabant. Tijdens de tweede IJstijd (115.000 tot 9.700 voor Christus) werd Brabant bedekt met fijn zand, dat door de wind uit droge rivierdalen werd opgeblazen (dekzand). Tussen de dekzandruggen ontstonden drassige stroomgebieden met waterlopen, als de Dommel en de Essche stroom. De hoger gelegen plekken nabij waterlopen waren interessante locaties voor bewoning door de eerste prehistorische bewoners.

In en rond Boxtel zijn diverse sporen van menselijke aanwezigheid uit de prehistorie gevonden. Zoals onder andere pijlen en een vuistbijl uit de steentijd, lanspunten en een grafheuvel uit de bronstijd en een boomstamboot (exacte datering nog onbekend). De oorsprong van Boxtel bevindt zich op de plek waar nu de Zwaanse brug ligt. De rivier de Dommel was hier makkelijk te doorwaden en vormde een schakel in een doorgaande route van noord naar zuid en andersom. In de Romeinse tijd lag Boxtel ten zuiden van de Limes (grens) en maakte het onderdeel uit van het Romeinse Rijk. Onder andere in Munsel zijn grondsporen van huizen uit deze periode gevonden. In Esch zijn bijzondere resten van Romeinse graven en dakpanovens gevonden.

Na het val van het Romeinse Rijk krimpt de bevolking. De moerassige omgeving van Boxtel bleef lange tijd schaars bewoond. In de 11^{e}- 12^{e} eeuw vestigde de eerste heer van Boxtel zich op een natuurlijke heuvel en bouwde een motteburcht. Vanuit hier werd de omgeving ontgonnen en werden kanalen, de binnendommeltjes, gegraven. Waarschijnlijk werd op de motteburcht in 1290 de Sint Petruskerk gebouwd. Uit dezelfde eeuw stamt ook het kasteel Stapelen. De eerste tekstvermelding van Boxtel dateert ook uit deze tijd (begin 12^{e} eeuw).

De dorpskernen Esch, Lennisheuvel en Liempde zijn ook ontstaan in de middeleeuwen. Tussen 700 en 800 na Christus vestigen zich de eerste bewoners in Esch. In 739 na Christus maakte Sint Willibrordus kennis met de villa Esch of Hesc. Rond diezelfde tijd zou ook het dorp Lennisheuvel zijn ontstaan. Lennisheuvel is van oorsprong een boerendorp dat bekend stond als een klein gehucht midden in de bossen en de heidevelden.

Liempde staat vanaf 1232 bekend als 'Hertogsdorp' binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch. Het dorp behoort tot het Kwartier van Peelland met als hoofdplaats Rode (huidige Sint-Oedenrode). Liempde is daarmee een zogeheten ressort van Rode maar heeft wel een eigen schepenbank. Het valt dus niet onder het gezag van de heer van Boxtel. Tot in 1391 wanneer Hertogin Johanna het dorp schenkt, als een hoge Heerlijkheid met recht op rechtspraak en aanstelling van schepenen, aan Ridder Willem van de Meeren van Boxtel. De banden tussen Liempde en het Peelland blijven bestaan.

Voor Boxtel veranderende er veel in de Successieoorlog (1356-1357). Tijdens deze oorlog overleed Willem IV van Boxtel zonder nakomelingen na te laten. Om te voorkomen dat Boxtel een speelbal zou worden in de successieoorlog, ontvingen zijn zus Maria en haar man Theodricus van Meerheim van de Duitse keizer Karel IV een leenbrief. Hierin benoemde hij Boxtel tot een Rijksheerlijkheid. Het dorp

was toen nog geen leengoed van de lokale heer (de hertog van Brabant), maar van de Duitse keizer. Boxtel kreeg hierdoor vrijstelling van het leveren van financiële bijdragen en troepen aan het hertogdom. In 1473 werd Boxtel alsnog leengoed van de hertog van Brabant.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) had Boxtel zwaar te lijden. De heer van Boxtel, Johan van Horne (1531-1606), sloot zich aan bij de protestante opstandelingen. De heer was een van de edelen die in 1566 het smeekschrift aanbood aan Margaretha van Parma. De rest van Brabant bleef overwegend katholiek, zo ook zijn zoon Gerard van Horne. Boxtel en vooral kasteel Stapelen was een strategische uitvalsbasis richting 's-Hertogenbosch. Het kasteel wordt meerdere malen ingenomen door zowel Staatse als Spaanse troepen, maar raakt niet beschadigd. Wel werd de omgeving veelvuldig geplunderd. Daarnaast waren de inwoners van Boxtel veel geld kwijt aan het onderhouden van de soldaten die dikwijls in Stapelen waren gelegerd.

Uiteindelijk werd Brabant een Generaliteitsland. Boxtel lag voortaan in Staats Brabant. Het werd door de Republiek bestuurd en niet meer door de Van Hornes. Het katholieke geloof mocht niet meer openlijk beleden worden en de St-Petruskerk kwam in protestantse handen. Deze toestand duurde tot 1794. Voor het gewest Brabant waren de gevolgen van de Tachtigjarige Oorlog en de voorwaarden van de Vrede van Münster bijzonder groot en deels blijvend. Brabant werd voorgoed in tweeën gedeeld (m.u.v. 1815 - 1831 toen Nederland en België één koninkrijk vormden) en de delen groeiden uit elkaar. Het zuiden (het huidige België) bleef verplicht katholiek en kreeg een totaal andere geschiedenis. Het noorden van Brabant, en dus ook Boxtel, werd gevoegd bij de protestantse Republiek. De enige, ware godsdienst was Nederduits gereformeerd. De eerste protestantse predikant in Boxtel kwam al in 1648: dominee Johannes Aelstius.

Na de Franse Revolutie (in 1789) sloten diverse mogendheden (waaronder Oostenrijk, Pruissen, de Nederlandse Republiek en Groot-Brittannië) een bondgenootschap tegen Frankrijk. Gevoed door angst dat de geest van de revolutie met alle gevolgen van dien, zich zou verspreiden. Dit resulteerde in de Eerste Coalitieoorlog. In september 1794 bevond Boxtel zich midden in het strijdtoneel. Troepen uit Groot-Brittannië, Hessen en Hannover verschansten ze zich bij de bruggen over de Dommel. De Franse troepen, op weg naar 's-Hertogenbosch vanuit het zuiden, sloegen toe op 14 september en veroverden het dorp. Op 15 september probeerden de troepen uit Groot-Brittannië, Hessen en Hannover te vergeefs Boxtel te heroveren. De komst van de Fransen in Boxtel betekende dat het katholieke geloof weer openlijk belijdt mocht worden.

Hierna zouden Boxtel, Liempde, Lennisheuvel en Esch een tijd van relatieve rust kennen. Pas met Operatie Market Garden ging Boxtel weer meespelen op het wereldtoneel. Operatie Market Garden was een geallieerd offensief gericht tegen nazi-Duitsland, in september 1944, tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog. Het doel was om met inzet van luchtlandingstroepen strategische bruggen op Nederlands grondgebied te veroveren. Niet alle geallieerde luchtlandingstroepen kwamen aan op de gewenste bestemming. Twee zweefvliegtuigen met in elk een aantal airborne militairen werden te vroeg losgelaten en landden in de Kampina (heidegebied tussen Boxtel en Oisterwijk). Gelukkig was het lokale verzet sneller ter plaatse dan de Duitse bezetters. Zij hielpen de geallieerden om zich te verschuilen in de bossen en voorzagen hen van voedsel, hoewel dit erg schaars was. In de weken daarop werden meer gestrande airbornes ondergebracht in de Kampina. Het exacte aantal is onbekend, maar waarschijnlijk was het een groep van meer dan 100 man. Ondanks verwoede pogingen lukte het de Duitsers niet om hen te vinden. Toen de geallieerden naderden, trokken de airbornes op 24 oktober 1944 het door de Duitsers verlaten Boxtel binnen, waar zij als de eerste bevrijders feestelijk werden onthaald.

Na de Tweede Wereldoorlog begon de heropbouw van de vier plaatsen. In 1996 zorgde de gemeentelijke herindeling ervoor dat het nabijgelegen Liempde bij Boxtel werd gevoegd. Tegelijkertijd ging een deel van Gemonde (dat bij Boxtel hoorde) over naar de gemeente Sint-Michielsgestel. Op 1 januari 2021 werd de naastgelegen gemeente Haaren opgeheven en gesplitst. Als gevolg hiervan werd de kern Esch onderdeel van gemeente Boxtel.

2.2.2 Gebiedsbeschrijvingen

In gemeente Boxtel zijn diverse kernen, die elk een eigen geschiedenis kennen. Ook hebben zij eigen kenmerken, die hun identiteit vormen. Hierna komen korte gebiedsbeschrijvingen van de diverse dorpen in de gemeente. Daarnaast kent de gemeente ook een aantal gehuchten (o.a. Kasteren, Vrilkhoven, Nergena). Deze worden niet specifiek behandeld. Kort samengevat, het valt op dat het landschap een belangrijk plaats inneemt in de geschiedenis van Boxtel en de bijbehorende dorpskernen. Een doorwaadbare plaats in de beken, de vruchtbare beekdalen, en de hoger gelegen veilige plekken, zorgden voor gunstige plekken voor mensen om zich te vestigen. Deze landschapselementen zijn tot op heden nog te ervaren en hebben invloed op de inrichting van het gebied. Andere specifieke kenmerken typisch voor gemeente Boxtel zijn: de handelsplekken, de knooppunten (spoor, water, wegen) in het gebied, de kerkelijke geschiedenis en de landbouw.

2.2.2.1 Boxtel en omgeving

Een van karakteristieken van Boxtel is de ligging van de nederzetting. De oude kom is gelegen in een verbreding van het Dommeldal, op een natuurlijke hoogte waar de rivier goed doorkruisbaar is. Deze plek werd al vroeg bewoond gezien het aantreffen van vele interessante archeologische vondsten. Er zijn bewoningssporen gevonden, niet alleen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd, maar ook uit het einde van de vroege Middeleeuwen en latere perioden.

Het karakter van de kom van Boxtel, namelijk een 'stadsdorp' is een kenmerk dat meer Brabantse dorpen hebben. Boxtel heeft een stedelijk karakter waarbij veel van de oorspronkelijke bebouwing bewaard is gebleven. Van groot belang bij de ontwikkeling van Boxtel was de aanwezigheid van een burcht ter plaatse van de huidige Sint Petruskerk. Ten zuiden daarvan is aan het eind van de dertiende eeuw de Markt aangelegd waar omheen Boxtel verder is uitgegroeid. Van de oorspronkelijke bebouwing, vooral in het centrum van Boxtel nabij de Markt, is veel bewaard gebleven. Deze panden versterken het karakter van Boxtel doordat zij de ontwikkeling van de oude kern weergeven.

Afbeelding 2: Kasteel Stapelen (Boxtel).

Kasteel Stapelen heeft een rijke geschiedenis. Zo heeft het kasteel, door de bewoning van de heren van Boxtel, een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de nederzetting. Het is in de loop der eeuwen overgegaan van vader op zoon en in handen geweest van de adellijke families van Boxtel,

van Ranst en Van Horn. Zowel Willem van Oranje als Lodewijk XIV (de zonnekoning) hebben op hun doorreis in Kasteel Stapelen hun verblijf gevonden. In 1819 kwam het kasteel in particuliere handen van de familie Mahie. Het toen inmiddels vervallen kasteel is door deze familie in 1850 grondig gerestaureerd. In 1915 werd het kasteel door mevrouw Mahie verkocht aan de Paters Assumptionisten, die het in gebruik namen als klein seminarie. Vanaf 1939 werd het kasteel gebruikt als communiteit (leefgemeenschap) voor de paters en als provincialaat (bestuur) van de Nederlandse provincie van de Congregatie der Assumptionisten. Op die manier veranderde het kasteel waar eerst de politieke macht lag, naar een kerkelijk instituut.

De kerkelijke geschiedenis van Boxtel heeft ook op andere terreinen een belangrijke stempel gedrukt op de ontwikkeling van het dorp. Vooral de Sint Petruskerk, al vermeld in 1293, heeft hierop invloed. Door het Heilig Bloedwonder trok Boxtel veel bedevaartgangers wat zijn invloed heeft uitgeoefend op de welvaart van kerk en de nederzetting. De bouw van de vele kloosters in de negentiende eeuw is kenmerkend voor de ontwikkeling van katholiek Nederland in die periode.

Ook de industriële ontwikkeling in Boxtel is van belang. Allereerst maakten de molens bij het Smalwater een belangrijk deel uit van de economie van de oude nederzetting. In de negentiende eeuw groeide van daaruit ook andere industriële activiteiten waaronder de productie van papier en textiel. Door de aanleg van het spoorwegknooppunt vond in de tweede helft van de negentiende eeuw een uitbreiding van het oude Boxtel naar het westen plaats, hetgeen duidelijk is af te lezen aan de overwegend negentiende-eeuwse bebouwing. Ook zorgde deze verbinden, naar onder andere Duitsland (Duits-lijntje) ervoor dat de industrie kon groeien.

2.2.2.2 Liempde en omgeving

Op de hoge zandruggen rond Liempde zijn vele archeologische vondsten gedaan. Onder andere vuurstenen bijlen uit het Neolithicum en vondsten uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en latere perioden. Op deze hogere zandruggen vond tot de dertiende eeuw bewoning plaats. Daarna verschoof de bebouwing naar het lagergelegen gebied in het midden van de zandruggen, zodat de hoger gelegen ruggen gebruikt kon worden als landbouwgrond.

Deze esdekken rond Liempde zijn zeer goed bewaard gebleven. Het betreft de drie grote akkercomplexen, namelijk de Smalderse Akker/ Kerkakker ten noorden en noordoosten van Liempde, de Hezelaarse Akker en de Vrilkhovense Akker. Deze akkers zijn nog steeds aanwezig. Ook de aanwezigheid van de vele oude boerderijen, Vlaamse schuren en perceleringen dragen bij aan dit waardevolle cultuurhistorische landschap. Een voorbeeld van historische percelering is De Rondenborgh[4]. Dit bijna cirkelvormige en omgrachte perceel ligt tegen de zuid-west rand aan van de Vrilkhovense Akker. De eerste vermelding dateert van 1432. Hoewel er nog geen sporen van bewoning is gevonden, bestaat er een sterk vermoeden dat hier in de Middeleeuwen een versterkt hoevecomplex lag. Het unieke aan Liempde is de gaafheid van de open bolle akkers en de nog aanwezige patronen van de bebouwing aan de randen ervan. Dit beeld is in de meeste Brabantse dorpen verdwenen of sterk aangetast.

Ook in Liempde geeft de kerkelijke geschiedenis het dorp karakter. De tot monument ingerichte plaats van de oorspronkelijke Sint Janskapel is een relict van de nederzetting boven op de zandruggen. Pas veel later ontstond een schuurkerk te midden van de bebouwing. Dicht in de buurt hiervan wordt, na brand, in de negentiende eeuw de kerk Sint-Jans Onthoofding gebouwd. Het bestaan van de Sint Janskapel, de bouw en het afbranden van de schuurkerk en de bouw van de Sint-Jans Onthoofdingkerk op de grondvesten daarvan waren alle een onderdeel van de ontwikkeling van Liempde.

De economische geschiedenis van Liempde is vooral agrarisch van aard. Van belang daarbij zijn ook de graanmolen en oliemolens (oftewel de watermolens bij Kasteren en Autsel). Naast agrarische activiteiten was de klompenindustrie een belangrijke bron van inkomsten.

[4] Erfgoedvereniging Kèk Liemt (z.d.).

Afbeelding 3: Buitengebied van Liempde.

2.2.2.3 Esch

Esch ligt op een zandige hoogte in het landschap midden in een beekdal. Esch is als het ware een eiland omsloten door armen van de Emer (Essche Stroom). In de prehistorie werd het stelsel van wegen dat nederzettingen met elkaar verbond grotendeels bepaald door de loop van deze rivieren/beken. Jacht, visserij en eetbare planten waren de voornaamste voedselbronnen in deze plaats. Het landschap rondom Esch blijkt al vroege bewoond te zijn. Zo zijn tussen 1950-1980 drie Romeinse graven op de Kollenberg en vier op Hoogkeiteren gevonden. Ook ontdekte men tumulusgraven en urnenvelden uit de IJzertijd. Verder werd een Knuppelveenbrug aangetroffen en verschillende dakpanovens op De Ruiting nabij Hoeve Zwanenburg. De nederzetting Esch zelf heeft ook een oude historie. Zo wordt de naam voor het eerst vermeld in de 8ste eeuw na Christus oftewel de Vroege Middeleeuwen. Tijdens de Middeleeuwen worden diverse gewassen in het gebied geteeld, zoals rogge, haver en boekweit. Begin van de negentiende eeuw worden aardappelen het belangrijkste gewas. Het dorp had toen zo'n 250 inwoners. Eind negentiende eeuw groeide de omvang richting de 500 en later zelfs tot 2000 inwoners. Ondanks de kleine bevolking waren er wel enkele herbergen in het dorp. Dit kwam doordat het dorp aan een doorwaadbare plaats lag in de Essche stroom, op een doorgaande route. De gunstige ligging zorgde ervoor dat ook enkele brouwerijen in het dorp aanwezig waren.

2.2.2.4 Lennisheuvel

Lennisheuvel is ontstaan in de Middeleeuwen. De oudste vermelding dateert uit de 14e eeuw. De nederzetting heeft lange tijd uit enkele gebouwen bestaan. Een van de gebouwen was de voormalige brouwerij en herberg Den Eijngel. De brouwerij werd al in 1494 in documenten genoemd. Het pand lag langs de heerbaan naar Turnhout. In 1922 begon de ontginning van het landgoed Het Kinderbosch door de Stichting Spaarfonds voor Bodemcultuur. Vanaf dat moment groeide Lennisheuvel flink. De huidige St. Theresiakerk werd in 1925 gebouwd wat tot verdichting van de bewoning leidde. Pas na de Tweede Wereldoorlog heeft Lennisheuvel zich ontwikkeld van een open gehucht naar een compact dorpje.

2.2.2.5 Buitengebied

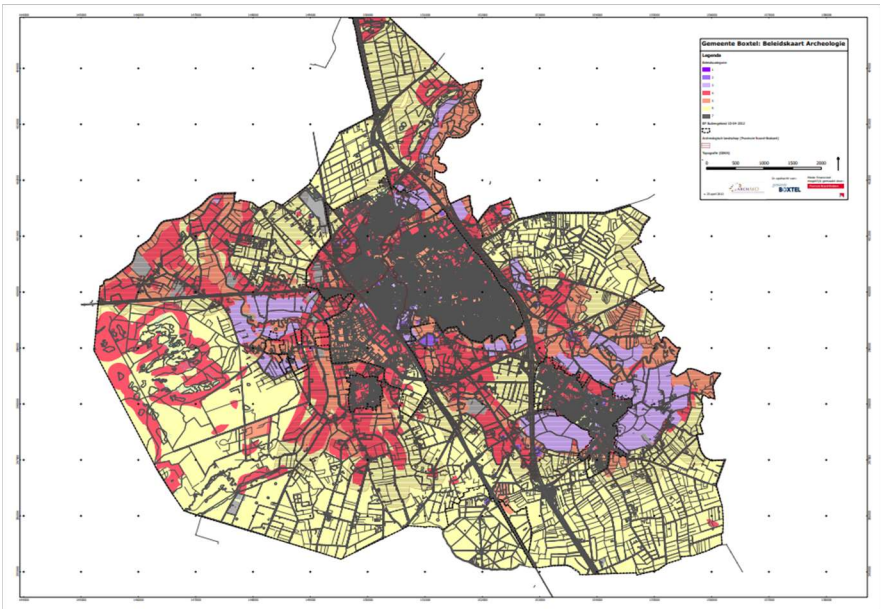
De populierenbossen in gemeente Boxtel weerspiegelen het verleden. Zij werden in groten getale aangeplant, soms op rabatten (in de nattere gebieden). Daarnaast werd er veel naaldbos aangeplant op de heidegebieden, ten behoeve van de houtproductie. Daar waar deze populierenbossen bewaard zijn gebleven, bijvoorbeeld in natuurgebieden De Geelders en De Scheeken, geven zij een karakteristiek landschap weer. De voorpootstroken die rond veel van de kampontginningen zijn aangeplant zijn, voor zover zij aanwezig zijn, een belangrijk kenmerk van het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap. Een voorbeeld hiervan zijn de kampen rondom het heideterrein Vleesbroek dat ten zuidoosten ligt van Liempde. De landgoederen in de gemeente dragen ook bij aan het landschapskarakter. De verkaveling ervan is in vele gevallen nog intact. Dit zijn bijvoorbeeld de landgoederen Velder uit de zeventiende eeuw en Huize Jachtrust uit de achttiende eeuw. Een voorbeeld van de bijbehorende kenmerkende landschapselementen is het sterrenbos van landgoed Velder.

2.2.3 Cultureel erfgoed binnen de gemeentegrenzen

2.2.3.1 Archeologie

Erfgoed gaat niet alleen over wat er boven de grond zich afspeelt, maar ook over wat er onder de grond ligt als getuige van het verleden. In de bodem liggen herinneringen, bestaande uit grondsporen en vondsten, onzichtbaar onder het maaiveld of onder het wateroppervlak. In de Erfgoedwet wordt onderscheid gemaakt tussen een archeologisch monument en archeologische vondst. Een archeologisch monument betreft een terrein dat deel uitmaakt van cultureel erfgoed vanwege de daar aanwezige overblijfselen, voorwerpen of andere sporen van menselijke aanwezigheid in het verleden, met inbegrip van die overblijfselen, voorwerpen en sporen. Een archeologische vondst betekent een overblijfsel, voorwerp of ander spoor van menselijke aanwezigheid in het verleden afkomstig van een archeologisch monument.[5]

Een voorbeeld van het rijke archeologische verleden van Boxtel is het grote archeologisch onderzoek voor de nieuwbouwwijk 'In Goede Aarde'.[6] Er lag hier een zeer rijke vindplaats met sporen van diverse complete gebouwen uit de Romeinse tijd en de Volle Middeleeuwen. Daarnaast werd er een kleine (vergraven) vuursteenvindplaats aangetroffen uit het Mesolithicum en het Neolithicum. De grondsporen uit de Romeinse tijd betroffen drie hoofdgebouwen, twee bijgebouwen, vier spiekers en een waterput. Aan de hand van de vondsten in deze grondsporen, kon de bewoning uit de Romeinse tijd specifieker worden gedateerd, namelijk tussen 150 en 250 na Christus. De sporen uit de Volle Middeleeuwen betroffen twee complete hoofdgebouwen en een waterput.

Afbeelding 4: Archeologische Beleidskaart van Boxtel uit 2013.

[5] Overheid.nl (z.d.).
[6] Van Renswoude & Norde (2011).

Op basis van de kennis van het historisch landschap en waar mensen graag leefden, kan je voorspellen waar archeologische resten in de ondergrond zitten. Daar waar de verwachting hoog is, is het van belang om archeologisch onderzoek uit te voeren. Dit beleid staat uitgebreid beschreven in de Nota gemeentelijk archeologiebeleid Boxtel en de implementatiedocumenten.[7] Onderdeel hiervan is de archeologische beleidskaart uit 2013. Het beleid en de kaart is verouderd. Zo maakt Esch maakt hier ook nog geen onderdeel van uit (zie afbeelding 4). Daarnaast is sinds 2013 veel nieuwe kennis beschikbaar door de vele onderzoeken die zijn uitgevoerd. Ook wordt onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog steeds belangrijker binnen de Nederlandse archeologie.
Niet alleen de gemeente zelf houdt zich bezig met archeologie. In Boxtel is een archeologische werkgroep actief.[8] Samen met het Oertijdmuseum hebben ze in 2017 een ArcheoHotSpot geopend. Hier kunnen inwoners langs voor het determineren van hun vondsten.

2.2.3.2 Gebouwd erfgoed

Gebouwd erfgoed gaat onder andere over monumenten. In de erfgoedwet wordt onder een monument verstaan: 'onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed'.[9] Een onderdeel van het gebouwd erfgoed is de bouwhistorie. In de Thesaurikennisbank bij de RCE wordt bouwhistorie als volgt omschreven: 'Wetenschap die de geschiedenis van het bouwen, het bouwvak, de constructies en de materialen bestudeert in samenhang met de gebouwde omgeving, gezien vanuit het vakgebied van diegenen, die het bouwwerk tot stand brachten: de ambachtslieden, de bouwers, de bouwkundigen. Daartoe worden gegevens ontleend aan de bouwmassa, archivalia, archeologisch materiaal, literatuur en oude afbeeldingen bijvoorbeeld. De bouwhistorie ontstond na 1955, toen het besef groeide, dat er veel was af te lezen over de bouwtijd en de bouwwijze van een gebouw aan de manier waarop het is opgetrokken en uit de toegepaste materialen en constructies. Vergelijk architectuurhistorie en bouwgeschiedenis'.[10]

In gemeente Boxtel staan 90 rijksmonumenten[11] en meerdere gemeentelijke monumenten, beeldbepalende- en beeldondersteunende objecten en beeldbepalende gevelwanden. Ook heeft Liempde twee rijksbeschermde dorpsgezichten[12]. Het aantal gemeentelijke monumenten en beeldbepalende objecten en waar deze monumenten staan is op dit moment niet duidelijk en zal als project worden opgenomen in het uitvoeringsprogramma (zie Hoofdstuk 6).

Naast monumenten, staan er nog meer oude panden in de gemeente. Hoewel ze niet beschermd zijn, kunnen ze wel belangrijk zijn voor het lokale verhaal.

2.2.3.3 Roerend en immaterieel erfgoed

Immaterieel erfgoed bestaat uit tradities, rituelen, festiviteiten en gewoonten die van generatie op generatie worden doorgegeven. Immaterieel erfgoed heet om die reden ook wel 'levend' erfgoed: het leeft, verandert mee met de tijd, en komt tot uiting door de kleding die we dragen, de feesten die we vieren, het eten dat we eten, hoe we bepaalde dingen maken en de activiteiten die we ondernemen. Immaterieel erfgoed kan je een gevoel van identiteit en verbondenheid geven, zoals met het verleden, met andere mensen en culturen.[13]

In Boxtel komen ook diverse vormen van immaterieel erfgoed voor. Een bekend voorbeeld is de Heilige Bloedprocessie in Boxtel (zie afbeelding 5). Bij deze traditie trekt op de eerste zondag na Pinksteren, Drievuldigheidszondag, een kleurrijke processie door het centrum van Boxtel. De kern wordt gevormd door de schrijn met het Heilig Bloeddoek. Volgens de overlevering is op deze doek wijn terechtgekomen die tijdens de consecratie in de Heilige Mis bloed van Christus was geworden. De stoet bestaat uit groepen die verschillende delen van het verhaal en de kerk uitbeelden.[14] Andere voorbeelden zijn de carnavalsoptochten door de dorpen, gilden, Reus Jas de Keistamper die zijn

[7] Van de Water & Kortlang (2013) en Van de Water & Kortlang (2013a).
[8] Heemkunde Boxtel (z.d.).
[9] Overheid.nl (z.d.).
[10] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. a).
[11] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. b).
[12] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. c).
[13] Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d.).
[14] Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d. a).

opwachting maakt op hoogtijdagen, zoals op Koningsdag en bij het Herfstfestijn, of het luiden van het geboorteklokje op het voormalig raadhuis van Liempde.[15] Naast immaterieel erfgoed is er ook roerend erfgoed. Dit is erfgoed dat verplaatsbaar is, zoals objecten of vondsten die zijn opgegraven bij archeologisch onderzoek. Deze objecten zijn vaak te bewonderen in musea, in gemeente Boxtel denk je dan aan het MUBO, het Oertijdmuseum of Museum Vekemans.

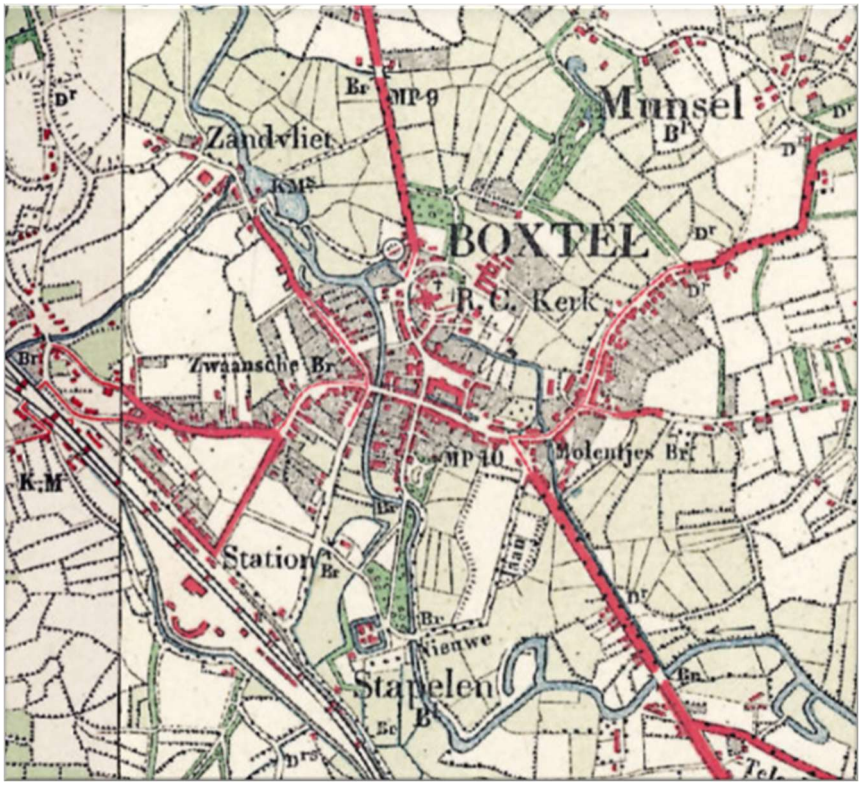

Afbeelding 5: Heilige Bloedprocessie in Boxtel.

2.2.3.4 Cultuurlandschappen

Het landschap rond Boxtel, dat in het hart van Nationaal Landschap Het Groene Woud ligt, is een mix van bossen, heide, beekdalen, landgoederen en cultuurhistorische structuren zoals populieren en singels. Belangrijke natuurgebieden zijn de Kampina met zijn heide en vennen, de slingerende Dommel en Essche stroom, de bossen van De Geelders en Sparrenrijk, en het meer agrarische landschap in De Scheeken met zijn 'kamers' van graslanden, als één van de dertig wederopbouwgebieden van nationaal belang. Deze landschappelijke bijzonderheden en kwaliteiten zijn belangrijke omgevingswaarden. In de gemeente zijn ook meerdere cultuurhistorische elementen, die het behouden waard zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het oude wegenpatroon en de structuur van het centrum van Boxtel, die al langere tijd hetzelfde is (zie hiervoor afbeelding 6). Door de snelle groei van Boxtel, in de 20ste eeuw verdween deze structuur steeds meer. Om deze dragende structuur van de historische kern herkenbaar te houden heeft de gemeente de afgelopen jaren De Cultuurhistorische As versterkt door herinrichting. Ook in het buitengebied is veel veranderd in de 20ste eeuw mede door de ruilverkaveling, maar ook door nieuwe transport routes (waaronder de A2).

[15] Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d. a). en Erfgoedvereniging Kèk Liemt (z.d. a).

Afbeelding 6: Kaart van Boxtel, 1900, Topotijdreis[16]

[16] Kadaster (z.d.).

Hoofdstuk 3: Welke ambities hebben we?

In dit hoofdstuk gaan we in op welke ambities gemeente Boxtel heeft specifiek op het gebied van cultureel erfgoed.

3.1 Erfgoed in relatie tot de Omgevingsvisie Boxtel

In de Omgevingsvisie van Boxtel[17] staat het volgende:
'In de gemeente Boxtel is het prettig wonen én goed werken. De gemeente heeft een rijke cultuurhistorie, prachtige natuurgebieden en een landelijk gebied met karakteristieke dorpen, die grotendeels met elkaar verbonden zijn door de meanderende Dommel, de Essche Stroom en de Beerze. Elk dorp heeft een eigen identiteit met bijbehorende voorzieningen. Ook zorgt het rijke en diverse verenigingsleven voor veel saamhorigheid. Deze belangrijke kwaliteiten willen we in de toekomst behouden en versterken. Tegelijkertijd bieden we ruimte aan belangrijke trends en ontwikkelingen die op ons afkomen. De uitstekende ligging van de gemeente midden in de stedendriehoek Den Bosch, Tilburg en Eindhoven willen we nog beter benutten. Het ondernemershart van de gemeente Boxtel moet ook in de toekomst blijven kloppen.'

Binnen de visie zijn vier hoofdthema's geformuleerd:

- Aangenaam leven
- Verbindend netwerk
- Krachtige economie
- Inclusieve Duurzaamheid

Per hoofdthema zijn ambities op hoofdlijnen en algemene uitgangspunten beschreven. Daarnaast zijn er ook verschillende uitgangspunten benoemd die horen bij specifieke deelgebieden.

Hieronder wordt per hoofdthema de ambities benoemd. Daarna wordt een specifieke relatie met erfgoed gelegd. Voor de verschillende specifieke deelgebieden worden de uitgangspunten benoemd die een relatie hebben met erfgoed.

3.1.1 Hoofdthema: Aangenaam leven

De ambities die horen bij het thema Aangenaam leven zijn:

- Het woningaanbod past bij de behoefte. In alle kernen zijn woningen toegevoegd;
- De basisvoorzieningenstructuur past bij de behoefte van de inwoners;
- De buitenomgeving stimuleert mensen tot meer bewegen en elkaar vaker te ontmoeten;
- De leefomgeving is veilig en gezond;
- Groen en water zijn robuust, verbonden en beleefbaar in ons landschap aanwezig. De cultuurhistorische waarden zijn geborgd en versterkt en de biodiversiteit is toegenomen;
- De veiligheid en de beleving van veiligheid is verbeterd.

Samenvattend is voor erfgoed het thema Aangenaam leven belangrijk, omdat:

- De nieuwe ontwikkelingen houden rekening met de identiteit van de plek. De rijke cultuurhistorie is geborgd en wordt versterkt. Een nieuwe ontwikkeling staat in dienst van het behoud van de cultuurhistorische waarde. Voor andere gebieden kan ontwikkeling juist leiden tot nieuwe kwaliteiten, zoals woningen of zonnevelden in combinatie met de ontwikkeling van nieuwe natuur of de aanleg van waterberging;
- De gemeente levert haar bijdrage aan de woningmarkt door woningen te realiseren die aansluiten bij de behoefte en duurzame verstedelijking. Het toevoegen van woningen door inbreiding, herstructurering en transformatie heeft de voorkeur. Dit betekent dat historische bebouwing idealiter getransformeerd wordt;
- Boxtel zet in op een gezonde leefomgeving. Het versterken van de groene en cultuurhistorische kwaliteiten heeft een positief effect op de gezondheid en draagt in grote mate bij aan de omgevingskwaliteit.

[17] Gemeente Boxtel & Royal HaskoningDHV Nederland B.V. (2025).

3.1.2 Hoofdthema: Verbindend netwerk

De ambities die horen bij het thema Verbindend netwerk zijn:

- Er wordt optimaal gebruik gemaakt van duurzame vormen van vervoer;
- De bereikbaarheid is verbeterd door de lokale verbindingen tussen de kernen, het buitengebied en de natuurgebieden te optimaliseren. Hetzelfde geldt voor de regionale verbindingen naar Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Tilburg;
- De kracht van de samenleving wordt optimaal benut door ondersteuning van lokale netwerken en (burger)initiatievenen.

Samenvattend is voor erfgoed het thema Verbindend netwerk belangrijk, omdat:

- Boxtel van oudsher een strategisch knooppunt is geweest met een belangrijke positie in de regionale infrastructuur. Bereikbaarheid is altijd belangrijk geweest voor de leefbaarheid en ontwikkeling van de gemeente. Erfgoed kan hier een inspiratiebron voor zijn;
- Elkaar ontmoeten is belangrijk. Het verenigingsleven, evenementen en vrijwilligerswerk spelen hierin een belangrijke rol en worden door de gemeente gestimuleerd. Voor de actieve vrijwilligers van het erfgoedveld geldt dat zij zich inzetten voor de instandhouding van erfgoed en het doorgeven van levende tradities. De gemeente waardeert deze inzet. Ze wil de komende periode verkennen hoe zij een stimulerende en faciliterende rol kan spelen én de samenwerking kan vergroten.

3.1.3 Hoofdthema: Krachtige economie

De ambities die horen bij het thema Krachtige economie zijn:

- Het landelijk gebied is vitaal en het gebruik van het land is in balans met natuurlijke systemen (bodem, water en lucht);
- Gemeente Boxtel staat bekend als recreatieve bestemming om Het Groene Woud en Van Gogh Nationaal Park te ontdekken. De aantrekkelijke en gastvrije kernen dienen ook als uitvalsbasis voor natuur, cultuur en erfgoed;
- Gemeente Boxtel onderscheidt zich door een goed vestigingsklimaat voor duurzame en inclusieve bedrijven.

Samenvattend is voor erfgoed het thema Krachtige economie belangrijk, omdat:

- Het landelijk gebied is vitaal. Agrariërs die willen stoppen krijgen de mogelijkheid om binnen bepaalde randvoorwaarden van functie of verdienmodel te veranderen. Ontwikkelingen, zoals de transformatie naar kleinschalige woningenbouwontwikkeling zullen passen binnen de identiteit en ontwikkelingsrichting van een gebied. De agrarische gronden dienen zoveel mogelijk behouden te blijven, zodat de omslag naar duurzame landbouw kan plaatsvinden. Zo kan het agrarisch erfgoed (cultuurlandschappen en immaterieel erfgoed) behouden blijven;
- De gemeente onderscheidt zich door een goed vestigingsklimaat voor bedrijven, horeca en detailhandel. Bedrijven en horeca in de toeristensector hebben belang bij het borgen en uitdragen van de erfgoedwaarden die aanwezig zijn in de gemeente. Daarnaast staat de gemeente ook bekend om haar recreatieve bestemming om Het Groene Woud en Van Gogh Nationaal Part te ontdekken.

3.1.4 Hoofdthema: Inclusieve duurzaamheid

De ambities die horen bij het thema Inclusieve duurzaamheid zijn:

- Er is sprake van een goede kwaliteit van de bodem en het water;
- Wateroverlast, hittestress en verdroging gaan we zoveel mogelijk tegen met maatregelen;
- Het hergebruiken van producten, materialen en grondstoffen is de standaard;
- Gemeente Boxtel is zo snel mogelijk energieneutraal en spant zich hiervoor maximaal in.

Samenvattend is voor erfgoed het thema Inclusieve duurzaamheid belangrijk, omdat:

- Water en bodem zijn sturend voor het gebruik van gronden en voor nieuwe ontwikkelingen. De beken krijgen de ruimte en de kwaliteit van het water verbetert. De beekdalen en de meest natte gebieden komen niet in aanmerking voor ontwikkeling, zoals woningbouw. Hierdoor worden cultuurhistorische landschappen versterkt.
- Verstoring van de bodem wordt zoveel mogelijk voorkomen. Dit voorkomt dat onnodig cultureel erfgoed verstoord of ontsierd wordt.

- In 2040 is er minder restafval per inwoner en gebruiken we hernieuwbare grondstoffen bij de inkoop en uitvoering van bouwprojecten. Ook wordt de circulaire economie bevorderd. Door hergebruik van producten, materialen en grondstoffen wordt allereerst bekeken of gebouwen getransformeerd/hergebruikt kunnen worden voor nieuwe doeleinden, voordat deze gesloopt worden. Als er gesloopt wordt, dan wordt bekeken hoe de materialen eventueel hergebruikt kunnen worden.

3.1.5 Deelgebied: Stedelijk centrum Boxtel

- Het stedelijk centrum van Boxtel heeft meerdere functies. Zo is het een aantrekkelijke omgeving om te wonen, te werken en elkaar te ontmoeten. Het is daarnaast een plaats met unieke cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten die worden gekoesterd. Het centrum ontwikkelt zich ook als 'Poort' functie voor het aantrekken van toeristen die onder andere Het Groene Woud bezoeken.
- De kern Boxtel heeft een stedelijk centrum met een rijke cultuurhistorie. Dit is te zien met onder andere Kasteel Stapelen, de markt en de Sint-Petrus basiliek. De Cultuurhistorische As verbindt deze belangrijke historische plekken en de economische as door het centrum. In de toekomst zal de Cultuurhistorische As nog verder worden benadrukt om deze unieke kwaliteiten een impuls te geven.
- De Dommel die dwars door het centrum van Boxtel stroomt is een unieke kwaliteit die beter wordt benut. De Dommel is in de toekomst nog zichtbaarder, er is meer recreatie en er zijn nieuwe wandelpaden langs De Dommel. De groene, recreatieve en culturele verbindingen langs en op de Dommel zorgen ook voor de verbinding met het landelijk gebied.
- Binnen het centrum staat ontmoeting centraal. Er wordt onder andere ingezet op ruimte voor openbare zitgelegenheid, brede stoepen, informatievoorziening voor recreanten. Inclusief ontwerpen voor toegankelijkheid door ouderen en mindervaliden is hierbij van belang.

3.1.6 Deelgebied: Veerkrachtige Woonwijken

- Er wordt ingezet op duurzame herontwikkeling van verouderde woonwijken. Hierdoor kan (fysiek) ruimte worden gevonden voor veerkrachtige woonwijken waarin groen is toegevoegd en bestaan groen is verbeterd, woningen zijn verduurzaamd, circulaire materialen worden gebruikt, en meer ruimte is om elkaar te ontmoeten.

3.1.7 Deelgebied: Vitale kernen Esch, Lennisheuvel en Liempde

- Het eigen karakter van elk dorp is waardevol.
- In bruisende dorpskernen, zoals Esch, Lennisheuvel en Liempde zijn ontmoetingsmogelijkheden in de openbare ruimte belangrijk. Ruimte voor parken, pleintjes, ommetjes, sport en spel en kunst en cultuur versterken de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten en stimuleren samen bewegen. Het nadrukkelijke streven is om deze plekken binnen de kernen te behouden en waar mogelijk te versterken, waarbij ook maatregelen worden genomen voor klimaatadaptatie.
- Voor nieuwe woningen zijn in Liempde, Esch en Lennisheuvel kleinschalige uitbreidingen aan de randen mogelijk. Deze uitbreidingen moeten passen bij het eigen groene en dorpse karakter. De ontwikkelingen gaan hand in hand met maatregelen om het landschap te versterken en met het toevoegen van groene en recreatieve verbindingen met het landelijk gebied. Deze verbindingen bestaan bijvoorbeeld uit nieuwe wandelpaden in combinatie met de aanleg van bosjes en hagen. Met name Liempde speelt hierin een rol voor het toerisme als gastvrije kern met een divers aanbod van horeca, overnachtingsplekken, cultuur en winkels met lokale producten.

3.1.8 Deelgebied: bedrijfsfuncties

- Het lokale bedrijfsleven wordt gekoesterd. De bedrijven zorgen in eerste plaats voor werkgelegenheid en zijn een pijlen onder het verenigingsleven.
- Op korte termijn ligt de nadruk op verduurzaming en verbetering van de bestaande terreinen. Hierbij kan gedacht worden aan het vergroenen van de terreinen en gebouwen. Ook worden werknemers gestimuleerd om ommetjes te maken.

3.1.9 Deelgebied: Natuurgebieden

- De bestaande natuurgebieden worden behouden en kwalitatief verbeterd. De verschillende natuurgebieden worden bovendien beter met elkaar verbonden. Een voorbeeld is het verbinden van de Kampina met Eikenhorst (lokaal bekend als Sparrenrijk) en De Geelders met De Scheeken. Waar nodig gebeurt dit in goede samenwerking met de buurgemeenten. Het verbinden van de natuur wordt gerealiseerd door de aanleg van natuurlijk groen, nieuwe natuur, of door natuurinclusieve landbouw. Ook nieuwe elementen in het landschap, zoals natuurlijke hagen, natuurvriendelijke oevers van sloten, grasland met veel kruiden, bosjes of poelen dragen bij aan de verbinding tussen de natuurgebieden.
- De natuurgebieden worden, met respect voor natuur en biodiversiteit, zoveel mogelijk toegankelijk gemaakt en beter te beleven.

3.1.10 Deelgebied: Beekdalen

- Beken zoals De Beerze, de Essche Stroom en de Dommel dragen bij aan de kwaliteiten van de gemeente en krijgen de ruimte. Dit is goed voor de natuur, de waterkwaliteit, het beter vasthouden van water en voor recreatie. Met het oog op klimaatverandering worden nieuwe ontwikkelingen in de beekdalen waarbij bouwwerken of verharding wordt toegevoegd tegengegaan.

3.1.11 Deelgebied: Landelijke gebied

- De landbouw is en blijft een belangrijke landschappelijke drager als voedselproducent. Hierbij wordt wel de omslag naar duurzame landbouw gemaakt. Hierin zijn water en bodem leidend. De meest vruchtbare gronden blijven zoveel mogelijk beschikbaar voor duurzame landbouw.
- Agrarisch natuurbeheer draagt bij aan de kwaliteit van het landschap door bijvoorbeeld natuurlijke hagen weer terug te brengen. Het kan een goede alternatieve inkomstenbron vormen voor de landgoederen en agrariërs die op zoek zijn naar een andere bedrijfsvoering.
- Het landelijk gebied krijgt een belangrijke recreatieve functie. Dit als 'uitloopgebied' voor de kernen. Het groen en de recreatieve routes binnen de kernen worden meer verbonden met het landelijk gebied. Bestaande zandpaden worden (ook uit ecologisch oogpunt) beschermd en verbeterd. Recreatie en toerisme worden een belangrijkere economische drager voor een deel van het landelijk gebied. Denk hierbij aan kamperen bij de boer, de verkoop van streekproducten en andere kleinschalige recreatieve activiteiten. Niet alleen de natuurgebieden, maar ook het landelijk gebied worden een trekker voor kleinschalige recreatie en toerisme. De landgoederen spelen hierbij een belangrijk rol. In het noorden van gemeente Boxtel ligt een cluster van de landgoederen: Venrode, Beukenhorst, Eikenhorst, Wilhelminapark en Halse Barrier. Het Noordwestelijke cluster loopt over in aangrenzende landgoederen. In het zuiden ligt landgoed Velder. Eeuwenoude bomen, parktuinen, oude landhuizen en cultuurhistorie kunnen hier optimaal worden beleefd met respect voor de omgeving.

3.2 Erfgoed in relatie tot de andere beleidsdoelen

Erfgoed kan bijdragen aan de andere beleidsdoelen en vakgebieden van de gemeente. Cultureel erfgoed staat namelijk niet op zichzelf. Het accent van deze nota ligt op de bijdrage van erfgoed aan de omgevingskwaliteit en de fysieke leefomgeving. De relatie met Omgevingsvisie en de borging in het Omgevingsplan zijn dan ook cruciaal voor een goede uitvoering van de wettelijke erfgoedtaken, maar erfgoed raakt ook aan andere beleidsdomeinen. De verbindingen met recreatie en toerisme, bezoekerseconomie en cultuur en educatie zijn het versterken waard. In deze paragraaf worden de relaties inzichtelijk gemaakt.

3.2.1 Kunst en Cultuur

Het 'Beleidsplan Kunst en Cultuur in Boxtel 2025-2030'[18] gaat in op heemkunde en immaterieel erfgoed. Actiepunten in dit beleidsplan zijn: het stimuleren van de ontwikkeling van historische- en erfgoedinstellingen (inclusief budget vanuit kunst en cultuur), het aansluiten met de culturele erfgoedambities op flankerende beleidsterreinen en samen met de MUBO en de historische

[18] Gemeente Boxtel (2025).

verenigingen te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn om Boxtelse kunstenaars en architecten uit heden en verleden beter in beeld te brengen.

3.2.2 Bezoekerseconomie

Erfgoed draagt bij aan een aantrekkelijke omgeving, waaraan een bezoek de moeite waard is. In de 'Visie Bezoekerseconomie Boxtel 2022-2030'[19] wordt benoemd dat in gemeente Boxtel prachtige natuur, erfgoed en cultuurhistorie aanwezig is, maar dit is nog nauwelijks beleefbaar. Het aanwezige cultuurhistorische erfgoed in de gemeente bestaat in de dorpen voornamelijk uit dagrecreatief aanbod. Deze dagjesmensen zorgen voor stuwende economische bijdragen en dit kan het in stand houden van voorzieningen en cultureel erfgoed bevorderen. Hier liggen dus kansen om de verbinding tussen erfgoed en recreatie en toerisme te versterken.

3.2.3 Economische agenda 2030

Erfgoed draagt ook bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat. In de 'Economische Agenda 2030'[20] wordt expliciet het aantrekkelijk landschap met waardevolle landschappelijke kwaliteiten en cultuurhistorische erfgoed als een sterke eigenschap van Boxtel benoemd.

3.2.4 Sociaal Domein

In de 'Visie Sociaal Domein'[21] geldt dat erfgoed de sociale cohesie in wijken en kernen kan versterken. Daarnaast kan het bijdragen aan een inclusievere samenleving. Door verhalen te delen wordt verbinding gemaakt tussen mensen. Een gedeelde geschiedenis kan zorgen voor een gezamenlijk vertrekpunt en een collectieve basis. Door open te staan voor nieuwe verhalen en nieuw erfgoed kan de Boxtelse samenleving ook inclusiever worden en de integratie van migranten bevorderen.

3.3 Ambities op cultureel erfgoed

Gemeente Boxtel heeft een rijke cultuurhistorie, prachtige natuurgebieden en een landelijk gebied met karakteristieke dorpen. De identiteit van Boxtel wordt voor een groot deel bepaald door het aanwezige culturele erfgoed. Inwoners voelen zich verbonden met historische gebouwen, cultuurhistorisch waardevolle landschappen, ambachten en tradities. Het geeft onze dorpen karakter en aantrekkingskracht en zorgt dat we ons thuis voelen.

De gemeente wil dan ook graag haar rijke cultuurhistorie koesteren. Zo wordt rekening gehouden met de identiteit van de plek en nieuwe ontwikkelingen staan in dienst van het behoud van de cultuurhistorische waarden. Het beschermen en behouden van het erfgoed is een belangrijke taak van de gemeente. Geconstateerd is dat er een achterstand op het gebied van inventarisatie en borgen van het erfgoed is. Deze basis op orde brengen is de belangrijkste taak voor de komende jaren. Je moet eerst weten wat je hebt voordat je het kunt koesteren.

We streven naar actief gebruik van erfgoed waar zoveel mogelijk mensen van kunnen genieten. Erfgoed is niet langer een los beleidsdoel, maar wordt geïntegreerd in andere sectoren zoals ruimtelijke ontwikkeling, leefbaarheid, klimaatadaptatie en identiteitsvorming. Het fungeert als een drijvende kracht, die identiteit en aantrekkelijkheid van gebieden versterkt. Daarnaast dient erfgoed als vertrekpunt voor oplossingen voor ruimtelijke vraagstukken, energietransitie en waterveiligheid. De Omgevingswet vereist een samenhangend beleid waarin erfgoed als omgevingskwaliteit wordt beschouwd, waardoor er meer nadruk komt op de samenhang met fysieke leefomgeving. We gaan uit van de ontwikkelkracht van en willen het erfgoed benutten en inzetten voor onze opgaven.

Ook verandert de maatschappelijke betekenis van erfgoed. De nadruk ligt steeds meer op hoe erfgoed kan bijdragen aan sociale cohesie, duurzaamheid en identiteit binnen een veranderende samenleving. Dit sluit aan bij het Verdrag van Faro, dat pleit voor een erfgoedbenadering waarin gemeenschappen centraal staan en waarin erfgoed wordt gezien als een bron van maatschappelijke verbinding. Deze verschuiving weerspiegelt ook bredere maatschappelijke trends, zoals de veranderende samenstelling van de bevolking, waarbij nieuwe gemeenschappen andere vragen stellen over welk erfgoed behouden moet worden en hoe het verhaal van erfgoed wordt verteld. De verbreding van het

[19] Ginder (2022).
[20] Ginder (2024).
[21] Gemeente Boxtel (2025a).

erfgoedbegrip zorg er ook voor dat het niet alleen om instandhouding van het erfgoed gaat, maar ook om welke betekenis het heeft voor de mensen. Door het verdrag van Faro is er steeds meer aandacht voor de samenwerking tussen overheden en bewoners. Het Verdrag roept op om deze samenwerking voor het erfgoed vorm te geven. Aan deze oproep wil de gemeente gehoor geven. In Gemeente Boxtel is erfgoed zeker een bron van maatschappelijke verbinding. Er is een actief verenigingsleven en er zijn levende tradities die door de inzet van vrijwilligers kunnen worden ervaren en doorgegeven. De gemeente waardeert deze inzet. Ze wil de komende periode verkennen hoe zij een stimulerende en faciliterende rol kan spelen én de samenwerking kan vergroten.

Afbeelding 7: Deze afbeelding illustreert de verschillende beleidsdomeinen die raken aan erfgoed.

Uitlegkader

Wat houdt samenwerken volgens het verdrag van Faro in?

Het verdrag van Faro gaat over samenwerking tussen overheden en bewoners. Samen voel je je betrokken bij en verantwoordelijk voor erfgoed waarmee mensen zich identificeren. Kortom, erfgoed maak je samen en je zorgt er samen voor. De belangrijkste waarden in het verdrag zijn meedoen, openstaan en verbinden. Deze waarden willen we ontwikkelen en versterken door het beleid. Maar ook door het hanteren tijdens participatieprocessen.

Meedoen: Meedoen betekent mensen fysiek of digitaal toegang geven tot erfgoed maar hen ook laten meebepalen en samenwerken. Want van wie is cultureel erfgoed, voor wie bewaren we het en hoe is iedereen betrokken?

Openstaan: Openstaan gaat over oog hebben voor verschillende erfgoedopvattingen en nieuwe vormen van erfgoed. En over ruimte bieden aan kennis van inwoners. Wat zien zij als erfgoed? Vraag inwoners wat zij belangrijk vinden, wat hun plannen zijn met hun erfgoed en hoe zij het willen behouden of laten zien.

Verbinden: Verbinden houdt in het combineren van erfgoed met maatschappelijke doelen, zoals het verbeteren van sociale cohesie en welzijn. Erfgoed als bron voor een betere kwaliteit van leven voor iedereen. Zoek hiervoor de samenwerking met andere beleidsdomeinen en maatschappelijke organisaties. Kijk voor meer informatie over Faro voor gemeenten op het Faro Platform.[22]

[22] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. d).

Hoofdstuk 4: Waar staan we nu?

Hoofdstuk 4 gaat over hoe de erfgoedzorg is georganiseerd in Nederland en in gemeente Boxtel. Wat is er nodig voor een goede erfgoedzorg en hoe kunnen we ervoor zorgen dat we de geformuleerde ambities bereiken?

4.1 Erfgoedzorg in Nederland

Overheden, zoals het rijk, provincies en gemeenten, hebben bevoegdheden en verplichtingen op het gebied van erfgoed, die zijn vastgelegd in nationale wetten (zie ook Bijlage 1). De belangrijkste daarvan zijn de Erfgoedwet en de Omgevingswet. De Erfgoedwet regelt het beheer van roerend cultureel erfgoed en de aanwijzing van rijksmonumenten. De Omgevingswet omvat de aanwijzing van stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen, en de omgang met erfgoed binnen de fysieke leefomgeving. Ook staat in de Omgevingswet de Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB's) waarin bijvoorbeeld procedures voor vergunningverlening of subsidievoorwaarden voor erfgoedprojecten zijn geregeld. Gemeenten en provincies kunnen zelf beleid en verordeningen vaststellen voor erfgoedbeheer. Gemeentelijke verordeningen zijn per 1 januari 2024 overgegaan naar het tijdelijk omgevingsplan. Het kan regels bevatten omtrent aanwijzing en bescherming van gemeentelijke monumenten, en aanvullende regels bevatten voor vergunningverlening voor restauratie of wijziging van erfgoedobjecten. Provinciale verordeningen kunnen regels bevatten voor bescherming van archeologische vindplaatsen of cultuurhistorisch waardevolle landschappen. Het Rijk en de provincie (zie bijv. de provinciale verordening) kunnen instructieregels opstellen die de gemeente verplicht voor formulering en uitvoering van hun eigen beleid. Daarnaast is Nederland gebonden aan internationale verdragen op het gebied van erfgoed, die van oudsher een belangrijke rol spelen in de wetgeving en het beleid voor erfgoed binnen de fysieke leefomgeving.

Wat zijn de wettelijke taken van een gemeente als bevoegd gezag voor erfgoed?[23]

- Zorgen voor een goede omgevingskwaliteit (waar erfgoed deel van is) via vaststellen Omgevingsvisie/Omgevingsplan met eigen ambities, visie en doorvertaling instructies/aanwijzingen van rijk en provincie, (dit vraagt o.a. om cultuurhistorisch en archeologisch onderzoek).
- Vastleggen instructie(regel)s:
  - In omgevingsplan rekening houden met belang behoudt cultureel erfgoed
  - Aanwijzingsbesluiten rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten: gemeente moet bescherming in omgevingsplan borgen via passend regime met onder meer sloopvergunning
  - Beschermende regels stellen voor in aanmerking komend cultureel erfgoed, rekening houdend met internationaalrechtelijke beginselen
  - In omgevingsplan kunnen regels worden opgenomen met eisen aan archeologisch onderzoek
- Aanwijzen en afvoeren gemeentelijke monumenten, stads- en dorpsgezichten, via functieaanduiding in omgevingsplan samen met regels die aan locatie verbonden worden ter bescherming.
- Advisering aanwijzen en afvoeren rijksmonumenten
- Bevoegd gezag voor het verlenen van verreweg de meeste vergunningen voor:
  - Monumenten op haar grondgebied (rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten)
  - Vergunningverlening binnen beschermde stads- en dorpsgezichten
  - Archeologisch erfgoed (voor zover niet rijksbeschermd). Voor archeologische rijksmonumenten ontvangt de gemeente de vergunningaanvraag en beslist het rijk (bij enkelvoudige aanvragen is het rijk bevoegd gezag, bij meervoudig de gemeente en dan dus met instemming van het rijk)
  - De vergunningverlening omtrent monumenten vraagt om het inwinnen deskundig advies via inzet onafhankelijke gemeentelijke adviescommissie (met minimaal twee erfgoedadviseurs).

[23] Lysias Advies (2024).

- Handhavingsbeleid (+ met handhavingspartners afgestemd uitvoeringsprogramma) vaststellen en uitvoeren. Gemeenten houden toezicht op monumenten. Toezicht op de uitvoering is een wettelijke taak die voorafgaat aan handhaving.
- Bijbehorende informatievoorziening over het toezicht op de naleving en de handhaving: monumenteigenaren informeren over hun rechten en plichten.
- Inwinnen advies bij de Minister (en Gedeputeerde Staten als het buiten de bebouwde kom ligt) bij ingrijpende wijziging rijksmonumenten.
- Loketfunctie voor eigenaren.

Erfgoedzorg doen we niet alleen, maar samen met veel partners. Het speelveld van de erfgoedzorg in Nederland bevat vele verschillende deelnemers en participanten. Het is een gedeelde verantwoordelijkheid en een gedeelde zorg. Ieder met eigen taak, plicht, wens of inzet. Een aantal erfgoedparticipanten zijn nader uitgewerkt (zie hiervoor Bijlage 5).

De erfgoedzorg in Nederland staat onder druk. Er zijn zorgen over de capaciteit en deskundigheid bij gemeenten en provincies op het gebied van erfgoed in de fysieke leefomgeving. Gemeenten en provincies spelen een centrale rol bij de zorg voor erfgoed. Zij vervullen diverse (wettelijke) taken rondom archeologie, gebouwd erfgoed en cultuurlandschappen. De capaciteit en deskundigheid die zij daarvoor beschikbaar hebben, is vaak structureel onvoldoende. Het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) is daarom samen met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg (IPO) het programma Erfgoed en Overheid gestart.[24]

Erfgoedzorg bestaat uit een gedeelde verantwoordelijkheid en een gedeelde zorg. De overheden (rijk, provincie en gemeente) hebben hierin een rol. In de lokale context is het zorgen voor ons erfgoed ook een gedeelde verantwoordelijkheid. Naast de gemeente hebben ook monumenteigenaren, belangenverenigingen en inwoners een rol bij de instandhouding en het doorgeven van erfgoed wat zij belangrijk vinden. Daarom is een belangrijk doel van de Erfgoednota om samen met gemeente Boxtel en haar inwoners de accenten voor het erfgoedbeleid voor de komende periode te bepalen. Dit gaat dan specifiek over de beleidsruimte en over de beschikbare capaciteit naast de wettelijke taken. Deze vrije beleidsruimte zal in de komende beleidsperiode naar verwachting toenemen.

4.2 Erfgoedzorg in Boxtel

Gemeente Boxtel heeft de laatste jaren te maken gehad met een gebrek aan continuïteit qua personele bezetting op het gebied van de erfgoedtaken. Helaas is de gemeente hierin representatief voor wat er landelijk speelt (zie ook ministeriële Programma Erfgoed en Overheid). Het gevolg hiervan is dat er taken zijn (geweest) die niet (tijdig) zijn uitgevoerd. Het erfgoedbelang kan dan niet altijd meegewogen worden in besluiten en projecten, met als gevolg dat (de kennis over) het aanwezige erfgoed meer risico loopt om te verdwijnen.

Het belangrijkste doel van deze erfgoednota is dan ook om deze basis weer goed op orde te krijgen. Dit gaat over het inzichtelijk en toegankelijk maken waar het beschermd erfgoed van de gemeente staat, het actualiseren van verwachtingskaarten, het inbedden van erfgoed in de werkwijzen en processen en het investeren in en het herstellen van relaties met belanghebbenden en betrokkenen. Zo weten we samen waar het erfgoed zich bevindt en kunnen we gezamenlijk het erfgoed koesteren.

Welke instrumenten heeft gemeente Boxtel nu voor de uitvoering van de erfgoedzorg?

- Erfgoednota Beleid gemeente Boxtel ‘De Leesbare biografie van Boxtel’:
  - Visie deel: Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel[25]
  - Uitvoeringsdeel: Erfgoednota gemeente Boxtel; werk in uitvoering[26]
- Nota gemeentelijk archeologiebeleid Boxtel inclusief implementatiedocumenten en beleidskaart[27]: De implementatie van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg in het gemeentelijk beleid. In deze nota worden de beleidsuitgangspunten en hun achtergronden

[24] Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. e).
[25] Gemeente Boxtel (2009).
[26] Gemeente Boxtel (2009a).
[27] Van de Water & Kortlang (2013) en Van de Water & Kortlang (2013a).

beschreven. Het beleid is alleen niet overal goed juridisch geborgd in de bestemmingsplannen.

- Archeologische verwachtingskaarten en cultuurhistorische waardenkaart uit 2011[28]: In het rapport is een archeologische en cultuurhistorische verwachtingskaart opgenomen.
- Erfgoedregister (laatste update in 2024): In veel gemeenten wordt dit ook wel de monumentenlijst genoemd. In het erfgoedregister wordt verwezen naar data wanneer panden zijn aangewezen als monument. Alleen blijken de data niet overeen te komen met de collegebesluiten zelf.
- Erfgoedverordening Boxtel 2017[29]: In deze erfgoedverordening staat voornamelijk de bescherming van het gebouwd erfgoed centraal. Wel is er een bredere opvatting over het behoud van panden door de aanvullende categorieën beeldbepalende gevelwand en gemeentelijk beschermde stads- en dorpsgezichten. In de vorige Erfgoedverordening Boxtel 2017[30] staat in de toelichting beschreven dat deregulering heeft plaatsgevonden van beeldbepalende objecten door de vergunningsplicht voor het wijzigingen van beeldbepalende objecten te schrappen. Ook kunnen beeldbepalende objecten en beeldondersteunende objecten niet meer aangewezen worden. De koppeling met de Welstandsnota is (nog) wel geborgd. Het is wel mogelijk om een gemeentelijk dorpsgezicht, landschappen en beeldbepalende gevelwanden aan te wijzen en te beschermen.
- Verordening op de gemeentelijke adviescommissie Commissie ruimtelijke kwaliteit Boxtel (2024)[31]: Deze adviescommissie bestaat uit twee subcommissies. De subcommissie monumenten adviseert bij een conceptverzoek of vergunningsaanvraag waarbij een monument of erfgoedobject wijzigt. Het is een advies dat wordt gegeven aan het college van burgemeester en wethouders.
- Subsidieregeling monumenten Boxtel 2017[32]: Deze subsidieregeling is sinds 2019 van kracht. Door burgemeester en wethouders kan subsidie worden verstrekt voor het normale onderhoud of restauratie van een monument. Ook kan subsidie worden aangevraagd wanneer een object deel uitmaakt van een beschermde gevelwand. Het jaarlijkse subsidieplafond voor de subsidieverordening monumenten bedraagt € 35.000. Het gaat daarbij om maximaal een subsidie voor een monument van € 3.500. Een subsidie voor een object als onderdeel van een beeldbepalende gevelwand bedraagt maximaal € 1.000 per object. De subsidie voor een groep van objecten van een beeldbepalende gevelwand of delen daarvan bedraagt maximaal € 3.500.

4.3 Wat is nodig voor een goede erfgoedzorg?

Op basis van werksessies is het gemeentelijk erfgoedbeleid geëvalueerd. Als eerste moet de gemeente de basis op orde brengen. De invoering van de Omgevingswet heeft gezorgd voor extra taken bij de gemeente. Erfgoed draagt bij aan een goede omgevingskwaliteit. Erfgoed is daardoor een belangrijke omgevingswaarde. Om deze te kunnen behouden en versterken moeten de waarden goed in beeld zijn. Het gaat hierbij niet alleen om beschermde waarden maar ook om onbeschermde waarden. Dit betekent dat het grondgebied van de gemeente goed geïnventariseerd en in kaart gebracht moet worden om rekening te kunnen houden met deze waarden.

Gemeenten moeten daarnaast in hun omgevingsplan rekening houden met het belang van het behoud van cultureel erfgoed. De instructieregel uit de Omgevingswet (paragraaf 5.1.5.5 Besluit kwaliteit leefomgeving) geldt voor monumenten zoals (bouw)werken, tuinen en parken, als ook voor de omgeving van monumenten. Waarbij het gaat om het voorkomen van aantasting van het monument en niet zozeer over de aantasting van de omgeving van het monument zelf. Ook geldt de instructieregel voor bekende of aantoonbaar te verwachten archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten en (delen van) cultuurlandschappen en voor ander cultureel erfgoed als bedoeld in artikel 1.1 van de Erfgoedwet.[33] Daarnaast geldt de instructieregel ook voor het belang van het

[28] Roymans et al. (2011).
[29] Overheid.nl (z.d. a).
[30] Overheid.nl (z.d. b).
[31] Overheid.nl (z.d. c).
[32] Overheid.nl (z.d. d).
[33] Aantoonbaar betekent dat de verwachting gebaseerd is op relevante bodemkundige, archeologische of historische informatie. Om hieraan gevolg te kunnen geven, maakt de gemeente een inventarisatie en analyse van het binnen de gemeente aanwezige en te verwachten cultureel erfgoed.

behoud van de uitzonderlijke universele waarde van werelderfgoed. Dit staat voorgeschreven in de Omgevingswet (artikel 5.130 lid 1 van het Besluit Kwaliteit Leefomgeving).[34] Gemeente Boxtel beschikt niet over UNESCO werelderfgoed.
Daarnaast gelden er ook instructieregels vanuit de Omgevingsverordening van de Provincie Noord-Brabant.

Naast de borging van het beschermde erfgoed en het in kaart brengen van de erfgoedwaarden zijn er andere aspecten van belang voor een goede erfgoedzorg. Erfgoed moet je uitdragen en kunnen beleven. Bewustwording van de sporen en verhalen uit het verleden zorgen ervoor dat het doorverteld kan worden. Meer kennis over het erfgoed en meer zichtbaarheid zorgt voor draagvlak. Het is daarom belangrijk om de erfgoedzorg bij het gemeentelijk bestuur te blijven positioneren zodat zij het belang hiervan blijven inzien.
Hiervoor is het nodig dat erfgoed structureel onder de aandacht wordt gebracht bij het bestuur van de gemeente. De komende bestuursperiode wordt ingezet op het vergroten van het bewustzijn en het draagvlak voor dit onderwerp doormiddel van het uitgebreider informeren van de gemeenteraad.

Dit hoeft de gemeente niet alleen te doen. De erfgoedstichtingen en verenigingen in de gemeente laten een grote betrokkenheid zien. De rijke lokale kennis en expertise die aanwezig is kan veel beter worden benut. Graag zouden deze partijen zien dat er meer geïnvesteerd wordt in duurzame relaties. Als zij door de gemeente beschouwd worden als partners (in het veld) kunnen zij nog beter bijdragen aan het instandhouden en doorgeven van het erfgoed.

Wat is er allemaal nodig om erfgoed te borgen volgens de verplichtingen (instructieregels) uit de Omgevingswet?

- Borgen cultureel erfgoed in omgevingsplan (Bkl paragraaf 5.1.5.5)
  - De bescherming van cultureel erfgoed wordt geregeld in het Besluit activiteiten leefomgeving, de omgevingsverordening en het omgevingsplan.
  - De gemeente legt regels vast van (voorbeschermde) gemeentelijke monumenten in het omgevingsplan.
  - Niet alleen de monumenten dienen geborgd te worden, maar ook de omgeving van (voorbeschermde) rijks- en gemeentelijke monumenten. Daarbij gaat het om het voorkomen van aantasting van het monument zelf en niet zozeer over de aantasting van de omgeving rondom het monument.
  - Ook dienen de archeologische monumenten en bekende of aantoonbaar te verwachten archeologie geborgd te worden.
  - De gemeente legt regels vast ter voorkomen van aantasting van het karakter van beschermde stads- of dorpsgezichten.
  - De gemeente legt regels vast ter voorkomen van aantasting van het karakter van beschermde cultuurlandschappen.
- Borging landschappelijke kwaliteit (Bkl paragraaf 5.1.5)
  Overheden moeten landschappelijke kwaliteit meenemen bij het uitoefenen van taken en bevoegdheden. Er gelden beperkte instructieregels van het Rijk. Deze regelen alleen voor een aantal specifieke nationale belangen. De instructieregel is niet van toepassing op de gemeente Boxtel. Gemeenten moeten daarom zelf beleid opstellen om de landschappelijke kwaliteit te borgen. Om die reden kan een gemeentelijke omgevingsvisie een beschrijving van de landschappelijke kwaliteiten van de gemeente bevatten en wordt het beleid gericht op deze landschappelijke kwaliteiten. Zo kan het bijvoorbeeld gaan om de overgang tussen stedelijk en landelijk gebied en/of het behoud en de versterking van landschappelijke elementen bij bijvoorbeeld recreatiegebieden, parken, lanen, enzovoorts. Verder kan een gemeente zelf grotendeels bepalen of ze regels wil stellen in het omgevingsplan gericht op het behoud of versterking van de landschappelijke kwaliteit. Bijvoorbeeld door het vastleggen van de landschappelijke elementen of door het voorkomen van activiteiten of bebouwing die de landschappelijke kwaliteit kunnen schaden. In gemeente Boxtel komt dit deels terug in het omgevingsprogramma Natuur en Landschap.

[34] Het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) is een van de vier Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB's) onder de Omgevingswet. Zie Informatiepunt Leefomgeving (z.d.).

Wat is er allemaal nodig om erfgoed te borgen volgens de verplichtingen (instructieregels) vanuit de Omgevingsverordening Noord-Brabant?
In de omgevingsverordening van de provincie Noord-Brabant staat in hoofdstuk 5 de instructieregels voor het omgevingsplan waar gemeenten rekening mee dienen te houden.
De volgende artikelen zijn van belang op het cultureel erfgoed:

- Artikel 5.9 over de toepassing van de lagenbenadering
- Artikel 5.10 meerwaardecreatie
- Artikel 5.11 kwaliteitsverbetering landschap
- Artikel 5.14 maatwerk met als doel omgevingskwaliteit
- Artikel 5.30 Bescherming Natuur Netwerk Brabant en Natura 2000-gebied
- Artikel 5.44 Cultuurhistorische waarden
- Artikel 5.56 Afwijkende regels stedelijke ontwikkeling
- Artikel 5.57 Maatwerk in Bebouwd gebied

Afbeelding 8: Het 60ste Essche Bierpompfeest.

Deel II Uitgangspunten & beleid

Hoofdstuk 5: Erfgoeduitgangspunten

Deze geactualiseerde Erfgoednota sluit aan en bouwt deels voort op het voorgaande erfgoedbeleid. Erfgoed is een belangrijke kwaliteit voor gemeente Boxtel. Als gemeente zien wij het als onze verantwoordelijkheid en ons doel om goed te blijven zorgen voor het cultureel erfgoed, zodat de volgende generaties hier ook van kunnen genieten. Niet alleen door de fysieke elementen te beschermen, maar ook door het erfgoed in te zetten bij ruimtelijke ontwikkelingen en te koppelen met andere maatschappelijke opgaven. Dit wil de gemeente samen met de partners uit het erfgoedveld gaan doen. We willen graag meer inwoners en ondernemers bij erfgoed betrekken. Hier zal tijd voor worden vrijgemaakt, zodra 'de basis op orde' is.

Tijdens het maken van de erfgoednota zijn er een aantal werksessies geweest met de stakeholders. De opgehaalde wensen en behoeften zijn naast de ambities/uitgangspunten uit de Omgevingsvisie en andere beleidsdocumenten gezet en geclusterd. Op basis hiervan zijn vier uitgangspunten geformuleerd:

Erfgoeduitgangspunten

- De erfgoedbasis is meer op orde
- Betere borging van erfgoed in en voor de toekomst
- Erfgoed van Boxtel is beter toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar
- Erfgoed wordt meer verjongd

De erfgoeduitgangspunten zijn de focuspunten op het gebied van cultureel erfgoed in de komende periode. Daar waar mogelijk, zal de gemeente samenwerken met haar stakeholders om uitvoering te geven aan deze uitgangspunten.

Per uitgangspunt wordt hierna beschreven wat ermee wordt bedoeld en of het gaat om wettelijke taken of plustaken. In Hoofdstuk 6 zal dieper ingegaan worden welke erfgoeduitgangspunten en bijbehorende projecten onderdeel zijn van het uitvoeringsprogramma en wanneer deze projecten uitgevoerd gaan worden.

1. De erfgoedbasis is meer op orde

De basis meer op orde behoort voornamelijk tot een van de wettelijke taken van de gemeente. Daarnaast heeft dit uitgangspunt voornamelijk raakvlakken met de fysieke leefomgeving. Om erfgoed te kunnen beschermen, dient men te weten waar het erfgoed zich bevindt. Het gaat daarbij om het actualiseren van het erfgoedregister en het toegankelijk maken van het erfgoedregister. Zo weet iedereen waar het monument staat en of bijvoorbeeld de bijgebouwen of de landschappelijke elementen (bijvoorbeeld oude hagen, houtwallen, bolle akkers, hoogstamfruitbomen) ook onderdeel zijn van het monument. Daarnaast worden processen, zoals sloopvergunningen of vergunningverlening bij verbouwingen, die belangrijk zijn voor erfgoed uitgewerkt. Verder wordt, ter voorbereiding op het omgevingsplan, de archeologische verwachtings- en beleidskaart en de cultuurhistorische waardenkaart geüpdatet. Daarbij worden de cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen, natuurlandschappen en cultuurlandschappen in meegenomen.

Een vervolgstap die we graag willen bewerkstelligen is om op de gemeentelijke website het erfgoedregister inclusief aanwijzingsbesluiten en redengevende beschrijvingen te plaatsen. Hierop aansluitend kan een goede informatievoorziening via de website voor inwoners en organisaties gerealiseerd worden. Op de website wordt duidelijk welke rechten en plichten de monumenteneigenaren hebben. Hetzelfde geldt voor de ontsluiting van het erfgoedregister richting interne collega's. Zij zijn gebaat bij heldere regels/kaarten zodat direct duidelijk is welke panden een extra bescherming hebben.

2. Betere borging van erfgoed in en voor de toekomst

Een betere borging van erfgoed in en voor de toekomst betreft grotendeels een wettelijke taak. Het uitgangspunt heeft daarnaast vooral te maken met de fysieke leefomgeving. Het uitgangspunt gaat in op hoe we de verschillende erfgoedwaarden gaan borgen in en voor de toekomst. Denk daarbij aan het opstellen van omgevingsprogramma's, een goede borging van erfgoedwaarden in het

omgevingsplan en beter borging van onder andere verordeningen en vergunningsprocessen. In het omgevingsplan zal minimaal de bescherming geregeld worden vanuit de instructieregels van het rijk (Bkl paragraaf 5.1.5.5). Daarnaast kunnen beschermingswensen opgenomen worden van de gemeente zelf waaronder het borgen van de cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen of natuur- en cultuurlandschappen.

Ook het maken van koppelingen met andere beleidsdoelen valt onder dit uitgangspunt. De wens vanuit de gemeente is dat erfgoed in de fysieke leefomgeving wordt ingebed. Om dit te bereiken kunnen koppelkansen worden gezocht met andere beleidsterreinen, zoals cultuur, toerisme en recreatie, landschap, wonen en verkeer. Dit leidt ertoe dat opgaven of projecten, die voorheen apart werden aangepakt, nu tegelijkertijd worden uitgevoerd om zo synergie te creëren. Ambtenaren op andere beleidsterreinen komen zo ook in aanraking met erfgoed. Op die manier kan niet alleen de interne samenwerking en integraliteit van beleidsprogramma's worden versterkt, maar zal ook de borging van erfgoed verbeteren. Immers als de kennis verbreed is komt erfgoed beter op de kaart te staan.

3. Erfgoed van Boxtel is beter toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar
Erfgoed van Boxtel is beter toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar heeft betrekking op zowel wettelijke als niet wettelijke taken. Daarnaast heeft dit uitgangspunt te maken met zowel de fysieke leefomgeving als ook het sociale domein.

Bij het verlenen van vergunningen en de ruimtelijke ontwikkeling van gebieden speelt erfgoed een belangrijke rol. Erfgoed heeft een sterke vertegenwoordiging in de fysieke leefomgeving. In beide gevallen moet rekening worden gehouden met erfgoed. Om erfgoed hierbij onder de aandacht te brengen is het belangrijk dat erfgoed zichtbaar is. Bewoners, bezoekers, ontwikkelaars en ambtenaren worden op de hoogte gebracht van erfgoed door middel van websites, flyers, nieuwsbrieven en (wandel-)routes. De sociale waarde van erfgoed komt tot uiting in de verbindende kracht van erfgoed Het gaat dan om erfgoed zichtbaar en beleefbaar te maken. Denk daarbij aan immaterieel erfgoed, zoals bijv. De Heilige Bloedprocessie of evenementen met lokale ambachten. Dit kan daarnaast ook positief bijdragen aan de bezoekerseconomie. Bijvoorbeeld door mee te werken aan lokaal gewenste tentoonstellingen of door bij te dragen aan projecten aangedragen vanuit stichtingen en verenigingen, wordt de sociale cohesie in de wijk versterkt en kan daarnaast het toerisme versterkt worden. Ook kan de samenhang met het onderwijs of educatie hierdoor versterkt worden. Daarnaast kunnen deze projecten helpen met het versterken van samenwerking tussen de diverse organisaties en de gemeente alsmede tussen de diverse organisaties onderling. Dit kan leiden tot meer verbondenheid in en tussen groepen en erfgoed draagt hierdoor bij aan een herkenbare identiteit.

Een combinatie van de fysieke leefomgeving en de sociale kant is een koppeling met toerisme/recreatie en kunst/cultuur. Er kan een sterkere koppeling tussen deze elementen worden gemaakt, de omgevingsvisie helpt daarbij. Bij het thema 'Aangenaam leven' wordt benoemd dat in gemeente Boxtel groen en water robuust zijn, verbonden en in het landschap beleefbaar zijn. De cultuurhistorische waarden zijn geborgd en versterkt en de biodiversiteit is toegenomen.[35] Dit is een duidelijke manier van uitleggen dat in de gemeente aandacht is om het landschap te ervaren en te beleven. Verderop in de omgevingsvisie wordt bij het thema 'Krachtige Economie' ook aandacht gegeven aan de cultuurlandschappen in samenhang met de kernen in gemeente Boxtel. Het gaat daarbij om Het Groen Woud en Van Gogh Nationaal Park, die beide als een recreatieve bestemming worden aangehaald. Daarbij worden de kernen van de gemeente als uitvalsbasis aangehaald voor natuur, cultuur en erfgoed. Het gaat hier dus tweemaal om cultuurlandschappen en dorpen met cultuurhistorische relicten (het fysieke aspect), die interessant kunnen zijn voor toeristen en recreanten om te bezoeken (het sociale aspect).

Ten slotte is het van belang om het erfgoed toegankelijk te maken voor diverse doelgroepen. Er moet niet alleen rekening worden gehouden met de aspecten leeftijd, opleiding, herkomst, interesse, maar ook met fysieke beperkingen zoals mindervaliden, blinden en slechthorenden.

[35] Gemeente Boxtel & Royal HaskoningDHV Nederland B.V. (2025).

4. Erfgoed wordt meer verjongd

Erfgoed wordt meer verjongd heeft betrekking op zowel wettelijke als niet wettelijke taken. Daarnaast heeft dit uitgangspunt te maken met zowel de fysieke leefomgeving als ook het sociale domein.

- Het fysieke aspect gaat over het mogelijk aanwijzen van nieuw erfgoed, zoals Post65 erfgoed, ander type erfgoed (zoals grafmonumenten) of erfgoed dat past bij de nieuwe inwoners van Boxtel of jongeren van Boxtel. Tegelijkertijd betreft dit erfgoeduitgangspunt het onderzoeken naar de mogelijkheden hoe monumenten kunnen worden verduurzaamd.
- Het sociale aspect heeft betrekking op de jeugd en hoe jongeren aansluiting kunnen vinden bij erfgoed. Verder behoort het behoud en het doorgeven van lokale ambachten en tradities hieronder. Net als het immaterieel erfgoed van de nieuwe bewoners. Voorbeelden hiervan zijn o.a. de CARE-fieldschool te Kasteren, Hezelaarse hopfeest te Liempde of het Bierpompfeest in Esch.

In de omgevingsvisie wordt aandacht geschonken aan het thema 'Inclusievere samenleving'. Dit thema sluit aan bij zowel het fysieke als sociale aspect van erfgoed, want het gaat om diverse cultuurgoederen, die zorgen voor een herkenbare identiteit. Er kan worden gedacht aan behoud van objecten en elementen en het doorgeven van lokale ambachten en tradities (immaterieel erfgoed). Verder is het ook belangrijk om aandacht te schenken aan de diversiteit van de inwoners en om de eigenheid van de verschillende dorpskernen en gehuchten te laten zien. Dit kan door alle erfgoedgemeenschappen ruimte te geven om hun erfgoed te laten zien, te behouden en door te geven aan de volgende generaties. Dit past ook in het Faro-gedachtegoed. Op deze manier kunnen inwoners van gemeente Boxtel, zich meer verbonden gaan voelen met hun woonplek. Ook nieuwe bewoners moeten de kans krijgen om hun erfgoed te behouden. Het gaat dan niet alleen om het opnemen nieuwe objecten in het gemeentelijke erfgoedregister, maar ook om het borgen van gebruiken en tradities.

Het laatste aspect bij dit erfgoeduitgangspunt gaat over het verlagen van de gemiddelde leeftijd van de deelnemers in het erfgoedveld ofwel jongeren interesseren in erfgoed. Mocht de verbinding met jongeren op wijk- of dorpskernniveau worden gezocht, zou dit kunnen bijdragen bij de versterking van de sociale cohesie in de dorpskernen. Immers de jongeren gaan een bijdrage leveren aan erfgoed en daarmee kunnen ze de herkenbare identiteit en saamhorigheid van een kern verbeteren. Daarbij zou gekeken kunnen worden naar de verbinding zoeken met onderwijs en educatie. Op scholen zou aandacht kunnen worden geschonken aan het Boxtels erfgoed. Hoewel Boxtels erfgoed staat beschreven in de Lokale Educatie Agenda (LEA), wordt dit punt nog niet uitgebreid behandeld, hier ligt een kans. Wel dient geïnventariseerd te worden welke erfgoedonderwerpen of erfgoedcategorieën kinderen en jongeren aanspreken.

Afbeelding 9: De Dommel in Boxtel.

Deel III Maatregelen

Hoofdstuk 6: Uitvoeringsprogramma 2026-2028

Gemeente Boxtel wil de erfgoeduitgangspunten realiseren. Daarbij is het belangrijk om een vertaling te maken naar concrete projecten/maatregelen. Hiervoor is een uitvoeringsprogramma opgesteld. Daarnaast is het belangrijk om bij te kunnen sturen op de uitvoering. Dit gebeurt door middel van monitoring en evaluatie, zie Hoofdstuk 7. In het uitvoeringsprogramma staat wat de gemeente wil bereiken en hoe ze dat wil doen. Het uitvoeringsprogramma geeft inzicht in wat men van de gemeente mag verwachten op het gebied van erfgoed in de komende jaren.

6.1 Hoe werkt een uitvoeringsprogramma?

In de erfgoednota staan vier erfgoeduitgangspunten. De gemeente voert deze uitgangspunten, daar waar mogelijk, uit in samenwerking met haar stakeholders. Voor het realiseren van deze erfgoeduitgangspunten is er een concreter uitvoeringsprogramma opgesteld. Het uitvoeringsprogramma bestaat uit diverse projecten. Deze projecten worden projectmatig aangepakt. Dit betekent dat bij de start van een project, een projectplan of projectopdracht wordt gemaakt. Hierin staat duidelijk aangegeven wat men gaat uitvoeren, wie erbij betrokken wordt, welke financiële middelen zijn geregeld, en wat het resultaat is. Het is mogelijk dat sommige projecten in deelprojecten uitgewerkt worden. Een projectopdracht/plan dient goedgekeurd te worden door de ambtelijke- en bestuurlijke opdrachtgever. De projecten in het uitvoeringsprogramma zijn (nog) niet verder projectmatig uitgewerkt.

Het uitvoeringsprogramma 2026-2028 heeft een kortere doorloop dan de erfgoednota. De erfgoednota loopt namelijk van 2026 t/m 2030. De kortere doorlooptijd van het uitvoeringsprogramma zorgt ervoor dat deze tussentijds geëvalueerd en bijgestuurd kan worden. Tegelijkertijd zorgt de periode van twee jaar voor continuïteit en rust. Zo lopen de projecten veelal langer dan één jaar. Wel is het mogelijk dat de erfgoednota en uitvoeringsprogramma eerder eindigen. Dit in verband met de opstelling van omgevingsprogramma's (vanuit de omgevingswet/ omgevingsvisie). In Hoofdstuk 7 wordt uitgebreid ingegaan op de werkwijze van monitoring en evaluatie.

In het uitvoeringsprogramma staat niet de uitvoering van reguliere wettelijke taken zoals:

1. Het beoordelen van bouwplannen en vergunningsaanvragen;
2. De inbreng van erfgoedkennis bij planontwikkeling;
3. Het toetsen van bouwhistorische-, cultuurhistorische – en archeologische rapporten;
4. Participatie/advisering in projecten van externe partners (RWS, waterschappen, provincie, rijk en buurgemeenten);
5. Het beantwoorden van erfgoedvragen (intern of inwoners);
6. Advisering op het gebied van erfgoed bij andere Omgevingsprogramma's.

Voor een uitgebreider toelichting van de wettelijke taken zie Hoofdstuk 4, paragraaf 4.1.
Wel kunnen in het uitvoeringsprogramma, projecten staan die te maken hebben met de reguliere wettelijke taken. Dit zijn dan projecten die ervoor zorgen dat de reguliere wettelijke taak beter uitvoerbaar wordt.

6.2 Erfgoeduitgangspunten in het uitvoeringsprogramma

In Hoofdstuk 5 zijn vier erfgoeduitgangspunten genoemd. Deze uitgangspunten zijn ontstaan door het clusteren van input van de interne- en externe werksessies. De gemeente voert deze uitgangspunten, daar waar mogelijk, uit in samenwerking met haar stakeholders.

De vier erfgoeduitgangspunten zijn:

1. **De erfgoedbasis is meer op orde**
   Bijvoorbeeld: De gemeente weet wat het erfgoed van Boxtel is en waar het erfgoed staat. Ze maakt duidelijk hoe de gemeente met haar erfgoed wil omgaan. Ook voor inwoners, ontwikkelaars en ambtenaren is helder hoe zij en de gemeente omgaan met het Boxtels erfgoed.

2. **Betere borging van erfgoed in en voor de toekomst**
Bijvoorbeeld: De gemeente onderzoekt hoe we in de toekomst willen omgaan met dit erfgoed. Denk daarbij aan het actualiseren van verouderd beleid en een goede borging in het omgevingsplan, verordeningen en programma's.
3. **Erfgoed van Boxtel is beter toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar**
Bijvoorbeeld: De gemeente maakt erfgoed voor bewoners, bezoekers, ontwikkelaars en ambtenaren zichtbaar d.m.v. websites, flyers, nieuwsbrieven, routes. Denk daarbij ook aan het breder toegankelijk en beleefbaar maken voor de verschillende doelgroepen (leeftijd, opleiding, herkomst, interesse, mindervaliden).
4. **Erfgoed wordt meer verjongd**
Bijvoorbeeld: De gemeente onderzoekt of en zo ja hoe, erfgoed een interesse wekt bij de jeugd. Ze bekijkt ook of het wenselijk is om andere type objecten of jongere panden aan te wijzen als monument. Daarnaast bekijkt ze hoe bestaande monumenten verduurzaamd (verjongd) kunnen worden.

Deze erfgoeduitgangspunten vormen de basis waar gemeente Boxtel zich tot 2030 op gaat richten. In paragraaf 6.3 en 6.4 staan de concrete projecten die in de periode 2026-2028 worden uitgevoerd.

6.3 Overzicht van de erfgoedprojecten

In de onderstaande tabel staat een lijst van alle projecten, die de gemeente in 2026-2028 gaat uitvoeren. Per project wordt aangegeven wat de planning is. Daarnaast zijn er een aantal opgehaalde wensen. De gemeente ziet in de periode 2026-2028 nog geen ruimte om deze 'wens-projecten' op te pakken. De wensprojecten worden in paragraaf 6.5 nader toegelicht. Mocht toch ruimte ontstaan om deze projecten op te pakken, dan zal in overleg met stakeholders bekeken worden welk project wordt opgepakt. In Hoofdstuk 7 staat geschreven hoe de projecten worden gemonitord en geëvalueerd.

Nr	Projectnaam	Start	Afronding	2026	2027	2028	Na 2028
1	Actualiseren Erfgoedregister	2026	2026				
2	Erfgoedregister openbaar toegankelijk maken	2026	Eind 2027				
3	Update archeologische verwachtings- en beleidskaart	2027	Eind 2028				
4	Update cultuurhistorische waardenkaart	2027	Eind 2028				
5	Kadaster updaten (publiekrechtelijke beperkingen)	2027	2027				
6	Borging status beeldbepalende- en beeldondersteunende objecten	2026	2027				
7	Borging van de omgeving van monument (en beeldbepalend object) in omgevingsplan	2026	Eind na 2028				
8	Borging overig erfgoed in omgevingsplan	2026	Eind na 2028				
9	Heldere processen vergunningsaanvragen erfgoed	2026	Eind na 2028				
10	Zichtbaarheid erfgoed digitaal vergroten	2026	2027				
11	Monumentenschildjes	2027	2027				
12	Oude panden (monumenten) verduurzamen	2026	Eind na 2028				
13	Betrokken bij organisatie Open Monumentendagen en Nationale Archeologie Dagen	2026	Eind na 2028				
14	Erfgoed betrokken bij projecten PR-erfgoed	2026	Eind na 2028				

6.4 Toelichting op de erfgoedprojecten

In deze paragraaf wordt per erfgoedproject uitgelegd wat het project behelst. Zijn er (aanvullende) financiële middelen voor nodig? Wordt er samengewerkt met externe partijen?

1. **Actualiseren erfgoedregister**

   Het erfgoedregister (monumentenlijst) wordt geactualiseerd. Alle collegebesluiten omtrent het aanwijzen of afvoeren van panden als monument (of bijv. beeldbepalend object/gevel) zullen bijeen worden gebracht. Daarnaast worden de redengevende beschrijvingen en de destijds verstuurde kennisgevingsbrieven verzameld. Indien collegebesluiten/brieven/beschrijvingen missen, dient nagegaan te worden wat de vervolgstrategie zal zijn. Dit kan zijn het opnieuw aanwijzen of afvoeren (volgens aanwijzingsprocedure uit de verordening) van het object.

Project	**1. Actualiseren erfgoedregister**
Betrokken partijen extern	-
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start en eind 2026
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 2, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

2. **Erfgoedregister openbaar toegankelijk maken**

   Wanneer het erfgoedregister is geactualiseerd wordt deze niet alleen breed gedeeld binnen de gemeente zelf, maar ook openbaar op de gemeente-website geplaatst. Daarnaast worden de locaties van de panden/objecten/cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen visueel op kaart zichtbaar gemaakt. Dit wordt gedaan door de panden/objecten/cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen/natuur- en cultuurlandschappen (incl. redengevende beschrijving en aanwijzingsbesluit) te plaatsen op https://www.erfgoedregistratie.nl/. Daarbij worden de originele redengevende beschrijvingen en aanwijzingsbesluiten iets aangepast in verband met de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG). Ook zullen de eigenaren actief geïnformeerd worden over de het openbaar toegankelijk maken en de wijze waarop.
   Als dit is afgerond zullen de gegevens ook geplaatst worden in de gemeentelijke GIS-viewer en als basis dienen voor het omgevingsplan.

Project	**2. Erfgoedregister openbaar toegankelijk maken**
Betrokken partijen extern	Werkgroep De DataBeet (erfgoedregistratie.nl) en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2026 - eind 2027
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak en plustaak

3. Update archeologische verwachtings- en beleidskaart

De (gemeentelijke) archeologische verwachtings- en beleidskaart wordt geactualiseerd. Dit gebeurt door een professioneel archeologisch bedrijf in samenwerking met de gemeente. Daarnaast zullen de betreffende erfgoedverenigingen/belanghebbenden betrokken worden. Met de update van de kaart wordt ook bekeken waar resten liggen uit de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast wordt een protocol opgesteld voor het aantreffen van toevalsvondsten. Idealiter wordt het proces tegelijkertijd uitgevoerd als de update van de cultuurhistorische waardenkaart. Dit project kan pas opgestart worden als het erfgoedregister is geactualiseerd. Nadat de archeologische verwachtings- en beleidskaart is geüpdatet dient deze ook bestuurlijk geborgd te worden.

Project	**3. Update archeologische verwachtings- en beleidskaart**
Betrokken partijen extern	Archeologisch onderzoeksbureau, erfgoedverenigingen, musea, regio-archeoloog, belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	25.000 - eenmalig
Planning	Start 2027 – eind 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 2, 3, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied Inclusieve duurzaamheid; Verstoring van de bodem wordt zoveel mogelijk voorkomen
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

4. Update cultuurhistorische waardenkaart

De (gemeentelijke) cultuurhistorische waardenkaart wordt geactualiseerd. Dit gebeurt door een professioneel bedrijf in samenwerking met de gemeente. De betreffende erfgoedverenigingen/belanghebbenden worden betrokken. De actualisering kan pas plaatsvinden als het Erfgoedregister is geactualiseerd. Bij de update van de cultuurhistorische waardenkaart wordt expliciet gekeken naar onder andere de cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen (oude hagen, houtwallen, bolle akkers, hoogstamfruitbomen, solitaire bomen en andere historisch gegroeide beplanting) en de natuur- en cultuurlandschappen.
Idealiter wordt het proces tegelijkertijd uitgevoerd met de update van de archeologische verwachtings- en beleidskaart. Nadat de cultuurhistorische waardenkaart is geüpdatet dient deze ook bestuurlijk geborgd te worden.

Project	**4. Update cultuurhistorische waardenkaart**
Betrokken partijen extern	Archeologisch- of cultuurhistorisch onderzoeksbureau, erfgoedverenigingen, musea, gemeentelijke adviescommissie, belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	25.000 - eenmalig
Planning	Start 2027 – eind 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 2, 3, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

5. Kadaster updaten (publiekrechtelijke beperkingen)

Dit punt kan pas opgepakt worden wanneer het Erfgoedregister is geactualiseerd. In het kadaster dient de gemeente kenbaar te maken waar publiekrechtelijke beperkingen gelden voor onder andere gemeentelijke monumenten. Momenteel is dit deels verankerd in het kadaster. In het kadaster dient het aanwijzingsbesluit, redengevende beschrijving en kennisgevingsbrief toegevoegd te worden.

Project	**5. Kadaster updaten**
Betrokken partijen extern	-
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2027- eind 2027
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

6. Borging status beeldbepalende- en beeldondersteunende objecten

In de periode 2014-2015 zijn de meest waardevolle beeldbepalende objecten geselecteerd en aangewezen als gemeentelijk monument. Met het in werking treden van de Erfgoedverordening Boxtel 2017 (geldend van 1-7-2017 t/m 24-9-2018) heeft er vervolgens deregulering plaatsgevonden. Zo is de vergunningsplicht voor het wijzigen van beeldbepalende objecten geschrapt. Deze wijziging heeft plaatsgevonden zonder de juiste procedure te doorlopen (betrekken van de monumentencommissie of eigenaren van de objecten). Op dit moment worden deze objecten alleen geborgd, door middel van de Welstandsnota. Mocht er een vergunningplichtige activiteit plaatsvinden, dan dient de monumentencommissie hierop te adviseren.

Wetende dat:

1. De huidige situatie voor onduidelijkheid zorgt;
2. De welstandsnota in de komende jaren geactualiseerd wordt en vanuit omgevingskwaliteit mogelijk anders naar deze objecten wordt gekeken;
3. Vanuit provinciale regels, namelijk splitsingsmogelijkheid van karakteristieke panden in buitengebied, het borgen van karakteristieke panden (zoals beeldbepalende objecten en monumenten) wenselijk is;

wil de gemeente de beeldbepalende- en beeldondersteunende objecten opnieuw borgen in de erfgoedverordening of het omgevingsplan.

Deze beschermde status kan minder strikt zijn ten opzichte van monumenten. De wijze van bescherming zal in overleg met de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, erfgoedverenigingen en belanghebbenden vorm krijgen waarbij de basis gehaald wordt uit de eerdere beschreven bescherming (oude erfgoedverordening).

Project	**6. Borging status beeldbepalende- en beeldondersteunende objecten**
Betrokken partijen extern	Gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2026 – eind 2027
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

7. Borging van de omgeving van monument (en beeldbepalend object) in omgevingsplan

Dit punt kan pas worden opgepakt wanneer inzichtelijk is waar (op kaart) de monumenten/objecten zich bevinden. Oftewel wanneer het project Erfgoedregister openbaar toegankelijk maken is uitgevoerd. Daarnaast dient ook helder te zijn hoe de gemeente wil omgaan met de beeldbepalende objecten. Namelijk wil men alleen de zichtzijde vanuit de straat beschermen of meer.

De gemeente moet inzichtelijk maken, vanuit de omgevingswet en specifiek de instructieregels, hoe zij wil omgaan met de omgeving van monumenten (of beeldbepalende panden, etc.). Zo kunnen activiteiten in de omgeving van een monument namelijk het beschermde monument ontsieren of beschadigen. De gemeente kan regels opnemen in het omgevingsplan waarbij bijvoorbeeld niet alleen bouwwerkzaamheden op het perceel van het monument onder vergunning moet plaatsvinden, maar mogelijk ook buurpercelen. Het gaat hierbij niet alleen om de omgeving van gemeentelijk aangewezen panden, maar ook om rijksmonumenten. Uiteindelijk zal in het omgevingsplan, d.m.v. contouren en planregels, de omgeving van het monument geborgd zijn. De wijze waarop dit geborgd wordt, namelijk de beschermingsregels en contouren, zal nog nader onderzocht worden. Dit in samenwerking met de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, erfgoedverenigingen en belanghebbenden.

Project	**7. Borging van de omgeving van monument (en beeldbepalend object) in omgevingsplan**
Betrokken partijen extern	Gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2027 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	2, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

8. Borging overig erfgoed in omgevingsplan

Naast de omgeving van het monument/beeldbepalend object dient de gemeente ook ander erfgoed te borgen in het omgevingsplan. Denk daarbij onder andere aan archeologie, de Cultuurhistorische Waardenkaart vanuit de provincie, het rijksbeschermd dorpsgezicht Liempde, het wederopbouwgebied De Scheeken en de erfgoedverordening.
Ook kan de gemeente (naast de te borgen erfgoed uit de instructieregels) ander type erfgoed borgen in het omgevingsplan. Een voorbeeld zijn de cultuurhistorisch waardevolle landschappelijke elementen of natuur- en cultuurlandschappen. Bij de borging van de regels dient de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, regio-archeoloog, erfgoedverenigingen en belanghebbenden betrokken te worden.

Project	**8. Borging overig erfgoed in omgevingsplan**
Betrokken partijen extern	Gemeentelijke adviescommissie, regio-archeoloog, erfgoedverenigingen en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2026 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	2, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak

9. Heldere processen vergunningsaanvragen erfgoed

Voor een goede borging van het erfgoed is het belangrijk dat VTH-processen binnen en buiten de gemeente goed verlopen. Denk daarbij aan heldere processen voor sloopvergunningen, bouwvergunningen, BOPA's of omgevingsplanwijzigingen. Maar ook over duidelijke verwachtingen aan de voorkant van procedures. De gemeente zal (mede)zorg dragen dat binnen de gemeente, maar ook voor inwoners/ ontwikkelaars en partners (zoals de omgevingsdienst) heldere processen komen omtrent vergunningprocedures waarin erfgoed een belangrijke rol speelt. Dit kan door het maken van heldere en breed gedeelde procesafspraken. Daarnaast kan dit ook door heldere regels/kaders mee te geven via de gemeente-website. Wel is het belangrijk om te melden dat erfgoed bijna altijd maatwerk is. Geen opgraving of historisch pand is hetzelfde en kan dus niet exact hetzelfde benaderd worden.

Project	**9. Heldere processen vergunningsaanvragen erfgoed**
Betrokken partijen extern	Omgevingsdienst, regio-archeoloog, gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2026 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 2, 3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak en plustaak

10. Zichtbaarheid erfgoed digitaal vergroten

De zichtbaarheid van het Boxtels erfgoed wordt digitaal vergroot. Dit doet de gemeente door:

1. Op de gemeentelijke website een landingspagina in te richten waar inwoners actuele en toegankelijke informatie kunnen vinden over erfgoed.
2. Onze erfgoed-activiteiten te promoten via BeleefBoxtel.
3. Onze erfgoedpartners te informeren dat zij hun activiteiten kunnen promoten via BeleefBoxtel.
4. Regelmatig erfgoedberichten te plaatsen via de gemeentelijke kanalen (bijv. open monumentendagen, nationale archeologie dagen).

Project	**10. Zichtbaarheid erfgoed digitaal vergroten**
Betrokken partijen extern	regio-archeoloog, gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Geen kosten - wel tijd
Planning	Start 2026 – eind 2027
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	1, 2, 3, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied Verbindend netwerk; De omgeving is ingericht dat iedereen kan deelnemen en elkaar kan ontmoeten Stedelijk centrum Boxtel; Aantrekkelijk toeristisch centrum Vitale kernen; Toeristisch Liempde

	Landelijk gebied; Recreatieve functie
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak en Plustaak

11. Monumentenschildjes

Dit project kan pas opgepakt worden wanneer het erfgoedregister is geactualiseerd. Door het aanbieden van monumentenschildjes (al dan niet met QR-code) vergroot de gemeente de zichtbaarheid van monumenten. Ook kan het bijdragen aan zichtbaarheid richting toeristen. Dit project zal in samenspraak gaan met de gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen en belanghebbenden.

Project	**11. Monumentenschildjes**
Betrokken partijen extern	gemeentelijke adviescommissie, erfgoedverenigingen, belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Nog nader te bepalen
Planning	Start en eind 2027
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	3
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd Stedelijk centrum Boxtel; Aantrekkelijk toeristisch centrum Vitale kernen; Toeristisch Liempde Landelijk gebied; Recreatieve functie
Wettelijke en/of plustaak	Plustaak

12. Oude panden (monumenten) verduurzamen

De gemeente wil graag haar bewoners stimuleren om hun panden te verduurzamen (isoleren/ventileren). Zo ook de oudere (monumentale) panden alleen dan wel met respect voor de monumentale onderdelen. De gemeente bekijkt nog wat de beste strategie is om eigenaren van oudere panden te helpen met verduurzaming. Voorbeelden kunnen zijn: het houden van een informatiebijeenkomst, meer informatie op de gemeente-website, of eigenaren actief benaderen. Dit project kan pas opgepakt worden wanneer de actualisatie van het erfgoedregister is afgerond.

Project	**12. Oude panden (monumenten) verduurzamen**
Betrokken partijen extern	Nader te bepalen
Geschatte kosten 2026-2028	Nader te bepalen
Planning	Start eind 2026 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	2, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied Inclusieve duurzaamheid; Gebruik van hernieuwbare grondstoffen en circulaire economie

	Stedelijk centrum Boxtel; Aantrekkelijk toeristisch centrum Vitale kernen; Toeristisch Liempde Landelijk gebied; Recreatieve functie
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak en Plustaak

13. Betrokken bij organisatie Open Monumentendagen en Nationale Archeologie Dagen

Samen met externe partners is de gemeente betrokken bij de organisatie van Open Monumentendagen en de Nationale Archeologie Dagen. Dit zijn twee jaarlijkse nationale evenementen. Extra aandacht zal uitgaan naar hoe de jeugd betrokken of geënthousiasmeerd kan worden.

Project	**13. Betrokken bij organisatie Open Monumentendagen en Nationale Archeologie Dagen**
Betrokken partijen extern	Stakeholders en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	7000 per jaar
Planning	Start 2026 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	2, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied Verbindend netwerk; De omgeving is ingericht dat iedereen kan deelnemen en elkaar kan ontmoeten Stedelijk centrum Boxtel; Aantrekkelijk toeristisch centrum Vitale kernen; Toeristisch Liempde Landelijk gebied; Recreatieve functie
Wettelijke en/of plustaak	Wettelijke taak en Plustaak

14. Erfgoed betrokken bij projecten PR-erfgoed

Samen met interne- en/of externe partijen is de gemeente betrokken bij 1 à 2 projecten per jaar waarin erfgoed wordt gepromoot. Dit kan bijvoorbeeld gaan om wandel- of fietsroutes, kunstwerken of evenementen. Daarbij is een focuspunt om te kijken hoe we jongeren betrokken of geënthousiasmeerd kunnen krijgen. De PR-erfgoedprojecten worden voor oktober verzameld. Gezamenlijk met de externe stakeholders wordt besloten aan welke project(en) de gemeente het jaar erop actief bijdraagt.

Belangrijk bij het maken van een keuze is:
- Locatie (voldoende spreiding in gemeente);
- Type project (archeologie, monumenten, cultuurhistorie);
- Diversiteit van project (live, digitaal, etc.);
- Aantal bezoekers;
- Doelgroep/ type bezoekers;
- Verwachte inspanning van gemeente (begeleiding, kosten, uitvoerbaarheid).

Voor meer informatie zie paragraaf 7.1.3

Project	**14. Erfgoed betrokken bij projecten PR-erfgoed**
Betrokken partijen extern	Stakeholders en belanghebbenden
Geschatte kosten 2026-2028	Nader te bepalen
Planning	Start 2026 – eind na 2028
Draagt bij aan erfgoeduitgangspunten	3, 4
Draagt bij aan uitgangspunten omgevingsvisie	Aangenaam leven; Cultuurhistorische waarden zijn geborgd en rekening houden met identiteit van gebied Verbindend netwerk; De omgeving is ingericht dat iedereen kan deelnemen en elkaar kan ontmoeten Stedelijk centrum Boxtel; Aantrekkelijk toeristisch centrum Vitale kernen; Toeristisch Liempde Landelijk gebied; Recreatieve functie
Wettelijke en/of plustaak	Plustaak

6.5 Toelichting op de wensprojecten

Bij het proces voor het opstellen van de Erfgoednota zijn bij externe stakeholders wensen opgehaald. Voor een aantal wensen ziet de gemeente in de periode 2026-2028 (nog) geen ruimte om deze op te kunnen pakken. Mocht er toch ruimte ontstaat om deze projecten op te pakken dan zal in overleg met de ambtelijke- en bestuurlijke opdrachtgever hiernaar gekeken worden. Het is ook mogelijk dat nieuwe wensprojecten worden opgehaald. Tijdens de monitoring van het uitvoeringsprogramma kunnen deze wensprojecten worden toegevoegd aan de onderstaande lijst van wensprojecten:

1. **Onderzoek aanwijzen Post-65 monumenten**
   Tijdens dit project zal onderzocht worden wat de kenmerkende Post-65 panden (1965-1990) zijn in de gemeente. Ook zal worden bekeken hoeveel en welke panden het verdienen om aangewezen te worden als gemeentelijk monument.

2. **Onderzoek aanwijzen grafmonumenten**
   Tijdens dit project zal onderzocht worden wat de kenmerkende grafmonumenten zijn in de gemeente. Ook zal bekeken worden hoeveel en welke grafmonumenten het verdienen om aangewezen te worden als gemeentelijke monumenten of op welke andere wijze ze beschermd kunnen worden.

3. **Wenselijkheid nagaan en opstellen 'kerkenvisie'**
   Een 'kerkenvisie' is een strategische visie op de toekomst van meerdere kerkgebouwen/gebedshuizen binnen een gemeente. Het opstellen van een 'kerkenvisie' gebeurt in dialoog tussen de gemeente, eigenaren, inwoners en erfgoedorganisaties. Het gaat dan over alle kerkgebouwen: monumentaal/niet-monumentaal, nieuw/oud, ongeacht geloof. Welke gebouwen blijven gebedshuizen, welke gebouwen worden geschikt gemaakt voor meervoudig gebruik en welke gebouwen krijgen een andere functie (herbestemming). Het kan ook gaan over de wijze waarop men met elkaar het gesprek aangaat. Eventueel kan ander religieus erfgoed betrokken worden (begraafplaatsen, kapellen, kloosters, pastorie). Voorafgaand aan het proces tot opstellen van de kerkenvisie wordt met de eigenaren besproken of dit wenselijk is, en om welke panden het gaat, en of ook ander religieus erfgoed hierin betrokken wordt.

Afbeelding 10: De Sint-Jozefkapel Lennisheuvel.

4. **Behoud en doorgeven van lokale ambachten**
   Samen met de aandrager van dit punt wordt bekeken op welke wijze er invulling gegeven kan worden om lokale ambachten te behouden en doorgegeven kunnen worden. Ook wordt met de aandrager bekeken wie hierin de stakeholders zijn. Het beoogde resultaat is dat lokale ambachten die historisch van belang waren in Boxtel ook in de toekomst een plek krijgen.

5. **Verkenning naar hoe immaterieel erfgoed een volwaardige plaats kan krijgen.**
   Samen met de erfgoedverenigingen en belanghebbenden wordt onderzocht hoe het immaterieel erfgoed een volwaardige- en herkenbare plaats kan krijgen, naast de fysieke erfgoedprojecten, binnen de gemeente. Zodat ook voor immaterieel erfgoed passende aandacht, begeleiding, ondersteuning kan worden geboden aan de betrokken verenigingen, stichtingen en andere erfgoedorganisaties. Denk daarbij aan ambachten, (historische) voertuigen, de gilden, de Heilige Bloedprocessie of carnaval.

6. **Politiek actiever kennis laten maken met erfgoed**
   Samen met externe stakeholders wordt bekeken hoe de politiek actiever kennis kan maken met erfgoed. Aan de informatievoorziening over de voortgang van de erfgoedprojecten doormiddel van raadsinformatiebrieven wordt gewerkt. Maar het zou goed zijn om actiever te werken aan het bewustzijn van het belang van erfgoed door de raadsleden kennis te laten maken met bijzondere plekken en projecten. Denk hierbij aan een rondwandeling langs belangrijke monumenten of locaties. Het beoogde resultaat is dat de politiek op de hoogte is van het Boxtels erfgoed. Zo wordt draagvlak gecreëerd voor het erfgoed van Boxtel.

7. **Toetsen en toepasbaar maken van de concept verhaallijnen**
   Bij het proces van het opstellen van de erfgoednota is in samenwerking met de stakeholders het Verhaal van Boxtel – de ontwikkelgeschiedenis in vogelvlucht- en conceptverhaallijnen opgesteld (zie Bijlage 4). Deze zijn nog niet getoetst door de betrokken partijen. Het is de moeite waard om in een vervolgproject met externe stakeholders te onderzoeken of de verhaallijnen toepasbaar gemaakt kunnen worden. De verhaallijnen kunnen een actieve rol spelen bij de ontwikkeling van een gebied en richting geven aan de te maken keuzes voor bijvoorbeeld (strategische) gebiedsvisie. Ze kunnen bovendien worden ingezet als middel om in gesprek te gaan over de identiteit van de plek met inwoners, ondernemers en de politiek. Verhaallijnen bieden een bruikbaar ontwikkelperspectief op basis van de identiteit van de gemeente. Er blijft ruimte voor eigenheid van de verschillende dorpskernen terwijl er sprake is van representatie van de gebiedsidentiteit. De verhaallijnen zorgen voor verbinding. Het strategisch inzetten van de verhaallijnen zorgt ervoor dat de geschiedenis wordt versterkt en levend gehouden waar ook de PR-projecten van zouden kunnen profiteren.

Uitlegkader
Wat is een verhaallijn?
Onder een verhaallijn verstaan we een concept, waarmee de geschiedenis van het gebied wordt gebruikt om de toekomst vorm te geven en onderscheidend op de kaart te zetten. Het geeft het gebied een gezicht en koppelt het verhaal van de plek aan de agenda van de plek. Om tot verhaallijnen te komen, combineren we het verhaal van de plek met de relevante thema's uit de agenda voor de toekomst om tot verhaallijnen te komen. De verhaallijnen verbinden het verleden, het heden en de toekomst. Ze vormen een herkenbaar verhaal dat beleefbaar is, waardoor mensen zich er makkelijk mee kunnen identificeren. Op die manier verbeelden de verhaallijnen de identiteit van de gemeente.

Deel IV Monitoring & Evaluatie

Hoofdstuk 7: Monitoring en Evaluatie

Om de erfgoeduitgangspunten en uitgangspunten vanuit de omgevingsvisie te realiseren werken we met een projectmatige aanpak. In het uitvoeringsprogramma staat een lijst met projecten waar de gemeente de komende jaren aan werkt. Daarnaast is er nog een wensenlijst.

Om na te gaan of de erfgoeduitgangspunten en uitgangspunten uit de omgevingsvisie wordt gerealiseerd is de monitoring en evaluatie van het uitvoeringsprogramma van belang. Bij het opstellen van deze Erfgoednota bleek, bij de evaluatie van de oude uitvoeringsagenda (erfgoednota 2009), dat een groot aantal projecten niet waren uitgevoerd (zie Bijlage 3). Monitoring en evaluatie geeft de gemeente inzicht in de voortgang en effectiviteit van de Erfgoednota. Zo biedt het de mogelijkheid om tijdig bij te sturen. In dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe de monitoring en evaluatie van de projecten, het uitvoeringsprogramma en de Erfgoednota werkt.

7.1 Monitoring uitvoeringsprogramma

7.1.1 Jaarlijkse monitoring

Het uitvoeringsprogramma bestaat uit verschillende projecten. Elk project start met een goedgekeurde projectopdracht. Een project kan bestaan uit verschillende kleine deelprojecten. Deze deelprojecten dienen SMART-geformuleerd te zijn om deze goed te kunnen monitoren. SMART staat voor: specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en tijdgebonden. De gemeente maakt daarnaast gebruik van het DIN-model. DIN staat voor Doelen-Inspanningen-Netwerk. In het begin van elk jaar wordt d.m.v. de DIN bekeken waar de gemeente zich dat jaar mee zal bezighouden. Dit kunnen ook projecten zijn buiten dit uitvoeringsprogramma. In de DIN zullen zeker de projecten uit het uitvoeringsprogramma worden meegenomen.

Voor de jaarlijkse monitoring van het uitvoeringsprogramma wordt er gebruik gemaakt van het DIN-model. Er wordt aan het eind van het jaar geïnventariseerd welke punten zijn uitgevoerd. Jaarlijks (eind van het jaar) wordt een overleg ingepland met de externe stakeholders. Er wordt, aan de hand van de DIN en het uitvoeringsprogramma, besproken welke projecten in het betreffende jaar hebben gelopen, hoe deze projecten hebben bijgedragen aan de erfgoeduitgangspunten en welke resultaten er zijn behaald. Dit biedt de gelegenheid om het proces te bespreken en of er verbeterpunten zijn. Tijdens dit jaarlijks overleg wordt ook bekeken of de prioritering nog klopt. Zijn er trends of ontwikkelingen die vragen om bijsturing? Of zijn er bijvoorbeeld subsidiemogelijkheden waardoor moeilijke projecten ineens veel kansrijker worden? Verder wordt bekeken of er knelpunten zijn voor het behalen van de erfgoeduitgangspunten en of er nog ruimte is voor de uitvoering van de wensprojecten.

Op basis van deze uitkomsten wordt de planning voor het komende jaar aangepast. De betrokken stakeholders hebben aangegeven bij te willen dragen aan jaarlijkse monitoring van het uitvoeringsprogramma.

De uitkomst van het jaarlijks overleg, inclusief Erfgoed-DIN, wordt door middel van een raadsinformatiebrief gedeeld met het college en de raad. Zo wordt de politiek jaarlijks betrokken bij erfgoed.

7.1.2 Duur van het uitvoeringsprogramma

Het uitvoeringsprogramma loopt nu vanaf 2026 tot en met 2028. Dit bekent dat in 2028 opnieuw een uitvoeringsprogramma opgesteld moet worden. Dit zal gezamenlijk met de externe stakeholders gebeuren. Aan de hand van de erfgoeduitgangspunten, de uitgangspunten in de omgevingsvisie en de wettelijke/plustaken wordt bekeken welke projecten uitgevoerd zullen gaan worden in 2028-2030. Door de kortere duur van het uitvoeringsprogramma en door de jaarlijkse monitoring kan deze meebewegen met trends en ontwikkelingen vanuit de samenleving.

Het kan zijn, gezien het opstellen van omgevingsprogramma's, dat erfgoedprojecten en maatregelen de komende jaren ook geborgd zullen worden in een omgevingsprogramma. Dit kan consequenties hebben voor de aanpak en tijdsplanning van de vernieuwing van het uitvoeringsprogramma en de

erfgoednota. Daarnaast kan het ook zijn dat de groep stakeholders veranderd, gezien omgevingsprogramma's vaak breder worden ingestoken. Op dit moment zal Erfgoed onderdeel worden van het omgevingsprogramma Recreatie en Toerisme. De start van dit omgevingsprogramma staat gepland voor 2030.

7.1.3 Ruimte voor initiatieven

Door de grote hoeveelheid wettelijke taken en de beperkte capaciteit is er weinig ruimte voor plustaken. Tegelijkertijd is het wenselijk dat de gemeente een aantal plustaken oppakt. Vaak zijn dit de projecten die erfgoed zichtbaar/beleefbaar maken en die vanuit de maatschappij ook gewenst zijn. Daarom is in het uitvoeringsprogramma het project: '14. Erfgoed betrokken bij projecten PR-erfgoed' opgenomen. Dit project geeft de mogelijkheid om 1 of 2 projecten per jaar uit te voeren, samen met externe partijen, waarin erfgoed gepromoot wordt.

Gedurende het jaar worden de wensen van externe partijen verzameld. Om de uitwerking van ideeën naar projecten concreet te maken en de kans van slagen te vergroten is een checklist voor initiatieven ontwikkeld. De initiatiefnemers dienen de checklist in te vullen. Aan het eind van het jaar worden de projecten besproken. Per gekozen project wordt gezamenlijk met de aandrager een projectopdracht geformuleerd. De ambtelijk- en bestuurlijk opdrachtgever zullen de projectopdracht accorderen. Dit zullen dan de projecten zijn waar tijdens het opvolgende jaar de gemeente zich actief mee zal bezighouden.

Checklist voor initiatieven PR-erfgoed projecten

1. Wat is de aanleiding of behoefte van het initiatief?
2. Waar in de gemeente vindt het initiatief plaats?
3. Welk type erfgoed is betrokken bij het initiatief (archeologie, monumenten, etc.)?
4. Aan welke erfgoeduitgangspunten draagt het project bij?
5. Aan welke uitgangspunten uit de omgevingsvisie draagt het project bij?
6. Betreft het een wettelijke en/of plustaak?
7. Welk instrument is nodig voor de uitvoering (website, app, boek)? Wat moet er worden uitgevoerd?
8. Wat of wie is er nodig om het instrument te ontwikkelen of project uit te voeren?
9. Waarom dient het project in dit jaar uitgevoerd te worden?
10. Wat is het resultaat?
11. Hoeveel gebruikers/bezoekers worden er verwacht en wat is de doelgroep?
12. Was is de te verwachte inspanning van de gemeente (begeleiding, kosten, uitvoerbaarheid)?
13. Wat voert de initiatiefnemer uit voor inspanning (begeleiding, kosten)?
14. Zijn er financiële middelen beschikbaar?
15. Wat zijn de voorwaarden om tot uitvoering van het project te komen? Met wie kun je het maken/ samenwerken? In hoeverre is het project uitvoerbaar?
16. Wanneer kan het project uitgevoerd worden? Wat is de looptijd van het project?

7.1.4 Bijstellen uitvoeringsprogramma

Het is mogelijk dat grote wijzigingen plaats vinden in Europese, Rijks-/provincie- of gemeentelijke wetgeving op het gebied van erfgoed. Dit legt extra druk op het bestaande erfgoeduitvoeringsprogramma. Mocht dit zich voordoen, dan zal de gemeente een wijziging in het uitvoeringprogramma doorvoeren. Het kan daarbij voorkomen dat bestaande projecten worden uitgesteld of gepauzeerd worden. Bij de jaarlijkse monitoring van het uitvoeringsprogramma zullen de stakeholders en college/raad hierover geïnformeerd worden.

7.2 Monitoring Erfgoednota

Net als het uitvoeringsprogramma zal ook de Erfgoednota gemonitord worden. In 2029 wordt gestart met de actualisering van de Erfgoednota samen met de externe stakeholders. Opnieuw wordt al het bestaande beleid (van rijk, provincie, gemeente) bekeken. Daarnaast wordt aan de hand van de monitoring van het uitvoeringsprogramma inzichtelijk in hoeverre doelen van de

erfgoeduitgangspunten zijn behaald. Zijn de bestaande erfgoeduitgangspunten nog actueel, passen deze uitgangspunten ook bij de uitgangspunten van bijvoorbeeld de omgevingsvisie, of zijn er andere knelpunten die opgelost dienen te worden.

Zoals eerder aangegeven, kan het zijn dat door het opstellen van omgevingsprogramma's erfgoed de komende jaren ook geborgd zal worden in een programma. Dit kan consequenties hebben voor de aanpak en planning van de erfgoednota-actualisatie. Daarnaast kan het ook zijn dat de groep stakeholders veranderd, gezien omgevingsprogramma's vaak breder worden ingestoken. Gemeente Boxtel vindt dit een positieve ontwikkeling omdat een integrale benadering van erfgoed ervoor zorgt dat de meerwaarde van erfgoed voor andere beleidsdomeinen nog sterker kan worden verankerd en uitgevoerd. Zoals het er nu uitziet zal Erfgoed een onderdeel worden van het omgevingsprogramma Recreatie en Toerisme. De start van dit omgevingsprogramma staat gepland voor het jaar 2030.

Bronnen

Erfgoedvereniging Kèk Liemt (z.d.). *De oorsprong van Liempde*, geraadpleegd op 20 oktober 2025, van https://www.kekliemt.nl/erfgoedvereniging/stichting/De%20oorsprong%20van%20Liempde/2 .

Erfgoedvereniging Kèk Liemt (z.d. a). *Geboorteklokje*, geraadpleegd op 20 oktober 2025, van https://www.kekliemt.nl/erfgoedvereniging/werkgroepen/geboorteklokje/28 .

Gemeente Boxtel (2009). *Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel; Erfgoednota gemeente Boxtel – Inhoudelijke onderbouwing.* Gemeente Boxtel.

Gemeente Boxtel (2009a). *Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel; Erfgoednota gemeente Boxtel – Werk in uitvoering.* Gemeente Boxtel.

Gemeente Boxtel (2021). *Samen aan de slag; Beleidsakkoord 2021-2026*. Gemeente Boxtel.

Gemeente Boxtel (2025). *Beleidsplan Kunst en Cultuur in Boxtel 2025-2030.* Gemeente Boxtel.

Gemeente Boxtel (2025a). *Visie Sociaal Domein*. Gemeente Boxtel.

Gemeente Boxtel & Royal HaskoningDHV Nederland B.V. (2025). *Omgevingsvisie Boxtel*, geraadpleegd op 23 september 2025, van https://ovisie-boxtel.ireporting.nl/visiekaart/kaart/

Ginder (2022). *Visie Bezoekerseconomie Boxtel 2022-2030.* In opdracht van de gemeente Boxtel.

Ginder (2024). *Economische agenda 2030*. In opdracht van de gemeente Boxtel.

Heemkunde Boxtel (z.d.). Archeologie werkgroep, geraadpleegd op 20 oktober 2025, van https://heemkundeboxtel.nl/vereniging/werkgroepen/archeologie-werkgroep/ .

Informatiepunt Leefomgeving (z.d.). *Rekening houden met cultureel erfgoed in het omgevingsplan.* Geraadpleegd op 2 oktober 2025, van https://iplo.nl/thema/erfgoed/erfgoed-omgevingsplan/rekening-houden-cultureel-erfgoed-omgevingsplan/ .

Kadaster (z.d.). *Topotijdreis*, geraadpleegd op 23 september 2025, van https://www.topotijdreis.nl/ .

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d.). *Wat is immaterieel erfgoed?*, geraadpleegd op 23 september 2025, van https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/watisimmaterieelerfgoed .

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d. a). *Heilig Bloedprocessie in Boxtel*, geraadpleegd op 23 september 2025, van https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/heiligbloedprocessie .

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (z.d. b). *Reus Jas de Keistamper in Boxtel*, geraadpleegd op 20 oktober 2025, van https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/reusjasdekeistamper .

Lysias Advies (2024). *Inventarisatie Erfgoed & Overheid; Inventarisatie knelpunten, kansen en oplossingen bij gemeenten en provincies voor uitvoering van erfgoedtaken in de fysieke leefomgeving*. Lysias Advies, Amersfoort.

Overheid.nl (z.d.). *Erfgoedwet - Artikel 1.1 Begripsbepalingen*, geraadpleegd op 22 september 2025, van https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2024-01-01 .

Overheid.nl (z.d. a). *Erfgoedverordening Boxtel 2017* (geldend van 11-7-2024), geraadpleegd op 22 september 2025, van https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR455717 .

Overheid.nl (z.d. b). *Erfgoedverordening Boxtel 2017* (geldend van 1-7-2017 t/m 24-9-2018), geraadpleegd op 22 september 2025, van https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR455717/1 .

Overheid.nl (z.d. c). *Verordening op de gemeentelijke adviescommissie Commissie ruimtelijke kwaliteit Boxtel* (geldend van 1-1-2024), geraadpleegd op 22 september 2025, van https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR709094 .

Overheid.nl (z.d. d). *Subsidieregeling monumenten Boxtel 2017* (geldend van 23-11-2019), geraadpleegd op 22 september 2025, van https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR455751/4 .

Van Renswoude, J. & E. Norde (2011). *Een archeologische opgraving naar een prehistorische, Romeinse en middeleeuwse vindplaats in de gemeente Boxtel, plangebied 'In Goede Aarde'.* Archeologisch Centrum Vrije Universiteit en Hendrik Brunsting Stichting, Amsterdam.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d.). *Verdrag van Faro*. Geraadpleegd op 18 oktober 2025, van https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro .

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. a). *RCE Erfgoedthesaurus - Bouwhistorie*, geraadpleegd op 23 september 2025, van https://thesaurus.cultureelerfgoed.nl/search;query=bouwhistorie;schemes=cht:b532325c-dc08-49db-b4f1-15e53b037ec3 .

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. b). *Rijksmonumentenregister*, geraadpleegd op 15 oktober 2025, van https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/ .

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. c). *Kaart van beschermde stads- en dorpsgezichten*, geraadpleegd op 15 oktober 2025, van https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/kaart-van-beschermde-stads--en-dorpsgezichten .

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. d). *Faro voor gemeenten*, geraadpleegd op 2 oktober 2025, van https://faro.cultureelerfgoed.nl/groups/130-faro-voor-gemeenten/welcome#:~:text=Concreet%20aan%20de%20slag%20met,document%20is%20een%20interactieve%20pdf.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (z.d. e). *Start programma Erfgoed & Overheid*, geraadpleegd op 2 oktober 2025, van https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2024/03/04/start-programma-erfgoed-en-overheid .

Roymans, J.A.M., M.M. Peeters & M.A.H. Lipsch (2011). *Boextel binnen en buiten den Brugghen; archeologie en cultuurhistorie in de gemeente Boxtel.* RAAP rapport 2142. RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., Weesp.

Van de Water, A.E.M. & F.P. Kortlang (2013). *Nota gemeentelijk archeologiebeleid Boxtel. De implemantatie van de Wet op de archeologische monumentenzorg in gemeentelijk beleid*. ArchAeO-rapport 1101. ArchAeO, Eindhoven.

Van de Water, A.E.M. & F.P. Kortlang (2013a). *Gemeente Boxtel. Implementatiedocumenten ten behoeve van het archeologiebeleid*. ArchAeO-rapport 1111. ArchAeO, Eindhoven.

Bijlageblad

Bijlage 1: Wettelijk kader

Bijlage 2: Uitgebreide ontwikkelgeschiedenis, Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel, 2009. Hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4.

Bijlage 3: Stoplichtbestand Uitvoeringsagenda 2009

Bijlage 4: Concept verhaallijnen van gemeente Boxtel

Bijlage 5: Erfgoedparticipanten

Bijlage 1: Wettelijk Kader

meewerkend boxtel

Wettelijk Kader

De Rijksoverheid, gemeenten, provincies en eigenaren zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de zorg voor ons cultureel erfgoed.

Internationaal

Davos Declaration on Baukultur

Ondertekend door alle Europese ministers van Cultuur en organisaties als UNESCO, de Architects Council of Europe (ACE), Europa Nostra en ICOMOS. Namens minister van Engelshoven werd de handtekening gezet door directeur-generaal Cultuur Barbera Wolfensberger. Baukultur is in de verklaring een begrip dat alle menselijke activiteit omvat waarmee de gebouwde omgeving wordt veranderd. Tot de bouwcultuur behoren zowel bestaande gebouwen, waaronder monumenten en andere cultuurhistorische elementen, als het ontwerp en de bouw van hedendaagse gebouwen, infrastructuur, openbare ruimten en landschappen. De ondertekenaars zijn van mening dat een goed ontworpen gebouwde omgeving bijdraagt aan sociale cohesie en aan de gezondheid en het welzijn van iedereen. Daarbij is cultuur en cultureel erfgoed een essentieel onderdeel van die kwalitatief hoogstaande bouwcultuur. Met de Verklaring van Davos verplichten de ondertekenaars zich de principes van een hoogwaardige bouwcultuur bij alle belanghebbenden binnen en buiten de overheid te promoten, en om beter beleid op dit onderwerp te ontwikkelen.

Global Goals

Uitvoeren van de Erfgoedvisie van de gemeente Boxtel betekent ook bijdragen aan de Global Goals. De SDG, Sustainable Development Goals of Duurzame Ontwikkelingsdoelen, zijn zeventien doelen om van de wereld een betere plek te maken in 2030. Ze zijn een mondiaal kompas voor uitdagingen als armoede, onderwijs en de klimaatcrisis.

De zeventien doelen van Sustainable Develeoment Goals (https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/vn/duurzame-ontwikkelingsdoelen).

Europees Erfgoedlabel

De Europese Commissie in Brussel kent het Europees Erfgoed Label toe aan belangrijke Europese erfgoederen.[1] In totaal hebben nu 67 erfgoedlocaties dit label gekregen als erkenning voor de rol die zij hebben gespeeld in onze gezamenlijke Europese geschiedenis, cultuur of integratie. Het label heeft een sterke educatieve waarde voor met name jongeren. Zij krijgen zo een beter beeld van de achtergronden van deze symbolische locaties.
In Nederland bevinden zich vijf locaties, namelijk de Koloniën van Weldadigheid (o.a. in Drenthe, Friesland en Overijssel), Museum Ons' Lieve Heer op Solder (in Amsterdam), Vredespaleis (in Den Haag), het Verdrag van Maastricht (in Maastricht) en Kamp Westerbork (in Hooghalen).

[1] https://www.erfgoedlabel.eu/, geraadpleegd in oktober 2025.

Werelderfgoedlijst van UNESCO
Erfgoed dat bijzonder is voor mensen van over de hele wereld staat op de Werelderfgoedlijst van UNESCO[2]. Die bevat op dit moment dertien erfgoederen in Nederland. Voorbeelden zijn de grachtengordel van Amsterdam, het getijdengebied van de Waddenzee en de Nieuwe Hollandse Waterlinies met een ligging vanaf Amsterdam, via Utrecht en Gelderland tot in Noord-Brabant. Rijksmonumenten die onderdeel uitmaken van een werelderfgoed, krijgen voorrang bij de verdeling van de instandhoudingssubsidie.

UNESCO-verdrag immaterieel erfgoed
In het UNESCO-verdrag over immaterieel cultureel erfgoed hebben deelnemende landen afgesproken om goed te zorgen voor immaterieel cultureel erfgoed.[3] Op de internationale lijst van het UNESCO-verdrag staan nu vijf immaterieel erfgoederen van Nederland, namelijk: het ambacht van molenaar, valkerij, Zomercarnaval, Graslandbevloeiing en de Corsocultuur.

UNESCO-verdrag invoer en uitvoer cultuurgoederen
In het UNESCO-verdrag uit 1970 staan afspraken om onrechtmatige invoer, uitvoer en eigendomsoverdracht van culturele goederen te voorkomen.[4] Hiermee beschermen landen hun eigen roerende erfgoed voor illegale uitvoer. Tegelijkertijd spreken lidstaten in dit verdrag af om met elkaar de illegale invoer en uitvoer van cultuurgoederen tegen te gaan. Op 1 juli 2009 trad de Uitvoeringswet van het UNESCO-verdrag in werking. In 2016 is de Uitvoeringswet opgenomen in de Erfgoedwet (namelijk in hoofdstuk 6; paragraaf 1). De Inspectie Erfgoed en Overheidsdocumentatie verleent vergunning voor de invoer en uitvoer van cultuurgoederen en werkt hierin samen met de douane.

Internationale samenwerking voor zorg voor erfgoed
Sporen van het Nederlandse verleden zijn niet alleen in ons land aanwezig, maar ook in andere landen. De Rijksoverheid werkt met andere landen samen om dit gedeelde cultureel erfgoed te beschermen. Gedeeld cultureel erfgoed is onderdeel van het internationaal cultuurbeleid. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) voert dit beleid voor de periode 2021-2024 uit via het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed.[5] De doelen en ambities hiervoor staan in het Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2021-2024. Het gaat onder meer om bevordering van samenwerking tussen Nederlandse en buitenlandse instellingen en het uitwisselen van kennis en experts.

Faro-verdrag
De Raad van Europa stelde in 2005 het Faro-verdrag op. Dit verdrag benadrukt de maatschappelijke en verbindende waarde van cultureel erfgoed en het belang van deelname door de samenleving. Daarnaast wijst het op de rechten en verantwoordelijkheden die burgers bij cultureel erfgoed hebben. In het najaar van 2023 hebben 24 lidstaten het Verdrag geratificeerd[6]. Nederland heeft op 10 januari 2024 het Verdrag ondertekend. De ratificatie heeft nog niet plaatsgevonden.

Raad van Europa
De Raad van Europa zorgt voor samenwerking tussen landen op cultureel gebied. In Nederland zijn verschillende verdragen van de Raad van Europa gebruikt ter bescherming van het erfgoed:

- Het verdrag van Granada over behoud van architectonisch erfgoed;
- Het verdrag van Valletta over archeologisch erfgoed;
- Het Faro-verdrag over de maatschappelijke en verbindende waarde van cultureel erfgoed en het belang van deelname door de samenleving.

De Europese Erfgoedstrategie voor de 21e eeuw biedt een handvat en goede voorbeelden bij de uitdagingen voor beheer en behoud van erfgoed.[7]

[2] https://unesco.nl/werelderfgoed , geraadpleegd in oktober 2025.
[3] https://unesco.nl/immaterieel-erfgoed , geraadpleegd in oktober 2025.
[4] https://www.inspectie-oe.nl/toezichtvelden/cultuurgoederen/wet--en-regelgeving/unesco-verdrag-1970 , geraadpleegd in oktober 2025.
[5] https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/internationaal/internationale-erfgoedsamenwerking , geraadpleegd in oktober 2025.
[6] https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro , geraadpleegd in oktober 2025.
[7] https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21 , geraadpleegd in oktober 2025.

Nationaal

De Rijksoverheid ondersteunt eigenaren bijvoorbeeld met subsidies en leningen voor rijksmonumenten. Ook draagt het zorg voor het nationale beleid, wetgeving en uitvoeringsprogramma's.

Nationale Omgevingsvisie: Nota Ruimte

Erfgoed is een belangrijke drager van Omgevingskwaliteit. In Nederland wonen we met meer dan 18 miljoen mensen op ruim 41.000 km². We willen dat ons land over 30 jaar en ook daarna nog steeds prettig en gezond is om in te wonen, werken en recreëren. Daarom werkt Nederland aan een nieuwe Nota Ruimte. De Rijksoverheid werkt daarbij nauw samen met de provincies, gemeenten en waterschappen. De Nota Ruimte wordt de nieuwe nationale omgevingsvisie en vervangt de huidige NOVI. De Ontwerp-Nota Ruimte ligt momenteel ter inzage (t/m 15 december 2025)[8].

Erfgoedzorg

Overheden (rijk, provincies en gemeenten) hebben bevoegdheden en verplichtingen op het gebied van erfgoed op grond van nationale wetten en instructieregels. De belangrijkste zijn de Erfgoedwet en de Omgevingswet en onderliggende en afgeleide regelgeving.

Vuistregels voor de verdeling:

- De duiding van cultureel erfgoed en zorg voor cultuurgoederen in overheidsbezit staan in de Erfgoedwet.
- De omgang met het cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving is geregeld in de Omgevingswet. Bijvoorbeeld de aanwijzing van erfgoed in de fysieke leefomgeving (m.u.v. rijksmonumenten) zoals beschermde stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen, maar ook de vergunningverlening voor het wijzigingen van rijksmonumenten.

Voor de Omgevingswet, die per 1 januari 2024 van kracht is, zijn veel en zeer uitgebreide toelichtingen beschikbaar. Voor de Erfgoedwet is ook een toelichting beschikbaar, waarin met name wordt toegelicht wat er in 2016 wijzigde met de komst van deze wet, onder verwijzing naar voorheen separate wetten en regelingen die met de komst van de Erfgoedwet gebundeld werden. Daarnaast was vanwege eerdere inwerkingtreding van de Erfgoedwet dan de Omgevingswet een aantal bepalingen uit de Monumentenwet 1988 nog van kracht tot de Omgevingswet in werking trad. Hoewel deze dus per 1 januari 2024 zijn komen te vervallen, staan deze nog wel in de toelichting op de Erfgoedwet.

Erfgoedwet (2016)

In 2016 werden in de Erfgoedwet zes wetten en regelingen gebundeld. Ook werden een aantal nieuwe bepalingen opgenomen. Bijvoorbeeld het vervangen van het vergunningenstelsel bij archeologische opgravingen door een wettelijk certificeringsstelsel. Er is een memorie van toelichting op de Erfgoedwet. Daarin wordt vooral toegelicht wat zou gaan wijzigen met de komst van deze wet, onder verwijzing naar de verschillende wetten en regelingen die gebundeld werden. Er is geen eenduidig overzicht van taken en verantwoordelijkheden gemeenten/ provincies gegeven. Op basis van diverse bronnen, o.a. (toelichtingen op onderdelen van) de Erfgoedwet is onderstaand samenvattend overzicht gemaakt van de belangrijkste doelen, principes en instrumenten van de Erfgoedwet.

Doelen

Behoud, bescherming, beheer, toegankelijkheid en duurzame ontwikkeling van cultureel erfgoed. In de Erfgoedwet is vastgelegd:

- Hoe met (on)roerend en immaterieel erfgoed wordt omgegaan
- Wie welke verantwoordelijkheden heeft
- Hoe toezicht daarop wordt uitgeoefend

[8] https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2025/09/26/aanbiedingsbrief-tk-publicatie-ontwerp-nota-ruimte, geraadpleegd in oktober 2025.

Nationale principes

Definiëring, waardering en bescherming van erfgoed:

- De wet streeft naar het waarborgen van het behoud van erfgoed voor huidige en toekomstige generaties.
- Beheren van erfgoed op een duurzame manier om de mogelijkheden voor de toekomst te behouden en te bevorderen. Bijvoorbeeld: Archeologie in principe in situ bewaren, opgraven verboden zonder certificaat, verstoorder betaalt voor onderzoek.
- Stimuleren van deelname en samenwerking tussen verschillende belanghebbenden bij het behoud en beheer van erfgoed.
- Zorgen voor transparantie in besluitvorming en verantwoording voor genomen beslissingen met betrekking tot erfgoed.
- Bevorderen van waardering van erfgoed als bron van kennis, identiteit en inspiratie, en publieke kennisdeling over erfgoed.

Verdeling verantwoordelijkheden en bevoegdheden:

- De wet legt de verantwoordelijkheid voor de bescherming van cultureel erfgoed waar mogelijk bij het erfgoedveld zelf.
- Verantwoordelijkheden en bevoegdheden van overheden zijn zoveel mogelijk gedecentraliseerd naar lokale overheden.
- Verdeling varieert afhankelijk van erfgoedniveau en complexiteit.

Toezicht:

- De wet legt de verantwoordelijkheid voor toezicht en handhaving bij de verschillende overheden om ervoor te zorgen dat de bepalingen van de wet worden nageleefd en dat erfgoed op een adequate manier wordt beschermd en beheerd. Denk aan bijv. inspecties van erfgoedlocaties, controle op de naleving van vergunningen en voorschriften, en het handhaven van sancties bij overtredingen.
- Provincies adviseren gemeenten en houden interbestuurlijk toezicht op de uitvoering van de wettelijke taken door de gemeenten.
- Rijk is systeemverantwoordelijk.

Instrumenten

De belangrijkste instrumenten die de Erfgoedwet hanteert:

- Aanwijzing wat erfgoed is: Rijk, provincies en gemeenten hebben de bevoegdheid om erfgoed aan te wijzen. bijv. (archeologische) monumenten en rijksmonumenten. Door erfgoed aan te wijzen, krijgt het een speciale status en worden er regels en voorschriften opgesteld om het te beschermen en te behouden voor toekomstige generaties.
- Rijksmonumentenregister: register waarin alle beschermde rijksmonumenten in Nederland worden opgenomen.
- Subsidies en Financiële Stimulansen: De overheid kan subsidies verlenen en financiële stimulansen bieden aan eigenaren en beheerders van cultureel erfgoed om bij te dragen aan het behoud en de ontwikkeling ervan.
- Archeologische Monumentenzorg (AMZ): proces voor het beschermen en beheren van archeologische vindplaatsen, waarbij archeologisch onderzoek, vergunningen en voorschriften worden ingezet om archeologisch erfgoed te behouden.
- Educatieve en Bewustmakingsprogramma's: De wet ondersteunt educatieve en bewustmakingsinitiatieven om het publiek bewust te maken van het belang van cultureel erfgoed en om participatie te bevorderen.
- Internationale Samenwerking: De Erfgoedwet maakt het mogelijk voor Nederland om samen te werken met internationale partners op het gebied van erfgoedbehoud, waardoor kennisuitwisseling en gezamenlijke projecten mogelijk worden gemaakt.
- Vergunningenstelsel: de wet maakt gebruik van vergunningen om activiteiten te reguleren die invloed hebben op cultureel erfgoed, verbouwingen en sloop.

Omgevingswet (2024)
De Omgevingswet bundelt wetten en regelingen over onder meer ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water. De Omgevingswet staat voor een goede balans tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving. 'Ruimte voor ontwikkeling, waarborgen voor kwaliteit' is het motto. De wet beoogt een samenhangende benadering van diverse belangen. Een van die belangen is cultureel erfgoed.

De omgang met het cultureel erfgoed in onze leefomgeving is geregeld in de Omgevingswet. Het gaat om zaken als de omgevingsvergunning voor rijksmonumenten, het aanstellen van een gemeentelijke adviescommissie (met minimaal 2 adviseurs op gebied van cultureel erfgoed), of dat er rekening gehouden moet worden met cultureel erfgoed in omgevingsplannen.

Faro programma
Het Europese Verdrag van Faro benadrukt de maatschappelijke en verbindende waarde van erfgoed en het belang van deelname door de samenleving. In nauwe samenwerking met erfgoedorganisaties onderzoekt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) daarom de komende jaren hoe burgerinitiatief en -participatie het beste kunnen worden gestimuleerd en gefaciliteerd. De erfgoedgemeenschap en erfgoedparticipatie staan hierbij centraal. Het Verdrag van Faro benoemt een beweging in de erfgoedsector die steeds sterker wordt: cultureel erfgoed als middel om maatschappelijke doelen te verwezenlijken. Het kabinet heeft in de brief Cultuur in een open samenleving aangekondigd een onderzoek naar de ratificatie van het Faro-verdrag te starten. Uitgangspunt van dit verdrag van de Raad van Europa is de sociale waarde van erfgoed. Het kabinet laat een inventarisatie maken van voorbeelden van de Faro-werkwijze en ondersteunt projecten waarbij de maatschappelijke deelname aan erfgoed centraal staat. Er is een Faro programma opgezet en er zijn subsidiemiddelen bij het Fonds voor Cultuurparticipatie beschikbaar voor het ontwikkelen van tools en methoden die erfgoedparticipatie moeten gaan bevorderen. Het is niet meer mogelijk om subsidie aan te vragen maar de uitvoeringsprojecten kunnen gevolgd worden op de speciale Faro-website.[9]

Provinciaal

De provincie Noord-Brabant is onder andere verantwoordelijk voor restauratiesubsidies en het toezicht op de gemeentelijke taken, waaronder de omgang met het cultureel erfgoed. Ook dragen zij zorg voor het behoud van het provinciale archeologische bodemarchief.

Beleidskader Provincie Noord-Brabant
De provincie Noord-Brabant speelt een belangrijke rol bij het beschermen van cultureel erfgoed. Het beleidskader 'Levendig Brabant 2030' is integraal beleidskader voor de sectoren cultuur, erfgoed, sport en vrijetijd en vastgesteld in 2023.[10] Het beleidskader zet de koers uit voor de uitvoeringsagenda's, die Gedeputeerde Staten in 2023 en 2027 opstelt. Hieronder op hoofdlijnen de ambities betreft erfgoed:

1. We willen in Brabant aan de hand van ons erfgoed onze geschiedenis beleefbaar maken en doorgeven aan volgende generaties. Het zijn de verhalen over onze bestuurlijke geschiedenis, ons religieus erfgoed, de innovaties en de oorlogen die zijn gestreden op Brabants grondgebied. Het zijn de verhalen die ons, onze leef- en werkomgeving én onze cultuur hebben gevormd. De vier verhaallijnen blijven de pijlers van het erfgoedbeleid. Daarbij zal extra nadruk komen op de fysieke ruimtelijke component, in verband met de wettelijke taakstelling in de omgevingsvisie, vooral die van het cultuurhistorisch landschap;
2. Herdenken en herinneren (inclusief het Bevrijdingsfestival Brabant en de Provinciale Herdenking Brabantse Gesneuvelden) wordt structureel onderdeel van het beleid (Statenmededeling herdenken en herinneren);
3. Binnen erfgoed wordt een groot aantal organisaties structureel door de provincie gefinancierd. Met betreffende organisaties maken we afspraken over hun inzet in relatie tot onze ambitie en doelen in dit beleidskader. Een klein deel van het takenpakket van Erfgoed Brabant heeft de

[9] https://faro.cultureelerfgoed.nl/welcome , geraadpleegd in oktober 2025.
[10] https://www.brabant.nl/onderwerpen/cultuur-erfgoed-sport-vrijetijd/beleidskader-levendig-brabant-2030/ , geraadpleegd in oktober 2025.

provincie de afgelopen jaren met tijdelijke subsidies ondersteund. Een deel daarvan maken wij nu structureel;

4. Op basis van bestuurlijke afspraken met de rijksoverheid investeert de provincie jaarlijks € 4,4 miljoen (waarvan € 2,3 miljoen rijksmiddelen) in de restauratie van rijksmonumenten. Dat blijft een speerpunt, maar de provinciale inzet zal vanaf 2026 met € 1,6 miljoen teruglopen vanwege het wegvallen van incidentele middelen en de ombuigtaakstelling uit het bestuursakkoord 2020. Dat leidt tot minder restauraties van rijksmonumenten. Als provincie zien we het belang om restauraties mogelijk te maken, maar aangezien het hier subsidies betreft voor rijksmonumenten zien we het niet als structurele taak die we met structurele middelen ondersteunen. Een eventuele financiële plus kan hoogstens met aanvullende incidentele middelen gebeuren;
5. Vanuit Levendig Brabant dragen we bij aan het verbeteren van de omgevingskwaliteit van ons landschap en trekken we integraal op met ruimte, water, bodem, natuur en landschap. We brengen bij ruimtelijke ontwikkelingen zo vroeg mogelijk in het proces kennis in over (het belang van) cultuurhistorische waarden en structuren. Door beweging te stimuleren en gebiedseigen kennis in te brengen, dragen we bij aan de kwaliteit van gebiedsontwikkelingen en initiatieven uit de samenleving met maatschappelijke opgaven (klimaatadaptatie, energietransitie, krimp of groei) zoals bij de watermolenlandschappen;
6. Toekomstige herbestemming van monumenten die van provinciaal belang zijn, kunnen indien mogelijk met kennis, kunde en eventueel financiering ondersteund worden als incidentele middelen hiervoor beschikbaar zijn.

Provinciale verordening fysieke leefomgeving/ instructieregel

De provincie (zie bijvoorbeeld de provinciale verordening) kan instructieregels opstellen die de gemeente verplicht voor formulering en uitvoering van hun eigen beleid. Op de website van de Provincie Noord-Brabant staat daar over: 'Hoe we omgaan met erfgoed in onze leefomgeving wordt mede bepaald door de Omgevingswet. De Omgevingswet regelt onderwerpen met betrekking tot de fysieke leefomgeving, zoals bouwen, milieu, water, ruimtelijke ordening en natuur. De Omgevingswet staat voor een goed evenwicht tussen het benutten en beschermen van de leefomgeving. Het behoud van cultuurhistorische waardevolle gebieden is daar een onderdeel van. In de provinciale omgevingsverordening zijn de gebieden opgenomen die vanuit de provincie belangrijk zijn en is de bescherming van de daarin voorkomende waarden en kenmerken geregeld.'[11]
Vanuit de omgevingswet moet de provincie naast een omgevingsvisie ook een omgevingsverordening vaststellen voor haar grondgebied. In de omgevingsverordening staat wat de provincie wil bereiken en wat ze wil doen om dat te bereiken. Het aanpassen van de omgevingsverordening van de provincie Noord-Brabant aan de huidige eisen en wensen is een doorlopend proces. De laatst vastgestelde verordening is van 1 juli 2025.[12]

Subsidieregeling

Bij de provincie Noord-Brabant zijn momenteel vijf subsidieregelingen actief:

1. **Cultureel erfgoed - Eco-archeologisch onderzoek**
   Regeling is bedoeld voor het behoud van het meest kwetsbare archeologisch erfgoed in Noord-Brabant, zoals bijv.(bijvoorbeeld) houten voorwerpen, plantenresten, textiel, dierlijke resten en de informatie die deze ecologische materialen in zich dragen. Projecten voor het uitvoeren van dit specialistisch eco-archeologisch onderzoek en het conserveren van eco-archeologische waarden komen in aanmerking voor subsidie van de provincie. Voorwaarde voor de onderzoeken is dat het een bijdrage levert aan de kennis over het klimaat, de flora of fauna of het menselijk handelen in het verleden in Noord-Brabant. De volgende organisaties kunnen deze subsidie aanvragen: Waterschappen, gemeenten, Staatsbosbeheer, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, universiteiten, erkende wetenschappelijke instituten en organisaties die specialistisch eco-archeologisch onderzoek uitvoeren, kunnen voor het uitvoeren van specialistisch eco-archeologisch onderzoek een subsidie ontvangen. Ook voor projecten gericht op het conserveren van eco-archeologische waarden is subsidie mogelijk.

[11] https://www.brabant.nl/onderwerpen/cultuur-erfgoed-sport-vrijetijd/erfgoed-ruimte/ , geraadpleegd in oktober 2025.
[12] https://www.brabant.nl/onderwerpen/omgevingsbeleid/omgevingsverordening-noord-brabant/ , geraadpleegd in oktober 2025.

Enkele belangrijke voorwaarden voor subsidieverlening zijn: het project wordt uitgevoerd in overeenstemming met de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie en het project komt voort uit een ruimtelijk project.
Het totale beschikbare budget voor de aanvraagperiode in 2025 is €50.000 euro. De hoogte van de subsidie bedraagt 100% van de subsidiabele kosten tot een maximum van €24.500 euro.

2. **Cultureel erfgoed - Instandhouding molens**
   Projecten voor het in stand houden van molens komen in aanmerking voor subsidie van de provincie. Enkele belangrijke voorwaarden voor subsidieverlening zijn: de molen is gelegen binnen het grondgebied van de provincie Noord-Brabant; de molen waarop het project betrekking heeft is een rijksmonument. Overige voorwaarden voor de subsidie kunt u vinden in paragraaf 3 (Instandhouding molens) van de Subsidieregeling cultureel erfgoed Noord-Brabant 2016. Naast de regels van de Subsidieregeling zijn ook de regels van de Algemene subsidieverordening Noord-Brabant van toepassing. Het totaal beschikbare budget voor de aanvraagperiode in 2025 is € 370.000.
3. **Cultureel erfgoed – Restauratie van rijksmonumenten**
   Subsidie kan worden verstrekt voor projecten gericht op de restauratie van rijksmonumenten in de vorm van:
   a. religieus erfgoed;
   b. militair erfgoed;
   c. industrieel erfgoed;
   d. kastelen en landgoederen.

   Subsidie op grond van deze paragraaf kan worden aangevraagd door: rechtspersonen en natuurlijke personen. Enkele belangrijke voorwaarden voor subsidieverlening zijn: het project is gericht op een rijksmonument en het project is gericht op de restauratie van:
   a) religieus erfgoed
   b) militair erfgoed;
   c) industrieel erfgoed; of
   d) kastelen of landgoederen;
   e) het rijksmonument is gelegen in de provincie Noord-Brabant;

   Overige voorwaarden voor de subsidie kunt u vinden in §1 van de Subsidieregeling cultureel erfgoed Noord-Brabant 2016. Naast de regels van de Subsidieregeling zijn ook de regels van de Algemene subsidieverordening Noord-Brabant van toepassing.
   Het beschikbare budget voor de aanvraagperiode was in 2024 € 4.350.000. De hoogte van de subsidie, bedoeld in artikel 1.4, bedraagt 70% van de subsidiabele kosten, tot een maximum van €400.000. Indien toepassing van het eerste lid tot gevolg heeft dat de subsidie minder dan €150.000 bedraagt, wordt de subsidie niet verstrekt.
4. **Cultureel erfgoed – Levendig Brabant - cultuur, erfgoed, sport en vrije tijd in de Mix**
   De subsidieregeling Levendig Brabant (onderdeel cultuur, erfgoed, sport en vrije tijd in de Mix) is er voor toekomstbestendige initiatieven die werken aan onze maatschappelijke opgaven door de verbinding te leggen tussen cultuur, erfgoed, sport en vrijetijd.
5. **Brabants Erfgoedfonds**
   Eigenaren van een monument, zowel rijksmonument als gemeentelijk monument, of cultuurhistorisch waardevol gebied in de provincie Noord-Brabant kunnen een laagrentende lening/hypotheek aanvragen van het Brabants Erfgoedfonds.[13] Voor de kosten die gemaakt worden voor het onderhouden, restaureren, verduurzamen of herbestemmen van een pand én het nemen van maatregelen voor klimaatadaptatie.

Erfgoed Brabant
Erfgoed Brabant is het provinciale kennis- en expertisecentrum voor erfgoed in Noord-Brabant. De werkzaamheden van Erfgoed Brabant zijn onderdeel van het in 2023 vastgestelde Beleidskader Levendig Brabant 2030, een integraal beleidskader voor cultuur, erfgoed, sport en vrijetijd. Dit kader

[13] https://www.restauratiefonds.nl/zakelijk/financieren/alle-zakelijke-financieringen/brabants-erfgoedfonds , geraadpleegd in oktober 2025.

en de ontwikkelingen in de erfgoedwereld in Brabant en daarbuiten hebben geleid tot een bijstelling van onze visie en de doelen die we nastreven. Niet alleen het erfgoed zelf stellen zij centraal, maar ook de sociale en verbindende functie die erfgoed heeft. Daarbij komt een grotere nadruk te liggen op participatie en eigen regie. Want erfgoed ben je zelf!

Dit heeft ook gevolgen voor de wijze waarop Erfgoed Brabant is georganiseerd en hoe zij hun werkplannen inrichten. De doelen uit Levendig Brabant staan sinds 2024 centraal. Waar voorheen de activiteiten en projecten via drie programmalijnen georganiseerd hebben, geven zij nu aan met welke activiteiten/projecten een bijdrage wordt geleverd aan de verschillende doelen uit het beleidskader. Bij Erfgoed Brabant werken ze met verschillende teams:

- Team BrabantsErfgoed.nl en Team Brabant Cloud gaan over het bereiken van alle Brabanders. Om iedereen te bereiken worden allerhande vormen van informatie en inhoud met elkaar verbonden in één groot interactief systeem. Dit systeem staat bekend als het erfgoedplatform BrabantsErfgoed.nl. Ook de Brabant Cloud en het collectieregistratiesysteem dat daarbij hoort gaat Erfgoed Brabant verder ontwikkelen;
- Team Educatie, Team CmK en Team Academiewebsite: zijn drie teams die bijdragen aan inhoudelijke en instrumentele kennisopbouw en -overdracht over erfgoed voor allerlei doelgroepen. Met name erfgoededucatie in het basisonderwijs, onder andere De Cultuur Loper en de lesprojecten zoals Museumschatjes, zijn belangrijke speerpunten. De drie onderdelen 'Wetenschap', 'Educatie' en 'Scholing en support' geven ook de komende jaren invulling aan het adagium ‘Een leven lang leren’;
- Team Scholing zorgt ervoor dat erfgoedwerkers beter in staat worden gesteld om hun werk te doen. Het gaat hierbij om museummedewerkers, heemkundigen, leerkrachten, studenten of andere mensen die actief zijn in de Brabantse erfgoedsector. Dit doet Erfgoed Brabant op allerlei manieren: van het ontwikkelen van educatieve lesmaterialen tot aansprekend scholingsaanbod op locatie.
- Team Faro is bezig om het Verdrag van Faro in Erfgoed Brabant te integreren. Naast participatie, spelen hierin ook diversiteit, inclusie en toegankelijkheid een specifieke rol. Het gedachtegoed van Faro geeft handvatten om de blik niet alleen naar binnen te richten, maar juist ook naar buiten. Zo gaan zij erfgoedorganisaties beter ondersteunen in het participeren in lokale gemeenschappen buiten de eigen erfgoedwereld. Zo kunnen deze erfgoedorganisaties meer, nieuw en jong publiek vinden. De ontmoeting met nieuwe doelgroepen draagt enerzijds bij aan een groter draagvlak voor erfgoed zelf, anderzijds kan het de sociale samenhang vergroten.

Lokaal

Beleidskader Lokaal Gemeente Boxtel

Rol: De gemeente is bevoegd gezag en onder andere verantwoordelijk voor vergunningverlening, toezicht en handhaving op het gebied van archeologie en monumentenzorg. De gemeente is de belangrijkste speler als het gaat om de ruimtelijke verankering en bescherming van het cultureel erfgoed.

De wettelijke taken van de gemeente zijn:
1) Bevoegd gezag
2) Onafhankelijk en deskundig adviescommissie
3) Analyseren en benoemen aanwezige erfgoedwaarden
4) Informeren monumenteneigenaren
5) Toezicht en Handhaving

Voor het lokale beleidskader en de instrumenten van de gemeente verwijzen we naar Hoofdstuk 4 van de Erfgoednota Boxtel 2026-2030.

Bijlage 2: Uitgebreide ontwikkelgeschiedenis, Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel, 2009. Hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4

meewerkend boxtel

Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel.

Erfgoednota gemeente Boxtel

INHOUDELIJKE ONDERBOUWING

3. Het Boxtelse erfgoed - landschapsontwikkeling

"De peulvruchten tieren wel in de Meijerij van 's-Hertogenbosch en de rogge levert er goed brood. De boekweit wil er ook zeer goed voort. Men zaait er veel haver, minder vlas, en weinig tarwe en garst. De boomvruchten, het wild, de schapen en het gevogelte zijn er bij uitnemendheid goed van smaak. Men ademt er eene gezonde lucht in, en de ingezetenen leven doorgaans lang.

Het (Boxtel) is een der levendigste, aangenaamste en fraaiste plaatsen van de Meijerij, waar veel doortogt is, zoo van postwagens en andere rijtuigen, als van zware karren, die van 's Hertogenbosch, over Eindhoven, den weg nemen op Maastricht, Luik, enz. Men heeft er te midden der plaats een fraai marktplein, en vindt er sommige fraaie huizen, die meest langs den straatweg gebouwd zijn, en daaronder goede logementen, uitspanningen en herbergen. Vooral op zon- en feestdagen wordt Boxtel veel door de inwoners van 's Hertogenbosch bezocht, die zich hier komen vermaken, dit, gevoegd bij den gestadigen doortogt, zet deze plaats veel levendigheid bij."

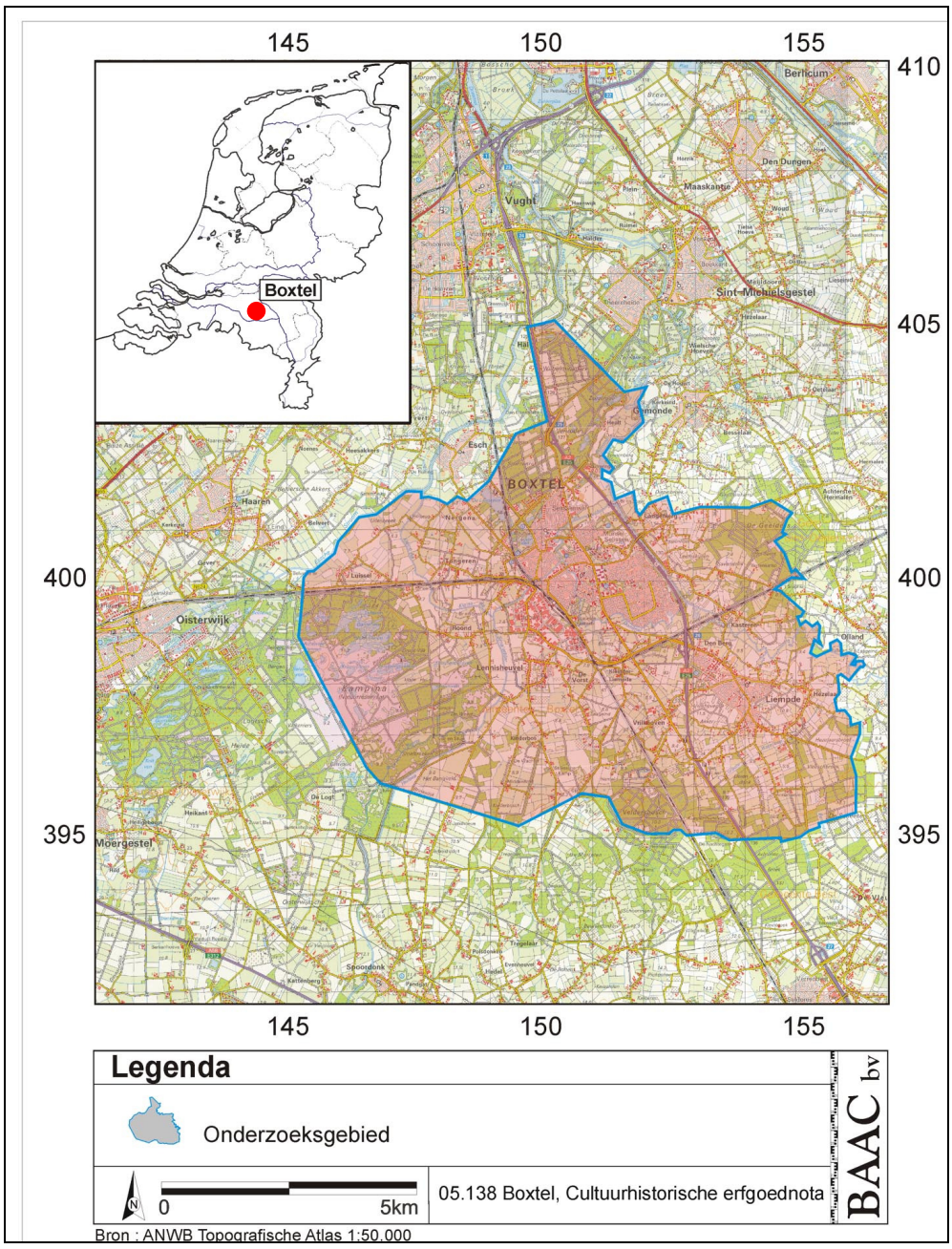
3.1. Inleiding

3.1.1. Inleiding

Volgens de beschrijving (in de inleiding van hfst. 3) van Van der Aa (1851) was de Meierij van 's-Hertogenbosch, en Boxtel in het bijzonder, een goede plaats om te vertoeven. Nu, anderhalve eeuw later, is het uiterlijk van het landschap en de nederzettingen sterk veranderd. Er zijn echter nog veel elementen te herkennen uit eerdere perioden. Het versterken van de ruimtelijke kwaliteit van de gemeente Boxtel, gezien vanuit cultuurhistorisch perspectief, vormt de aanleiding voor deze erfgoednota. Het behouden en ontwikkelen van het oude cultuurlandschap, oude nederzettingsvormen en bebouwing is alleen mogelijk wanneer de historische situatie bekend is. In dit hoofdstuk wordt de historische ontwikkeling van de gemeente Boxtel beschreven, aan de hand van literatuur, oude kaarten en veldwaarnemingen. Dit betreft zowel de archeologische en historisch-geografische situatie als de bebouwingsgeschiedenis.

Dit hoofdstuk heeft een thematisch verloop. De basis voor een landschappelijke beschrijving is de ondergrond van het onderzochte gebied. Bodemopbouw, reliëf en de aanwezigheid van open water zijn belangrijke factoren voor het stichten van een nederzetting en het aanleggen van landbouwgronden. Na de beschrijving van deze landschapskenmerken wordt de oudste geschiedenis behandeld. Landschap en nederzettingen van de Steentijd tot de Romeinse tijd worden achtereenvolgens behandeld, aan de hand van archeologische vondsten. Vanaf de Vroege Middeleeuwen zijn er duidelijke sporen herkenbaar in het landschap. Het onderzoek vervolgt met een beschrijving vanaf deze periode. Daarbij wordt speciaal aandacht besteed aan bepaalde gebouwen en gebouwengroepen. Het onderzoek wordt beëindigd met een conclusie, waarbij karakteristieken van Boxtel, Liempde en het omringende landschap worden benadrukt.

De gemeente Boxtel, die ook de woonplaatsen Liempde en Lennisheuvel omvat, is weergegeven in de topografische kaart op de volgende pagina.

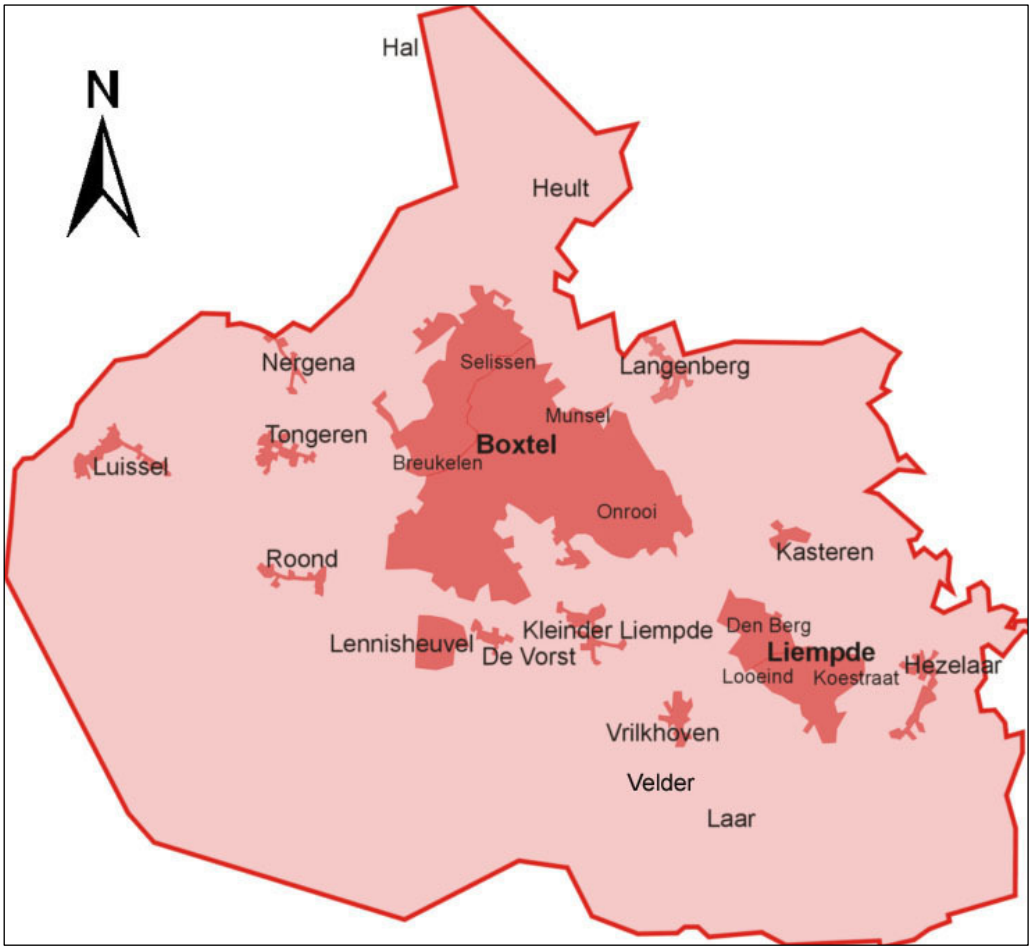
Gemeente Boxtel met de grenzen van 1997 (Wolters-Noordhoff BV, 1999).

3.1.2. De gemeente Boxtel

Boxtel, de stedelijke kern, bestaat uit vier wijken. Centrum-Breukelen is de oudste wijk en vormt het centrum van Boxtel. Hier staan onder andere de Sint-Petruskerk en kasteel Stapelen. Later ontstane wijken van Boxtel zijn Selissenwal, Boxtel-Oost en Munsel-Selissen. De wijken zijn oorspronkelijk aan elkaar gegroeide gehuchten. Deze gehuchten zijn Selissen, Munsel, Onrooi en Breukelen. De meeste namen van deze gehuchten leven voort in de wijknamen van Boxtel.

Ten zuidoosten van Boxtel ligt het dorp Liempde dat tot 1996 een zelfstandige gemeente vormde. Tot Liempde behoren de Kern van Liempde, Koestraat, De Berg, Hezelaar, Vrilkhoven, Kasteren en Velder.

Binnen de gemeentegrens liggen nog enkele gehuchten die niet aan Boxtel zijn vastgegroeid. In het westen van de gemeente zijn dit Nergena, Tongeren, Luissel en Roond. In het noorden zijn dit Hal en Heult. Ten zuiden van Boxtel liggen Lennisheuvel, Kleinder Liempde en De Vorst. Ten oosten van Boxtel ligt Kasteren. De overige bebouwing in de gemeente bestaat uit over het gebied verspreide boerderijen en niet-agrarische woonhuizen. Een overzichtskaart met de ligging van de dorpen, gehuchten en wijken is hieronder weergegeven.

Overzichtskaart van nederzettingen in de gemeente Boxtel.

De locatie van Boxtel en de overige bebouwingskernen hangt voornamelijk samen met het oorspronkelijke landschap en de bodemgesteldheid. Niet alle delen waren geschikt om te wonen of om landbouw te bedrijven. De bodemgesteldheid kan direct gekoppeld worden aan het landgebruik, de nederzettingslocatie en de nederzettingsontwikkeling. In de nu volgende paragrafen worden deze onderwerpen beschreven. Daarna worden bepaalde gebouwen en gebouwengroepen uitgelicht die van bijzondere historische waarde zijn. In de bijlage staat een overzicht van de in dit rapport beschreven perioden met bijbehorende jaartallen.

Deze tekst is gebaseerd op de tot op heden gedane historische onderzoeken en archeologische vondsten binnen de gemeente. Sommige gebieden zijn daarbij beter onderzocht dan andere. Over het gebied direct grenzend aan de Dommel is bijvoorbeeld relatief veel informatie beschikbaar aangezien hier in 1985-1986 een archeologische inventarisatie is uitgevoerd (Kortlang, 1987). De cultuurhistorische beschrijving is vooral landschappelijk van aard. Voor de politieke, sociale en economische ontwikkeling wordt verwezen naar de uitgebreide studie van Coenen die in 2004 is verschenen.

3.2. Landschapsontwikkeling

3.2.1. Algemeen

De gemeente Boxtel is gelegen in het Brabantse dekzandgebied in de Centrale Slenk. Het tijdens het Pleniglaciaal gevormde dekzand noemt men het oude dekzand. Dit oude dekzand bevat hier en daar ook uitgestrekte leemlagen, de zogeheten Brabantse leem. Deze leemlagen zijn waarschijnlijk ontstaan doordat smeltwaterstromen 's zomers fijne deeltjes uit het dekzand konden uitspoelen en weer afzetten in depressies in de permanent bevroren ondergrond.

Aan het eind van het Weichselien, zo'n 10000 jaar geleden, trad er een klimaatsverbetering op, waardoor er weer wat meer begroeiing kwam. Hierdoor had de wind minder vat op het zand, zodat er alleen nog maar plaatselijk dekzand kon worden gevormd, het jonge of lokale dekzand. Dit jonge dekzand is in feite niets anders dan opgewaaid en weer neergelegd oud dekzand. Het is wat grover dan het oude dekzand, en het bevat wat minder leem. Dit komt doordat de allerfijnste deeltjes door de wind verder zijn meegevoerd en elders weer neergelegd. Door de vorming van lokale dekzanden kreeg het oppervlak ook wat meer reliëf. Hier en daar werden dekzandruggen of paraboolvormige duinen gevormd. In de literatuur wordt dit meestal aangeduid als de Formatie van Boxtel (De Mulder et al., 2003).

Deze ontwikkeling heeft geresulteerd in een zwakgolvend landschap met zuidwest-noordoost georiënteerde dekzandruggen (naar de heersende windrichting). In dit landschap bevinden zich een aantal beekdalen met meanderende beeksystemen die zich langzaam in het dekzandlandschap insnijden.

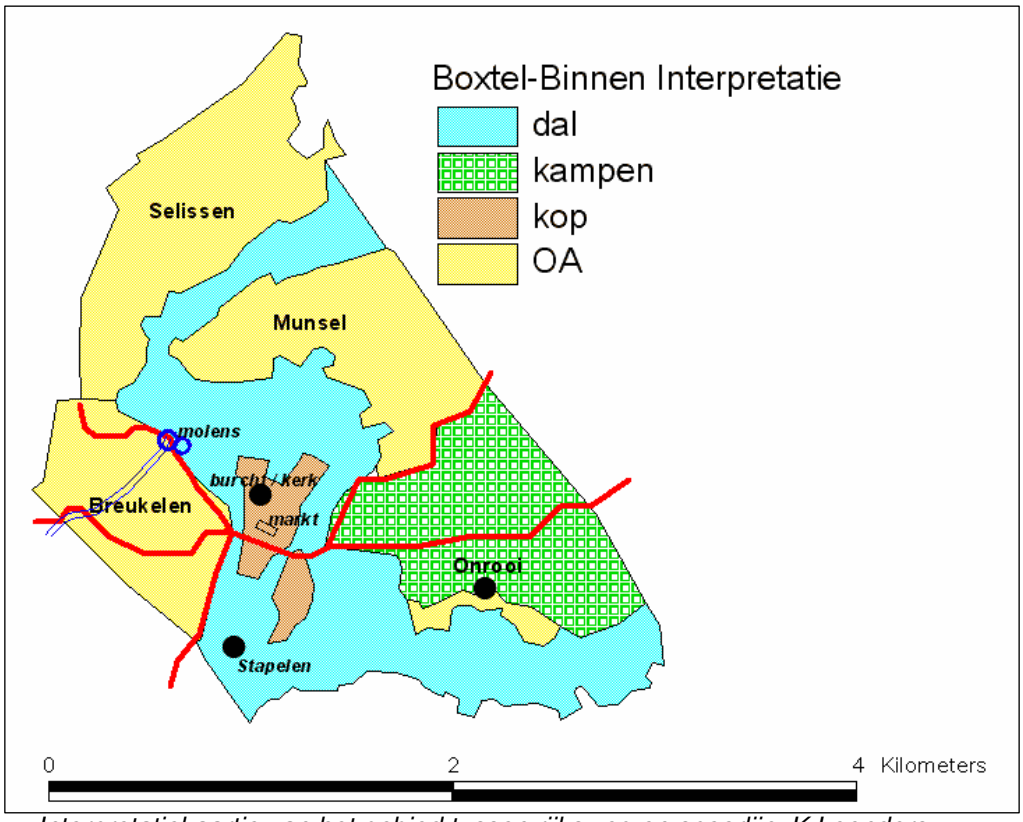
3.2.2. Gebiedsspecifiek

De oudste kern van Boxtel is gesitueerd op de rand van het brede, ondiepe dal waar onder andere de Dommel, de Essche Stroom, de kleine Aa, de Beerze en de Reusel hun loop vinden. Deze riviertjes wateren af richting het noorden. Vooral in perioden met veel regenval traden de riviertjes buiten hun oevers. De hogere delen van het landschap liggen vooral parallel aan de Dommel en bestaan uit dekzandruggen. Het gebied verder van de rivier af bestaat uit lager gelegen (verspoelde) dekzanden, zo nu en dan afgewisseld met een hogere dekzandrug. Vanwege de goede ontwateringstoestand van de dekzandruggen werden dergelijke ruggen al vroeg gebruikt voor het verbouwen van landbouwgewassen.

Om verarming van de bodem tegen te gaan werd mest op de akkers aangebracht via het potstalsysteem. De mest bestond uit plaggen die in de stal werden gelegd om de uitwerpselen van het gestalde vee op te vangen. De plaggen werden met de uitwerpselen als mest op de akker gebracht. Op deze wijze kon een akkercomplex op zandgrond gedurende eeuwen jaarlijks opnieuw bebouwd worden zonder dat de bodem uitgeput raakte. Op den duur is zo een esdek ontstaan met een dikte van meer dan 50 cm. In dit geval spreekt men bodemkundig gezien van enkeerdgronden. In Noord-Brabant worden dergelijke complexen akkers genoemd. Volgens Spek (2004) begon de vorming van de esdekken in Brabant aan het einde van de veertiende eeuw of het begin van de vijftiende eeuw. Voorbeelden van esdekken in de gemeente Boxtel zijn het gebied ten zuiden van Tongeren, een deel van de wijk Selissenwal en de akkers rondom Liempde.

Op sommige plaatsen in het gebied ontstonden vennetjes. Door verspoeling van het lemige dekzand heeft zich hier een ondoorlatende leemlaag dicht aan het oppervlak gevormd waardoor het regenwater niet de bodem in kon zakken. Dergelijke vennen zijn nu vooral aanwezig in de lagere dekzandvlaktes, zoals Kampina. Ook elders in de gemeente Boxtel waren deze vennen aanwezig, deze zijn door de vele ontginningen echter verdwenen.

De nederzettingen in de gemeente Boxtel zijn geconcentreerd op de hogere zandruggen. De oude kom van Boxtel is waarschijnlijk gelegen in een oude kom in een verbreding van het Dommeldal, ter plekken van wat natuurlijke hoogten. Dat kunnen eilandjes van de zandomgeving zijn, maar ook oeverwallen van de Dommel. De Burchtheuvel zal een verhoging van zo'n hoogte zijn; de oude akker op de Strijp zal ook op zo'n hoogte liggen en de Rechterstraat steekt het brede dal op een wat smaller plekje over. Wegensplitsingen markeren de rand van het Dommeldal. Stapelen ligt op een laag eiland in het dal. Munsel ligt zo als het hoort op een hoog terrein aan de Dommel, net als Selissen aan de overkant. Bij Onrooij lag een randje open akker pal aan het dal (zal wel de grote akker zijn van deze domeinhoeve, vergelijk de Vorstakker), maar de rest van dat gebied bestaat uit laat-middeleeuwse kampen. Een en ander zou met bodemonderzoek gecontroleerd moeten worden om dit vast te stellen.

Interpretatiekaartje van het gebied tussen rijksweg en spoorlijn. K.Leenders, 2006.

Liempde is gelegen te midden van een aantal hogere zandruggen en ligt iets verder van de Dommel af. Het landschap nabij open water en op de hogere, drogere delen van het landschap was ideaal voor de eerste ontginningen, vandaar dat de eerste bewoners zich hier vestigden (Berendsen, 1997).

3.2.3. Bodemopbouw

De bodem in het zwak golvende dekzandgebied bestaat voornamelijk uit veldpodzolgronden. Veldpodzolgronden ontstaan veelal op relatief arme zandgronden. Door de relatief lagere ligging op de dekzandwelvingen en –vlaktes is de ontwateringstoestand relatief slecht, waardoor de bodems natter zijn.

Op de dekzandruggen komen van nature voornamelijk haarpodzolgronden voor. Dergelijke gronden worden gevormd in relatief arme zandgronden (leemarm zand) met een goede natuurlijke ontwateringstoestand. Grote delen van de dekzandruggen zijn later afgedekt door een esdek. Afhankelijk van de dikte van het esdek kunnen laarpodzolgronden (esdek tussen 30 en 50 cm dik) of enkeerdgronden (esdek dikker dan 50 cm) ontstaan. Enkeerdgronden treft men voornamelijk op de top van dekzandruggen aan terwijl de laarpodzolgronden voornamelijk aan de voet van dekzandruggen worden aangetroffen.

Als gevolg van menselijke invloed in de late Middeleeuwen zijn her en der stuifgebieden ontstaan met stuifduinen, zoals bijvoorbeeld bij Kampina het geval was. (Het gebied van Kampina moet worden gerekend tot de Formatie van Kootwijk 3.). Hier bevinden zich vlakvaag- en duinvaaggronden. Dergelijke gronden worden gekenmerkt door hun jonge leeftijd waardoor slechts geringe bodemvorming heeft plaatsgevonden.

In de laaggelegen, vochtige beekdalen werd klei en zand afgezet en op natte locaties kon veen groeien. In deze laagstgelegen delen van de beekdalen komen dan ook veengronden voor. Het grootste deel van de beekdalen wordt echter ingenomen door beekeerdgronden. Dergelijke gronden zijn kenmerkend voor gebieden met een hoge grondwaterstand waardoor de organische stof in de humushoudende bovengrond minder snel afgebroken. Door de aanvoer van organische stof ontstaat na verloop van tijd een bodem met een matig dik humeus dek (15-30 cm). De beekeerdgronden bevatten roestvlekken tot in de bovengrond. Deze aanwezigheid van roestvlekken duidt op een (zeer) slechte ontwateringstoestand van de ondergrond van deze bodem. In tegenstelling tot de enkeerdgronden zijn de beekeerdgronden meestal op geheel natuurlijke wijze ontstaan, zonder aanvoer van (mest)materiaal van elders (esdek tussen 15 en 30 cm dik). Indien de bodem is bemest, dan is de dikte van het humeuze dek vaak 30 tot 50 cm. In dit geval spreekt men van matig dikke beekeerdgronden.

In de hoger gelegen delen van de beekdalen bevinden zich gooreerdgronden. Net als bij de beekeerdgronden wordt er onderscheid gemaakt tussen matig dunne beekeerdgronden met een humeus dek van 15 tot 30 cm en matig dikke beekeerdgronden met een humeus dek van 30 tot 50 cm. In tegenstelling tot de beekeerdgronden ontbreken de roestvlekken bij de gooreerdgronden.

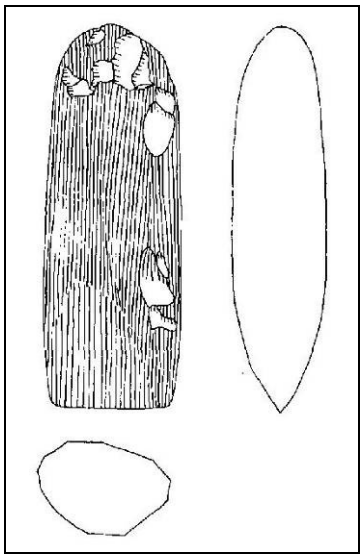
3.3. Oudste geschiedenis: Mesolithicum tot Romeinse tijd

3.3.1. Mesolithicum, Neolithicum en Bronstijd

Uit de oudste perioden van menselijke bewoning is slechts een gering aantal archeologische vondsten gedaan. Zo is uit het Mesolithicum (de Midden Steentijd) in heel Boxtel slechts één enkele vuursteenvondst gedaan en wel op de Hezelaarsche Akker bij Liempde (Kortlang, 1987). Overigens is er in de gemeente Boxtel buiten het Dommeldal erg weinig archeologisch onderzoek gedaan. In het Dommeldal is vanaf Stapelen tot Munsel geen systematisch onderzoek gedaan. Er kunnen, wat verder van de Dommel af, dus nog vele vondsten worden gedaan die het archeologische beeld van de gemeente zouden veranderen.

Rond 5300 voor Christus vestigen de eerste boeren zich op de lössgebieden langs de Maas. Op de zandgronden, waaronder de oevers van de Dommel, blijft de Mesolitische traditie echter bestaan. Wat later, in de Nieuwe steentijd, vond de eerste permanente bewoning in Boxtel plaats. In deze periode was er ook voor het eerst sprake van landbouw. De riviertjes de Dommel en de Essche Stroom zijn de spil van de vroege bewoningsgeschiedenis in het gebied. De bewoning bestond uit solitaire of groepjes boerderijen, dicht bij de riviertjes. De meest vruchtbare gronden werden in gebruik genomen als akkerland. Voorwaarde was dat deze gronden niet te nat mochten zijn waardoor de lager gelegen beekdalgronden ongeschikt waren. Deze gronden overstroomden immers als de riviertjes buiten hun oever traden. Daarom vestigde men zich op de dekzandruggen.

Uit het Neolithicum zijn evenals uit het Mesolithicum slechts enkele losse vondsten gedaan. Dit betreft een vuurstenen bijl tussen Boxtel en Liempde (direct ten zuiden van de Dommel) en een vuurstenen bijl op het escomplex ten noordoosten van Den Berg (Kortlang, 1987). Ook is er een vuurstenen bijl gevonden op de Hezelaarsche Akker.

Vuurstenen bijl gevonden op de Hezelaarsche Akker omstreeks 1952 (Verwers, 1992).

Uit de Late Bronstijd is een urnenveld gevonden in het Boxtelse buurtschap Nergena nabij de Helweg (Coenen, 2004). Dit is een indicator voor bewoning van de nabije omgeving. Verder naar het zuidoosten, buiten de gemeente Boxtel, zijn meerdere vondsten uit deze periode gedaan bij Sint-Oedenrode. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat dit gebied in de Bronstijd en ook de IJzertijd intensief bewoond werd (Arts, et.al., 2001). Door het geringe aantal vondsten in de gemeente Boxtel is er tot aan de IJzertijd relatief weinig bekend over de bewoningsgeschiedenis. Wel kan geconcludeerd worden dat de situatie vergelijkbaar was met het beter onderzochte Sint-Oedenrode.

3.3.2. IJzertijd en Romeinse tijd

De oudste aangetroffen duidelijke nederzettingssporen dateren uit de IJzertijd. In deze periode nam de bevolkingsdichtheid sterk toe. Daarmee nam de behoefte aan voedsel toe en groeide het akkerareaal. Omdat er nog geen bemesting plaatsvond en de productie van landbouwgewassen per oppervlakte daarom laag was werd gebruik gemaakt van een groot akkerareaal. Regelmatig werden er nieuwe akkers aangelegd en oude akkers verlaten, omdat deze uitgeput waren. Boerderijen verhuisden daarbij mee, men spreekt van ‘zwevende erven’ (Barends et.al., 2000).

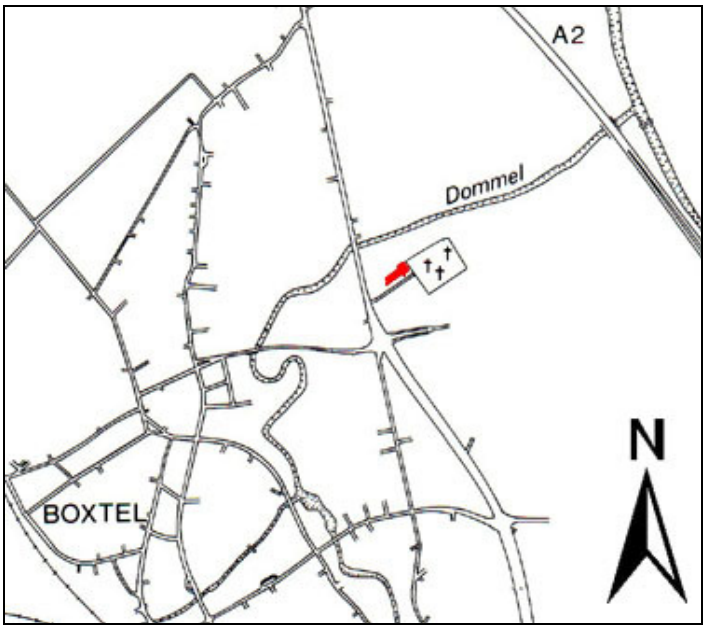
Langs de Dommel zijn een vijftal concentraties van IJzertijdvondsten gedaan. Dit betreft vondsten op de Hezelaarse Akker, de Smalderse Akker bij Den Berg, op de hoge akker van Kasteren, ten noorden van Boxtel net boven het omleidingkanaal van de Dommel en op de akkers bij Selissen (Kortlang, 1987). Vooral de vondsten bij Kasteren zijn zeer interessant. Er zijn sporen van een nederzetting aangetroffen. Op de Smalderse Akker werd een tweede nederzetting aangetroffen.

De Hezelaarsche Akker ten oosten van Liempde.

Volgens Barends et.al. (2000) was op de Brabantse zandgrondende bewoning in de Romeinse tijd geconcentreerd op de hellingen van de dekzandruggen. De Romeinse bewoningssporen liggen in Boxtel inderdaad op de flanken van het Dommeldal (Kortlang, 1987). Aan de Heultse Dreef ten zuiden van Gemonde, vlak buiten gemeente Boxtel, lag een Romeins grafveld. Nabij het centrum van Boxtel, bij de oprijlaan naar de huidige begraafplaats Munsel, is een Romeinse nederzetting gevonden die dateert uit de periode van het begin van de

jaartelling tot de derde eeuw. Er zijn sporen van tien huizen gevonden uit vier of vijf bouwfasen (Verwers en Kooistra, 1990). Zeven ervan hebben een west-oost oriëntatie.

De locatie van de Romeinse nederzetting in Boxtel is aangegeven met een rode kleur (Verwers en Kooistra, 1990).

Ook zijn er vondsten uit de Romeinse tijd bij Munsel. Deze vondsten, tufsteen en dakpannen, zijn relatief bijzonder, omdat zij aantonen dat er een bijzonder Romeins gebouw heeft gestaan. Het gebied bij Munsel was reeds in de eerste eeuw na Christus bewoond (Kortlang, 1987). Vlakbij, op de akkers bij Selissen, zijn ook enkele vondsten uit de Romeinse tijd gedaan (Kortlang, 1987). Aan de Dommel in de Rechterstraat in Boxtel zijn in 1967 enkele houten balken gevonden die geïnterperteerd werden als een “veenweg”. Het hout is niet gedateerd. Omdat in de wijde omgeving ook wel Romeinse vondsten gedaan zijn, heeft men deze houten knuppelweg in de Romeinse tijd gedateerd. Dergelijke knuppelwegen bij Esch en in Eindhoven werden echter als Middeleeuws gedateerd, bij Riel echter in de Late Bronstijd tot Midden-Ijzertijd. (Coenen, 2004, Kakebeeke, 1953, Archis wngnrs. 41103 en 37051; Drenth en Roymans, 2004.).

Nabij Liempde, op de Hezelaarsche Akkers en op de Kerkakkers zijn enkele voorwerpen uit de Romeinse tijd gevonden (Kortlang, 1987).

Nét buiten gemeente Boxtel zijn er vele Romeinse vondsten gedaan. Op de Berg ten zuiden van Olland werd in 1968 een vierkante Romeinse waterput opgegraven met daarin vele Romeinse voorwerpen. Voorts zijn er veel voorwerpen gevonden bij de dorpen Esch, Sint-Michielsgestel, Vught en Sint Oedenrode, aan beide zijden van de Dommel (Kortlang, 1987). Vrijwel alle zandruggen langs de Dommel waren in de Romeinse tijd bewoond gezien de vondst van de vele nederzettingssporen.

3.4. Locatie en ontwikkeling van nederzettingen vanaf de Vroege Middeleeuwen

3.4.1. Inleiding

Na de Romeinse tijd nam de bewoningsintensiteit af. Vanaf de zevende eeuw ontstonden op de hogere delen van de dekzandruggen weer nederzettingen (Barends et.al., 2000). Ook in de Merovingische en Karolingische tijd woonde men op de hogere delen. Zowel schriftelijke bronnen als archeologische vondsten geven aan dat er in deze periode in de regio Boxtel bewoning is geweest. Een belangrijke schriftelijke bron wordt gevormd door de cijns- en leenboeken van de abdij van Echternach (Coenen, 2004). Vindplaatsen van Vroeg Middeleeuws materiaal zijn vooral de akkers bij Tongeren en de akkers rond Liempde. De nederzettingen uit de vroege middeleeuwen lagen boven op dekzandruggen. De sporen ervan bleven bewaard onder de later gevormde esdekken. Bij Tongeren (De Donders) en op de Hezelaarsche Akkers is veel Middeleeuws aardewerk gevonden, op de Vrilkhovense Akker is een Middeleeuwse mantelspeld gevonden.

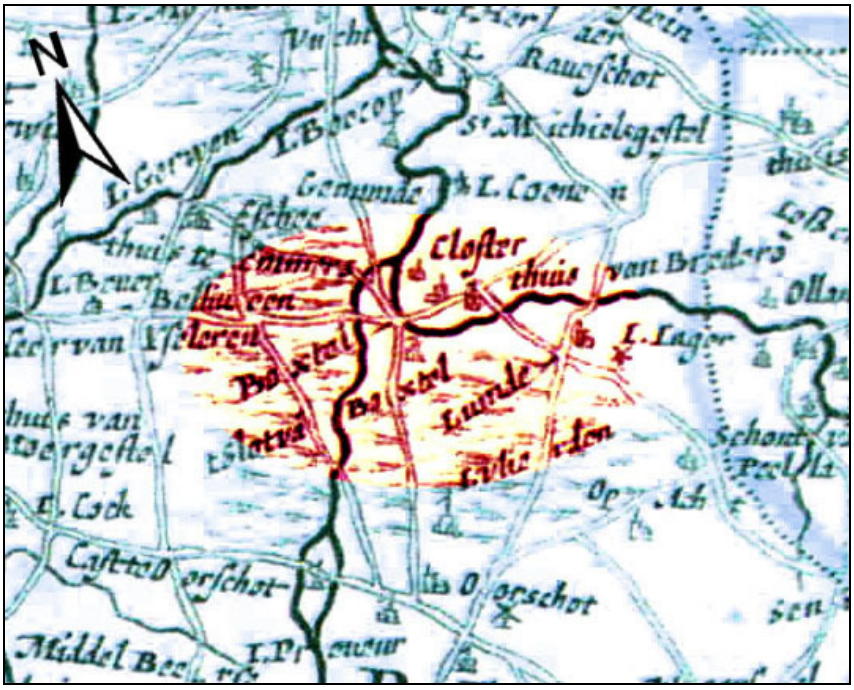
Vanaf de 13^{e} eeuw, verschoven de boerderijen van de hoge akker af. Deze boerderijen kwamen op de rand van de akker terecht, die men verbond door middel van een weg. Hierdoor is de historische lintbebouwing ontstaan. Vervolgens is men “over de weg” de wildernis gaan ontginnen, wat hier de vorming van “kampen” betekende.

De gehuchten van dit type liggen in een relatief lage zone, tussen de veel hogere oude open akker (dekzandrug+plaggendek) aan de ene kant en de kampen (geen rug, wel plaggendek) aan de andere kant. Blijkbaar kwam in de “hof”, de huiswei en de boomgaard geen noemenswaardige plaggenophoging tot stand. Meer gedetailleerde bodemkaarten geven daar vaak ook cHn aan, niet zEZ. Op de 50.000-kaart is dat detail meestal verloren gegaan.

In Boxtel werden bij de oude open akkers meestal géén beekdalnederzettingen gevormd. In Luissel, Tongeren, Smalderse Akker, Kerkakker, Selissen, Munsel en de hele strook ten oosten van de Dommel naar het noorden ligt het gehucht niet aan de rivier, maar aan de “landzijde” van de oude akker. Verder landwaarts liggen dan de kampen, soms meerdere lagen dik. Alleen bij de Kasterense Akker, Hezelaarse Akker en de Vrilkhovense Akker herkennen we het patroon uit de boekjes: het gehucht ligt tussen akker en beek. Als we die twee kleine beekjes even als de “rivierzijde” beschouwen, kan de kom van Liempde gezien worden als de gemeenschappelijke “landzijde” van de vier grote akkers aldaar. Alleen in Kasteren heb je de volgorde beek – gehucht – hoge akker – kampen.

Kenmerkend voor Noord-Brabant zijn dorpen die op stedelijke wijze groeiden, maar zich niet tot een complete stad ontwikkelden. Dit gebeurde vanwege de steeds groter wordende bevolkingsdichtheid. Er woonden niet-agrarische bewoners die zich bezighielden met bijvoorbeeld huisnijverheid. Bij de dorpen ontwikkelde zich een marktplein, gevormd door een wegverbreding (Barends et.al., 2000). Voorbeelden van al in de Late Middeleeuwen gevormde plaatsen van dit type ‘stadsdorp’ zijn Sint-Oedenrode, Oisterwijk en Boxtel. De vorming van Boxtel wordt beschreven bij het onderdeel ‘Boxtel’ van dit hoofdstuk.

Een van de oudste kaarten van gemeente Boxtel dateert uit de zeventiende eeuw. Hierop zijn de grotere nederzettingen in gemeente Boxtel weergegeven: Boxtel en Liempde (Lumde). Ten noordoosten van Boxtel is een ‘Closter’ aangegeven waarmee waarschijnlijk het Clarissenklooster wordt bedoeld (zie paragraaf 3.6.6). Ten zuiden van Boxtel ligt ‘t Slot’ van Boxtel.

Gemeente Boxtel, een detail van een kaart uit de zeventiende eeuw (Aertsz, z.j.). Het noorden is bij benadering aangegeven: aangezien de landmetingen in de zeventiende eeuw niet erg betrouwbaar waren zijn de nederzettingen vaak niet al te exact ten opzichte van elkaar ingetekend.

In 1742 werd de doorgaande weg van ‘s Hertogenbosch naar Luik aangelegd. Dit zorgde voor een groei van onder andere de nederzetting Boxtel en een ontwikkeling van de handel en industrie. Een andere ingrijpende verandering van de infrastructuur was de aanleg van het spoorwegnetwerk. In 1863 kwam de spoorlijn naar Tilburg, over de Tongerense Akker, tot stand. Tussen 1866 en 1868 werd het spoorwegnetwerk uitgebreid met een spoorlijn van ’s-Hertogenbosch via Boxtel naar Venlo. In 1866 was het deel van Boxtel via Eindhoven naar Venlo gereed en in 1868 werd de spoorweg van Boxtel via Vught naar ’s-Hertogenbosch aangelegd. In de periode 1869-1878 werd ook een spoorlijn van Boxtel naar het plaatsje Wesel in Duitsland aangelegd. Boxtel was een spoorwegknooppunt geworden!

Kaarsrechte Bosscheweg, deels voltooid in 1742.

De meest ingrijpende veranderingen van het landschap vonden plaats aan het begin van de twintigste eeuw. Er vond modernisering en schaalvergroting in de landbouw plaats. Door ruilverkavelingen ontstonden na 1950 grote landbouwpercelen. Dit vond vooral in de gebieden ten noordwesten, westen en zuiden van Boxtel plaats. De hoeveelheid populierenbos verminderde en grote delen van de negentiende eeuwse productiebossen (zie paragraaf 3.5.7) werden omgezet naar landbouwgrond. Er werden diepe sloten gegraven en de beken werden rechtgetrokken om de gronden beter te kunnen ontwateren. Dit leidde tot verdroging van de bodem. De vele heggen rond de landbouwpercelen verdwenen en maakten plaats voor prikkeldraad.

In de onderstaande paragrafen zijn de dorpen en gehuchten in de gemeente Boxtel beschreven.

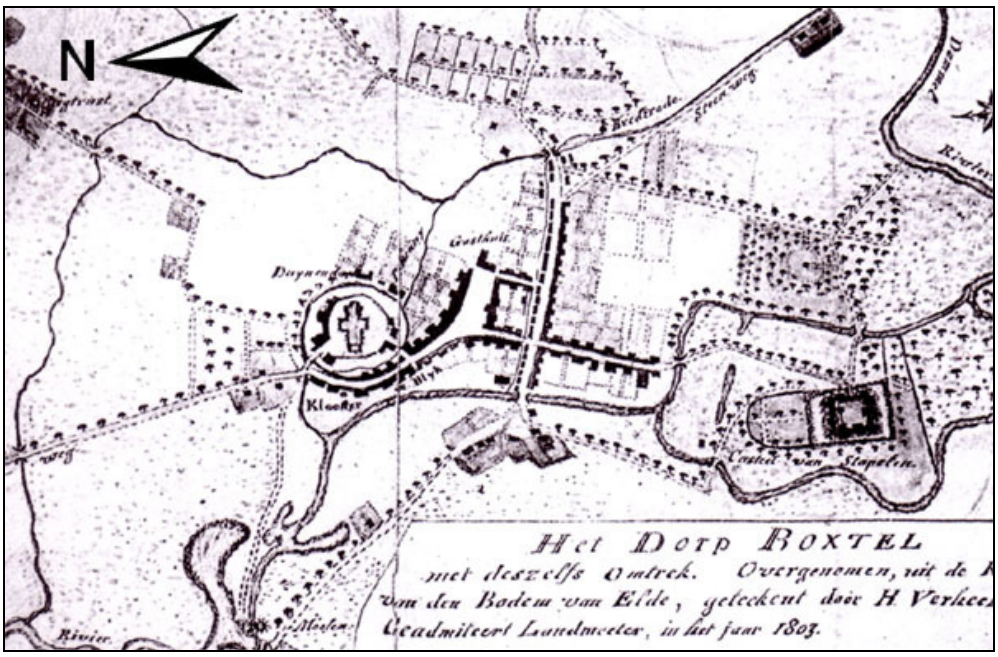
3.4.2. Boxtel

In de elfde of twaalfde eeuw werd de burcht van Boxtel gebouwd. Deze burcht vormde het machtscentrum van de heren van Boxtel. De burcht was vermoedelijk gesitueerd op de tot 1930 nog omgrachte kunstmatige heuvel waarop nu de Sint Petruskerk staat (Aarts, 1992, Leenders, 2000). Een andere mogelijkheid is dat de burcht stond op een verdwenen eiland ten noorden van kasteel Stapelen, waarbij kasteel Stapelen zelf als voorburcht diende (Aarts, 1992). Vooral deze laatste hypothese wordt door zowel Aarts als Leenders ontkracht.

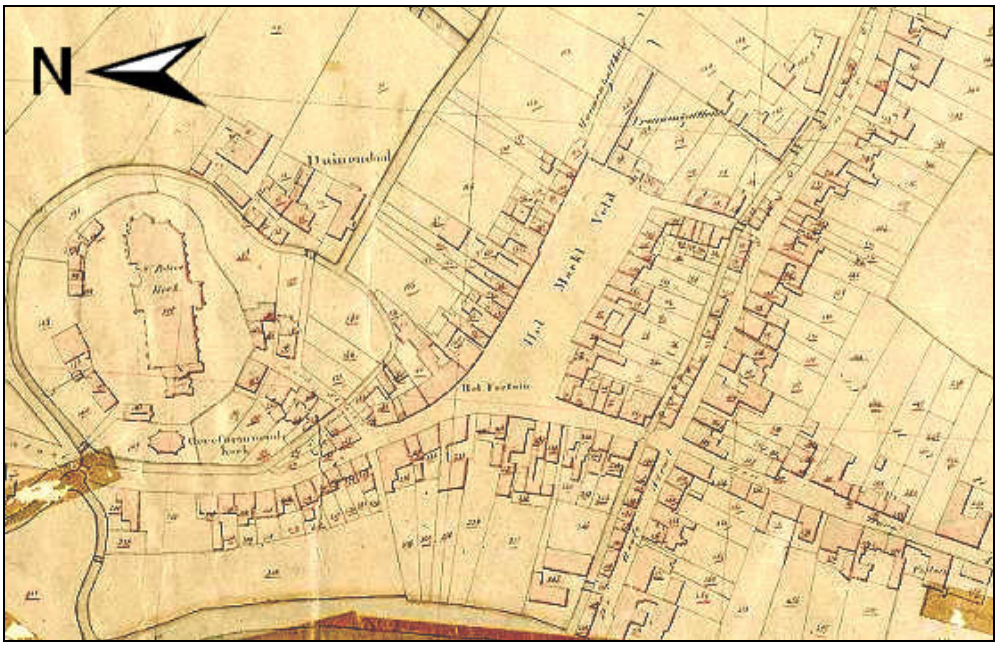
Uitgaande van een burcht ter plaatse van de kerk, herkennen we een aanvankelijk erg landelijke opzet. Aan de zuidkant van de burcht lag de voorhof met de boerderij De Spijker. De akkers daarvan, De Strijp en de Borgakker, sloten daar weer bij aan. Tussen beide akkers kruiste een doorgaande weg het Dommeldal. Dat alles lag op een van de “eilanden” in het hier brede Dommeldal. De burcht zal ten doel hebben gehad het verkeer op die weg te beheersen. Boxtel is, uitgaande van de situering van de burcht op de huidige kerkheuvel, vrij uniek voor haar omgeving. Toch vinden we in St. Oedenrode, 10 kilometer oostelijker, een vergelijkbare situatie.

Later, vermoedelijk in de dertiende eeuw, is de akker De Strijp omgevormd tot een marktplein met een grootte van 100 bij 35 meter, met dichte bebouwing eromheen en een grachtje, de Binnendommeltje, achter de huizen. Dat marktplein lag tussen de doorgaande weg (Rechterstraat) en de burcht die plaats maakte voor een dorpskerk. De Spijkerhoeve werd verkaveld en ook volgebouwd. Pas later werden ook langs de Rechterstraat en zelfs ten zuiden daarvan al vóór 1392 (Coenen, 2004, 60) op de Borgakker huizen gebouwd (Leenders, 2000). De Rechterstraat blijkt in 1480 al bestraat te zijn. De Rechterstraat was een onderdeel van de verbinding tussen enerzijds Oirschot via Lennisheuvel en Breukelen verder via Onrode en over de Hoogstraat naar Sint Oedenrode (Coenen, 2004). Boxtel was een marktplaats, een stadsdorp, geworden. In de kern van deze nieuwe nederzetting had het stratenpatroon een stedelijk karakter waarbij de huizen dicht bij elkaar stonden.

De opbouw van de kern van Boxtel, zoals deze er vanaf het einde van de dertiende eeuw ongeveer uitzag, is goed waar te nemen op de kaart van Hendrik Verhees uit 1803 en op de kadastrale kaart uit 1832.

Het centrum van Boxtel in 1803, door Hendrik Verhees (Coenen, 2004).

Detail van het centrum van Boxtel in 1832 (kadaster, 1832): links ligt de kerkheuvel, in het centrum de markt.

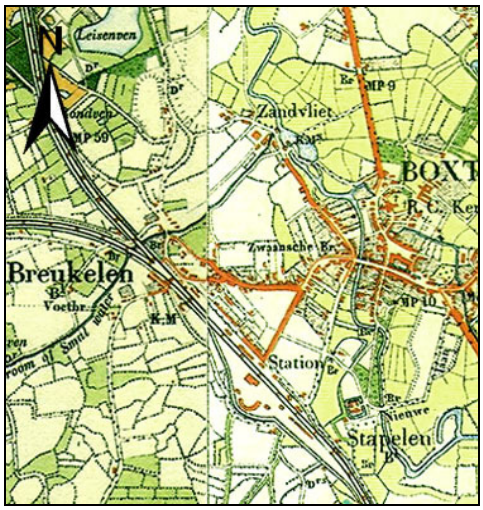
Ten noorden van de Markt werd in de dertiende eeuw een Romaanse kerk, de Sint Petruskerk, gebouwd op de heuvel waar de bovengenoemde burcht vermoedelijk stond. Het is mogelijk dat er bij de burcht al een kapel hoorde die is uitgebouwd tot kerk toen de burcht verdween (zie verder paragraaf 3.6.5).

Tussen de veertiende en negentiende eeuw werd de nederzetting op kleine schaal uitgebreid. Er kwam onder meer bebouwing ten zuiden van de Rechterstraat: de Borgakker. In 1741 werd een onderdeel van de kaarsrechte Steenweg van ´s-Hertogenbosch naar Eindhoven aanbesteed, namelijk het stuk ´s-Hertogenbosch – Boxtel. De bestrating hiervan werd in 1742 voltooid. De

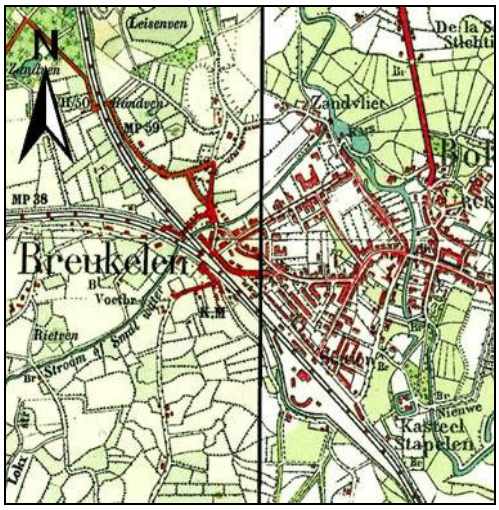
bestrating op het vervolg richting Best was in 1745 gereed. De Steenweg sloot aan op de Rechterstraat. Tussen 1800 en 1832 werden er enkele huizen langs deze nieuwe weg gebouwd, vooral ten zuiden van de kern van Boxtel. Tussen 1868 en 1878 werd Boxtel tot een spoorwegknooppunt. Dit gaf een nieuwe impuls tot dorpsuitbreiding tussen de kern en het station van Boxtel. Op een kaart uit 1908 zijn veel nieuwe huizen te zien in dit gebied. Op dezelfde kaart staan ook enkele nieuwe huizen ten oosten van de kerkheuvel en een huizenrij aan de oostzijde van het oorspronkelijke Boxtel. Op een kaart uit de periode rond 1930 zijn er nog meer huizen bijgebouwd in het gebied tussen de kern en het station.

Omstreeks 1900 verschenen er verschillende fabrieken in de Brabantse dorpen. Reeds een eeuw eerder, in het begin van de negentiende eeuw, werden bij Boxtel twee papierfabrieken gebouwd (zie paragraaf 3.6.10). Het spoorwegknooppunt gaf een economische impuls waardoor in Boxtel sigaren-, textiel en vleesindustrie vestigden. Aan het begin van de negentiende eeuw groeide deze industrie uit. De industrie werd gesitueerd in een nieuwe wijk tussen de dorpskerk en het station. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich nieuwe industrie ten westen van de spoorlijn. In deze periode, vooral na 1960, ontstonden er eveneens grote nieuwe grote wijken aan de oost- en noordzijde van Boxtel. Aan de noord-oostzijde van Boxtel werd het Omleidingskanaal van de Dommel aangelegd, alsmede de autosnelweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven.

Nabij Boxtel lagen verschillende gehuchten die aan Boxtel zijn vastgegroeid. Dit waren de gehuchten Breukelen aan de westzijde, Onrooi aan de oostzijde en Munsel en Selissen aan de noordzijde van Boxtel. De oudste vermelding van alle vier de gehuchten is 1352 (Coenen, 2004). Breukelen was het eerste gehucht dat aan Boxtel vastgroeide, aan het begin van de twintigste eeuw. In de vijftiger jaren van de twintigste eeuw zijn ook de gehuchten Onrooi, Munsel en Selissen aan Boxtel vastgegroeid.

Westzijde van Boxtel in 1908 (Topografische Dienst, 2005).

Westzijde van Boxtel in 1930 (Topografische Dienst, 2005).

Het vastgroeien van het gehucht Breukelen aan de westzijde van Boxtel aan het begin van de twintigste eeuw.

In de gehuchten lagen enkele grote pachtboerderijen, hetzij van de Boxtelse heren of van kloosters en gasthuizen elders. De nederzetting bestond uit deze grote boerderijen met andere bebouwing. In het gehucht Breukelen (Breuckelen) lag onder meer een hoeve van de abdij van Postel. De hoeve stamde uit de twaalfde of dertiende eeuw en was waarschijnlijk al in de

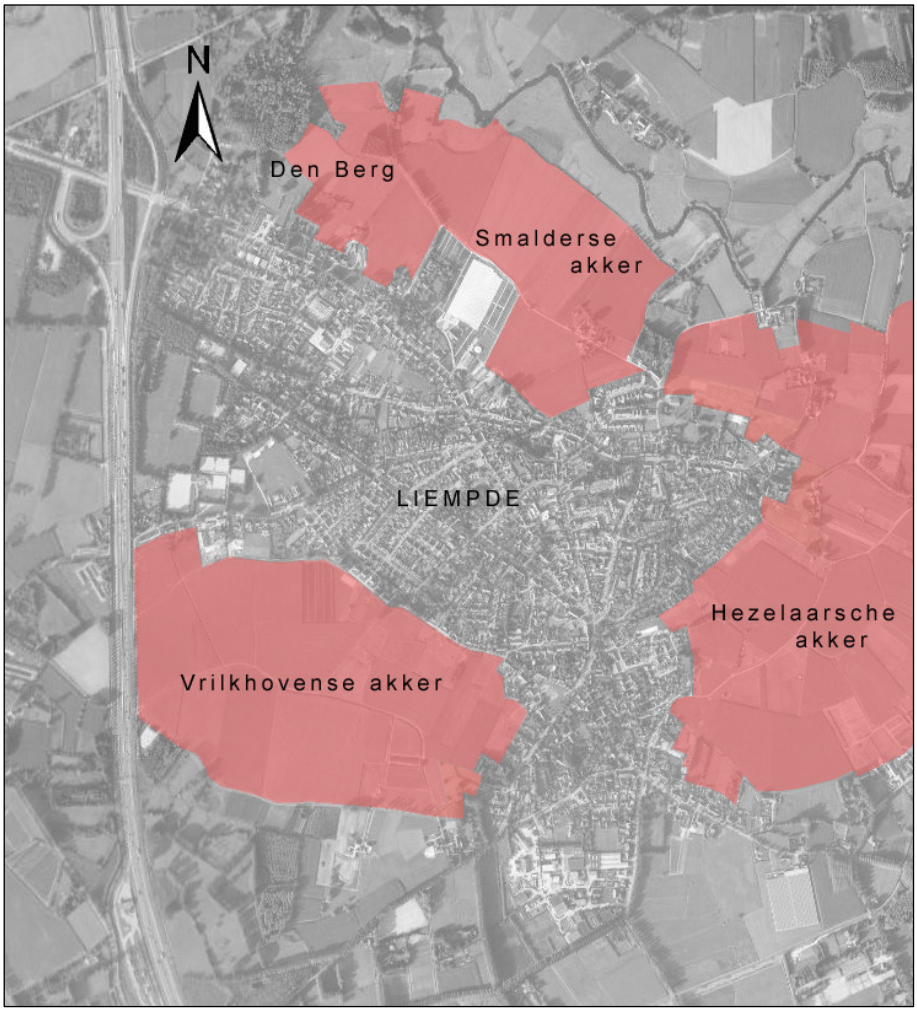
zestiende eeuw verdwenen. In 1529 werd de hoeve 'Huis Groenendaal' genoemd. Dit huis bestond nog in de achttiende eeuw. In Onrooi (Onroede) stond een hoeve die vanouds bij kasteel Stapelen hoorde, "het goed te Onrode". Op Munsel lagen in de vijftiende eeuw twee hoeven. Dit waren Elsbroek en Ter Santvoort. In Munsel stond in 1825 een fraaie buitenplaats (Brock, 1825). In Selissen lagen onder andere de volgende vier hoeven: "Ter Aa", "de hoeve aan het Sant", "het leengoed aan het Sant" en "het goed Eghelvoert" (Coenen, 2004).

3.4.3. Liempde

Zoals reeds is beschreven waren tot aan de twaalfde eeuw vooral de hoge delen van de dekzandruggen in gebruik als akkerland. De kleine groepjes boerderijen bevonden zich centraal op deze akkers. Vanuit een dringende behoefte aan een uitbreiding van het bestaande akkerareaal, werden vanaf de dertiende eeuw nieuwe stukken grond, met name ten zuiden van Liempde ontgonnen. De voorheen centraal op de akker gelegen bebouwing verschoof naar de rand van de akkers, op de flanken van de dekzandruggen. De behoefte aan nieuwe landbouwgronden was zelfs zo groot dat de akkers zich tot diep in de beekdalen uitstrekten. Het zand waarmee deze drassige, lager gelegen gronden werden opgehoogd was afkomstig van de hoger gelegen delen van de dekzandruggen. Door deze ontwikkeling werden de akkercomplexen vergroot en ontstonden de akkercomplexen de Smalderse Akker / Kerkakker ten noorden en noordoosten van Liempde, de Hezelaarse Akker en de Vrilkhovense Akker.

Van deze drie akkercomplexen behoren de akkers rond de Berg, Smalder en Kerkakker waarschijnlijk tot het oudst ontgonnen deel rondom Liempde. Ook van andere plaatsen is bekend dat juist deze hooggelegen gronden, gesitueerd in het Dommeldal, in de middeleeuwen als eerste in cultuur werden gebracht. De ontginningen van de akkers rond Hezelaar en Vrilkhoven behoren in dat opzicht al weer tot een jongere ontwikkeling, al hoewel ook deze vermoedelijk al voor 1250 hadden plaatsgevonden (Coenen, 2004).

De akkers rond Liempde zijn in de huidige situatie nog goed zichtbaar. Zij zijn goed te zien op de luchtfoto op de volgende pagina.

Luchtfoto van de drie akkercomplexen rond Liempde (Google Earth 2007).

De akkers rond Berg, Smalder en Kerkakker strekten zich oorspronkelijk uit over een oppervlakte van ongeveer 100 ha, aan de noordzijde grenzend aan de steile oevers van de meanderende Dommel. Het eigenlijke gebied Berg is vermoedelijk het westelijke deel van de Smalderse Akker. Aan de zuidzijde daarvan en wat lager ligt langs de ooit heel brede weg naar Boxtel het lintvorige gehucht Den Berg.

Het tweede akkercomplex Hezelaar ligt aan de oostzijde van de huidige dorpskern van Liempde en strekt zich uit tot aan de grens met Sint Oedenrode. Het gebied wordt grotendeels in beslag genomen door de Hezelaarse Akker, een gebied met afmetingen van circa één bij twee kilometer dat anderhalf tot twee meter hoger dan de omgeving. Langs de oostzijde van de akker stroomt de beek de Grote Waterloop, die ontspringt in het broekgebied ten zuiden van de akkers van Liempde. Op de zuidoostelijke flank van de akker ontstond de langgerekte beekdalnederzetting van Hezelaar. De bebouwing concentreerde zich hier ondermeer langs de Koestraat, een straat waarvan de naam vermoedelijk verwijst naar het drijven van de runderen naar het Vleesbroek ten zuidoosten van Hezelaar.

Ten westen en oosten van de huidige kern van Liempde werden wat later dan pal langs de Dommel, maar nog altijd lang voor de dertiende eeuw, de Vrilkhovense Akker en het zuidelijke deel van de Hezelaarse Akker ontgonnen. In tegenstelling tot de andere akkers, ligt de bebouwing van het gehucht

Vrilkhoven niet aan de rand van de akker, maar zelfs een klein eindje van de akker af. Aan de zuidoostelijke rand van de Vrilkhovense Akker ontstond een cluster van boerderijen rond het Looieind.

Ten westen van Liempde bevonden zich in 1840 nog twee kleine ingesloten heidegebieden, te weten de Liempdse Heide en de iets zuidelijker gelegen Brede Heide. De eerste werd in de eerste helft van de negentiende eeuw netjes en systematisch ontgonnen. In de Brede Heide verliep de ontginning rond 1900 meer chaotisch. De toegangswegen die door het gebied van Liempde naar de weidegronden liepen, zijn op enkele plaatsen nog herkenbaar aan de vorm of de naam (Leenders, 1997). Het vee dat via deze toegangswegen naar de heide of weiden werd geleid, werd aan de rand van het dorp verzameld op driehoekige pleinen. Deze pleinen worden over landelijk brink genoemd, in het zandgebied van Noord-Brabant heten zij echter ‘opstal’, ‘plaetse’ of ‘heuvel’ (Baas, et.al., 2005). De pleinen zijn in de huidige situatie nog goed herkenbaar, zoals is te zien op de foto’s en de kadastrale kaart uit 1832.

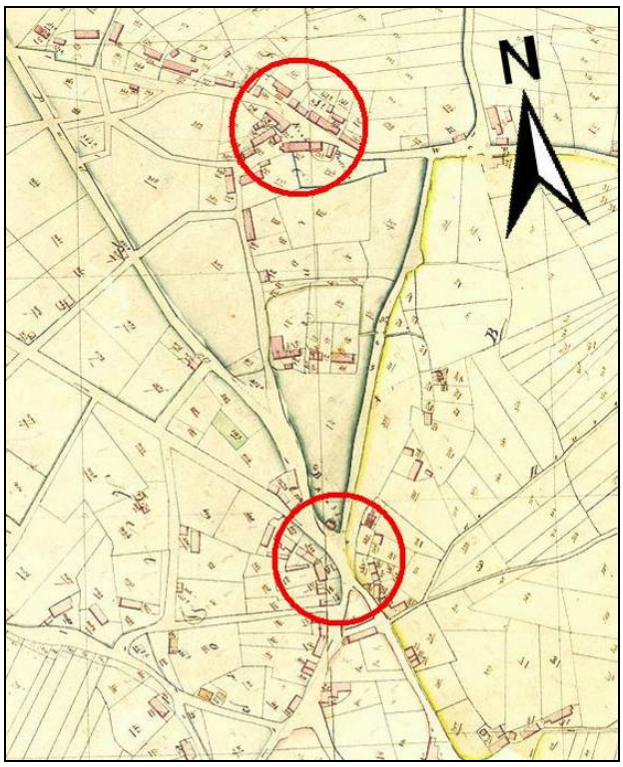

Concordiaplein, in het zuiden van Liempde.

Toose Plein in het noorden van Liempde, op de kruising van de Kapelstraat, Vendelstraat en Dorpsstraat.

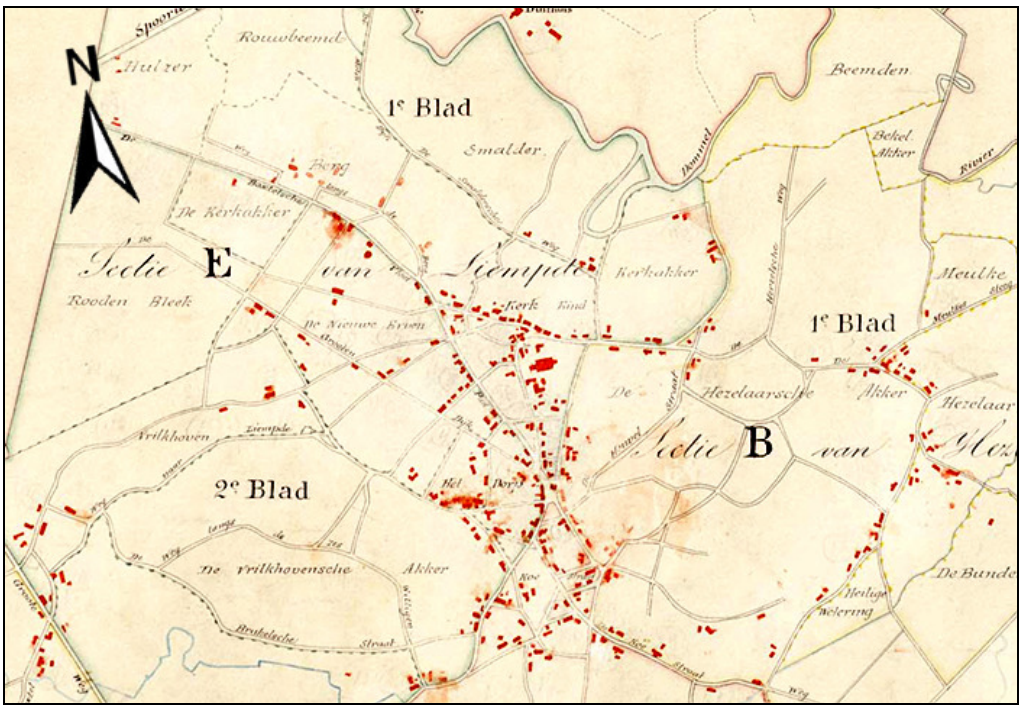
Driehoekige pleinen in Liempde.

Kadastrale kaart van de kern van Liempde uit 1832 (kadaster, 1832). De driehoekige pleinen zijn weergegeven met een rode cirkel.

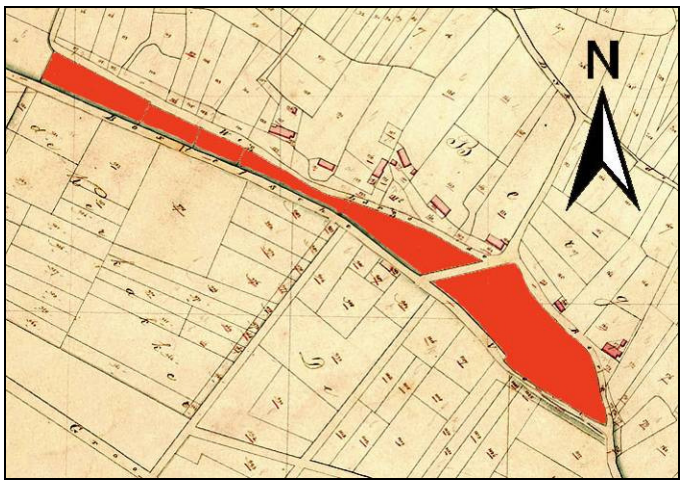
In 1648 werd de St.-Janskapel niet meer gebruikt, doordat er geen protestanten aanwezig waren, waardoor het gebouw geheel verviel. De katholieken bouwden zuidelijker een schuurkerk in 1672. Deze werd samen met het schoolhuis (1783) en raadhuis (1787) de basis voor een samenklontering van bebouwing: de kern van Liempde. (Leenders, 1997,par. 3.3)

Op het kadastrale verzamelplan van 1832, is te zien hoe zich de verschillende gehuchten in de omgeving van Liempde hebben ontwikkeld. Waar de drie akkercomplexen aan elkaar grenzen is een verdichting van de bebouwing zichtbaar met een zwaartepunt in het noorden rondom het Kerkeind, en een zwaartepunt ten zuiden daarvan waar het Looieind en de Koestraat samenkomen. Ten noordoosten hiervan is een groepje boerderijen zichtbaar op de splitsing van de Meulekensweg. Ten westen van de Vrilkhovense Akkers ontstond vanaf de middeleeuwen een klein gehucht (Coenen, 2004).
De akkers waren in strookvormige eigendommetjes onderverdeeld, maar vormen visueel een aaneengesloten geheel. De akker zelf werd met een houtwal of andere hoge begroeiing begrensd. De perceelsgrenzen tussen de individuele stroken grond bestond uit niet meer dan een één-voetsgreppel, een smalle strook grasland of een zichtlijn tussen twee stenen.

Kadastrale kaart Liempde: verzamelplan, tweede helft negentiende eeuw (kadaster).

Een ander aspect dat opvalt aan het kadastraal minuutplan is het wegenpatroon. Tussen de akkers waren de wegen in hun breedte beperkt. Zodra de rand van de akkercomplexen bereikt was, konden de wegen zich niet alleen verbreden maar ook uitwaaieren in verscheidene richtingen. Hoewel er enkele paden over de akkers liepen, werd het meeste ‘verkeer’ toch om de akkers heen geleid. Deze onverharde wegen of banen bestonden uit meerdere sporen waarover zich men een weg moest banen, zich hierbij laten leidende door de begaanbaarheid. Vanaf 1700 werden de wegen beter onderhouden en konden deze bundels van sporen teruggebracht worden tot een smalle strook. Op de vrijgekomen strook grond ontstond nieuwe bebouwing. Illustratief voor deze ontwikkeling is het gehucht Berg. Door verplaatsing en versmalling van de weg tot het Boxtelse Voetpad. De vrijgekomen strook grond tussen de huizen en de nieuwe weg werd aangewend voor nieuwe ontginningen, waardoor de oude bebouwing een eind van de weg af is komen te liggen.

Vrijgekomen stuk grond bij Berg door versmalling van de wegen aangegeven op de kadastrale kaart uit 1832 (kadaster, 1832).

In de loop van de negentiende eeuw veranderde het landschap rond Liempde door de ontginningen van een groot deel van de gemeenschappelijke gronden (Coenen, 2004). Een voorbeeld hiervan is de Liempdse heide die is gelegen op een laagte van verspoelde, zeer fijne leemarme dekzanden, die ingesloten ligt tussen de hoge dekzanden van de Berg en Vrilkhoven. Aan de randen ervan liggen verschillende kampontginningen. Midden door de Liempdse heide liep vanouds de grens tussen Boxtel en Liempde, welke aan de noord- en zuidzijde gemarkeerd was met grenspalen. In de negentiende eeuw heeft het gebied een ingrijpende gedaanteverwisseling ondergaan. Tussen 1830 en 1850 is het westelijk deel van de heide bebost, in de late negentiende eeuw gevolgd door het overige deel van het gebied. Dominant in het gebied én bovendien een van de weinige relicten van de situatie voor 1830 is de kaarsrechte oost-west georiënteerde weg (de Oude Dijk) die het gebied doorkruist (Leenders 1997).

In de negentiende en twintigste eeuw breidt de kern van Liempde zich geleidelijk aan verder uit. Echter omdat de uitbouw voornamelijk plaats vond in het oude nederzettingsgebied tussen de akkers, is het oorspronkelijk open en onbebouwde karakter van de akkers zelf tot op heden grotendeels behouden gebleven. Het patroon van de oorspronkelijke zandwegen en de verkaveling van de akkers is in hoge mate nog intact.

Wanneer we kijken naar het gebied Berg en Kerkakker, is zichtbaar hoe de Smaldersestraat en de Molendijk hun oude beloop nog volgen. Ook de oude kerkgang vanuit het gehucht Berg, via het Kerkeind naar de aan de Dommel gelegen (thans verdwenen) kerk bestaat nog. De plattegrond van de kerk is zichtbaar gemaakt op een monument-terrein, tevens is er een informatieve plaquette geplaatst. Hoewel het oorspronkelijke karakter van het gehucht Berg enigszins is aangetast met het verleggen van de weg, kan geconstateerd worden dat een deel van de oudere bebouwing nog aanwezig is.

De oude nederzetting in Hezelaar is in belangrijke mate behouden gebleven en bezit een rijksmonument. De Grote Waterloop is weliswaar op enkele punten gekanaliseerd, maar volgt in grote lijnen nog de oorspronkelijke loop.
De bebouwing van Vrilkhoven bestaat nog goeddeels uit de oorspronkelijke bebouwing op de oude erven. Uiteraard zijn veel van deze boerderijen in de loop der tijd wel verbouwd, uitgebreid en aangepast aan de eisen van die tijd. De Blauwhoefse loop volgt nog haar oude loop in een dal dat zich eveneens duidelijk in het landschap laat onderscheiden. De Vrilkhovense Akker heeft nog een open karakter.

Vrilkhovense Akker bij Liempde

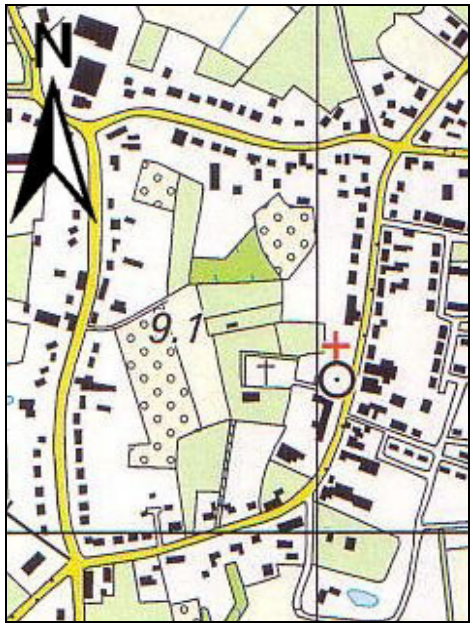
3.4.4. Lennisheuvel (Lenneshovell)

Locatie: Dit gehucht ligt ten zuiden van Boxtel.
Ouderdom: Oudste vermelding 1352.
Beschrijving: Lennisheuvel is ontstaan is in de Middeleeuwen en heeft lange tijd bestaan uit enkele gebouwen, waaronder de hoeven genaamd De Engel (nog aanwezig), Lievenberg, Ten Rijm, De Vorst, De Kom en Ten Bossche. Mogelijk heeft er ook een kapel gestaan, al wordt deze alleen genoemd in Van der Aa (1851). Hij vermeldt dat er vroeger een kapel stond, maar dat deze ten tijde van zijn schrijven in 1851 al zeer lang verdwenen was.

De huidige St. Theresiakerk werd in 1925 gebouwd, wat tot verdichting van de bewoning leidde. Pas na de Tweede Wereldoorlog heeft Lennisheuvel zich ontwikkeld van een open gehucht naar een compact dorpje. Dit is onder andere te zien bij een vergelijking van de kadastrale kaart uit 1832 met de topografische kaart uit 2004. Het aantal huizen is weliswaar toegenomen, maar het stratenpatroon is gelijk gebleven. De verkaveling binnen de rondweg vertoont op enkele plaatsen nog overeenkomsten met het patroon in 1832.

Kadastrale kaart uit 1832 (kadaster, 1832).

Topografische kaart uit 2004 (ANWB BV, 2004).

Verandering van Lennisheuvel tussen 1832 en 2004

3.4.5. Gehuchten

In de gemeente Boxtel liggen vele kleine gehuchten. De meeste hiervan zijn ontstaan in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw aan de rand van de Dommel of in de beekdalen van de kleine rivieren, zoals de Essche Stroom (Coenen, 2004). In de onderstaande paragrafen wordt van de gehuchten de locatie, ouderdom en een beschrijving gegeven. De ouderdom van de gehuchten is gebaseerd op het onderzoek van Coenen (2004). Coenen bepaalt de ouderdom aan de hand van documenten met een opsomming van de gehuchten in het gebied. Hierbij moet worden opgemerkt dat de gegeven dateringen meestal alleen de oudste vermeldingen in schriftelijke bronnen betreffen en dat de gehuchten veel ouder kunnen zijn. De gehuchten die in de huidige situatie aan Boxtel en Liempde zijn vastgegroeid worden beschreven bij de betreffende dorpen zelf.

Terwijl het uiterlijk van Boxtel, Liempde en Lennisheuvel behoorlijk veranderde in de tweede helft van de twintigste eeuw, behielden de andere gehuchten nog enigszins hun oorspronkelijke karakter.

Hal (Hall)
Locatie: Hal ligt ten noorden van Boxtel, nét buiten de huidige gemeentegrens.
Ouderdom: Oudste vermelding 1453.
Beschrijving: Bij Hal, binnen gemeente Boxtel, ligt de Halse Barrier, een klein landgoed dat is gesticht in 1850. Barrier, of Barrière, slaat op een tolbarrière. Op deze plaats werd namelijk tol geheven op de steenweg uit 1742.

Over de Halsche Barrière schrijft Van der Aa (1851) het volgende:

“In het jaar 1794, viel in de nabijheid dezer barrière eene schermutseling voor, tusschen de Engelschen en de hen vervolgende Franschen, bij welke gelegenheid de eerstgemelden het tolhuis, aan de kom der gem. Boxtel staande, aan de vlammen prijs gaven.”

Oorspronkelijk behoorde de helft van het grondgebied van Hal toe aan Boxtel. Bij dit gebied hoorde een hoeve, die er tenminste stond tussen de vijftiende en de achttiende eeuw. Daarnaast stond er bij het tolhuis een herberg (Van der Aa, 1851):

“De bij dezen tol staande herberg is een voornaam uitspanningsoord voor de gegoede klasse van ’s Hertogenbosch”

Heult (Hoelt)
Locatie: Dit gehucht ligt net ten noorden van Boxtel.
Ouderdom: De vijftiende eeuw of eerder.
Beschrijving: Tenminste sinds de vijftiende eeuw stond hier het goed Te Heult. Hier is weinig over bekend. Ook lagen er drie hoeven van het klooster Koudewater bij ’s-Hertogenbosch. De inwoners van Heult behoorden kerkelijk onder Gemonde (Van der Aa, 1851).

Kasteren (Casteren)
Locatie: ten noorden van Liempde, op de oostelijke oever van de Dommel
Ouderdom: Oudste vermelding 1320 (cijnsboek Helmond).
Beschrijving: Bij Kasteren stond een graan- en oliemolen. De oudste vermelding van deze watermolen dateert uit 1312. De molen is afgebroken en het molenwater is gedempt. De spuikolken in de Dommel zijn echter bewaard gebleven, evenals de molenaarswoning.

De oudste ontginningen in dit gebied dateren globaal uit de elfde tot dertiende eeuw. In de middeleeuwen kenmerkte de streek zich door een meer verspreide bebouwing. Veel van de oorspronkelijke verkavelingsstructuur en het wegen- en

nederzettingenpatroon is nog gaaf bewaard gebleven. Wel wordt het gebied sinds 1868-1878 doorsneden door een spoorlijn, het Duitse lijntje, waaraan in 1902 een stationnetje gebouwd werd. (Leenders 1997).

Kleinder Liempde (Klein Liempde of Lutgerliempde)
Locatie: ten westen van Liempde
Ouderdom: Oudste vermelding 1352.
Beschrijving: Klein Liempde of Kleinder Liempde moet gezien worden als tegenhanger van het Groot Liempde of gewoon Liempde. Terwijl de rest van het grondgebied van Liempde zelfstandig bleef, viel Kleinder Liempde vanaf de middeleeuwen onder Boxtel. Het gebied is ontgonnen in de Late Middeleeuwen. In 1832 kenmerkte het gebied zich door een meer verspreide bebouwing. Van een kom was geen sprake, evenmin als van grote boerderijen of oude bezittingen. Deze losse opzet zonder duidelijke structuur is nog altijd zichtbaar in de huidige kern van Kleinder Liempde: de boerderijen lijken door een wir war van losse straten met elkaar verbonden te zijn. Bepalend voor de vorming van het landschap is de aanleg van de weg van Boxtel naar Eindhoven en van Boxtel naar Liempde in de negentiende eeuw. Een deel van de Grote Beek veranderde hiermee in een bermsloot. Rond 1870 werd langs de westzijde van het gebied een spoorlijn aangelegd. Langs de Liempdse- en Eindhovenseweg ligt een groot aantal (langgevel)boerderijen, waaronder de zeventiende-eeuwse boerderij annex herberg De Ceulse Kaar (rijksmonument).

Laar (Laer, Laerscot)
Locatie: gebied ten zuiden en zuidwesten van de huidige kern van Liempde, grenzend aan het Velderse Bos
Ouderdom: oudste vermelding uit 1381
Beschrijving: Het gebied De Laar, dat open plek in het bos betekent, ligt op een dekzandkop en wordt gevormd door oude landbouwgronden, die naar het zuiden toe overgaan in een drassiger en lemiger broekgebied. In dit gebied hebben twee waterlopen hun oorsprong: de Grote Beek en de Grote Waterloop. Door het drassige broekgebied is een verbindingsweg naar Liempde aangelegd, de Laarse Dijk. Een gedeelte van deze dijk is nog in het landschap zichtbaar.
Met de aanleg van een verharde weg van ‘s Hertogenbosch, via Boxtel naar Eindhoven en de vestiging van een tol- en een posthuis, ontwikkelde Laar vanaf de achttiende eeuw een zekere verkeersfunctie. Omstreeks 1840 bestaat het gebied grotendeels uit weidegrond, afgeschermd met bomen langs de randen en vormt het een onderdeel van het populierenlandschap. (Leenders 1997, p. 35/36)

Luissel (Luijcell)
Locatie: Luissel ligt geheel in het westen van de gemeente Boxtel, ten noorden van het natuurreservaat Kampina.
Ouderdom: Oudste vermelding 1352.
Beschrijving: In Luissel stond de Sint-Jorishoeve, een hoeve die stamt uit de veertiende eeuw (onder de naam de hoeve des Wisseleersgoet). Luissel had een langgerekte open akker die langs de Essestroom lag. Op een klein stukje na is die afgegraven, vermoedelijk in het kader van ruilverkaveling.

Nergena
Locatie: Dit buurtschap ligt tussen Esch en Tongeren, ten westen van Boxtel.
Ouderdom: In 1352 bestond Nergena vermoedelijk nog niet.
Beschrijving: Nergena wordt gevormd door enkele verspreide boerderijen op een hoge zandrug langs de Kleine Aa.

Roond (Roendt)
Locatie: Dit gehucht ligt tussen Boxtel en Kampina.
Ouderdom: Oudste vermelding 1352.

Beschrijving: Roond is een klein en nog gaaf oud gehucht tussen de Beerze of Kleine Aa en de Kampina. Het dal van de Beerze werd deels opgevuld met akkergrond. Daarlangs liggen twee smalle open akkers. Roond zelf ligt aan de Roond, door omheinde percelen gescheiden van de open akker. Voormalige driehoekige pleintjes zijn bij het moderniseren van het wegennet verdwenen. Verder naar het noordwesten ligt een reeks van vier boerderijen juist op de grens van de voormalige heide, met omheinde percelen tussen die weg en het Beerzedal. Tussen de oude gronden en de heide liggen elders in Roond vierkante kampen. In Roond lag een grote hoeve genaamd Bloemendaal. De eerste vermelding van het 'goet Ten Bloemendael' dateert uit 1404. In het gebied waar de boerderijen staan komen op het oog en ook volgens de AHN geen noemenswaardige bolle akkers voor. Wel zijn zwakke bolle akker te herkennen in de zuidelijker gelegen kampen.
De naam Roond zou iets met omgevallen boomstammen of plek waar takken liggen te maken hebben. De naam wordt ook in verband gebracht met eikenschors, waar men looistof uit bereidde. (Coenen, 2004, 44).
In en om Roond is de hele gehuchtontwikkeling nog goed te zien. Van noord naar zuid het beekdal van de Beerze, de open akkers, het lagere vlakke gebied met de nederzetting, de kampen met zwakke bolle akkers en beboomde stroken op de voormalige rand met de heide.

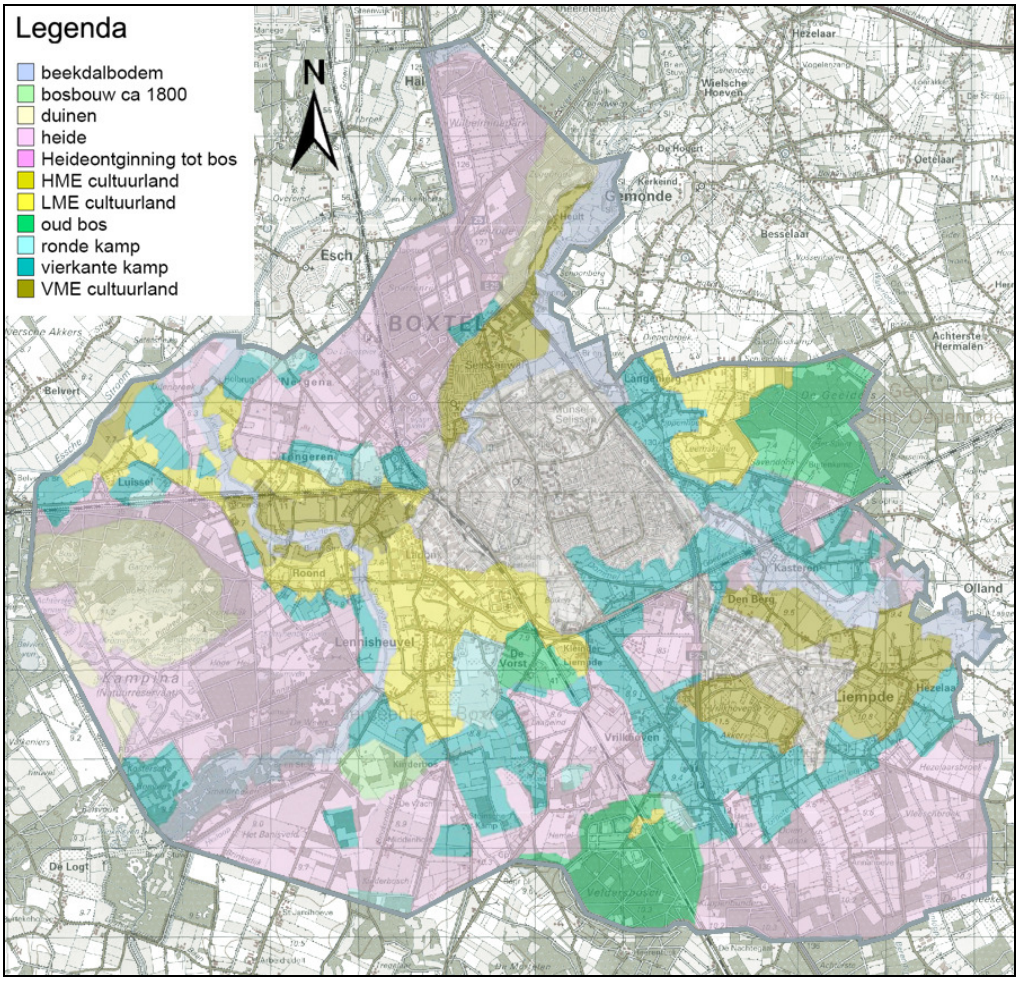
Tongeren
Locatie: Tongeren ligt ten westen van Boxtel.
Ouderdom: Oudste vermelding 1352.
Beschrijving: Tongeren is het grootste en nog gaafste oude gehucht in westelijk Boxtel. Ofschoon doorsneden door de spoorlijn naar Tilburg, is van alle structuren nog vrij veel bewaard. Tongeren ligt aan de noordkant van de Beerze of Kleine Aa die hier een smal dal heeft. Deels is dat – net als in westelijk Noord-Brabant meer gebruikelijk is – opgevuld met afgeschoven akkergronden. Dan volgt, gescheiden door een nog gave steilrand, een ruime open akker (76 ha) met nog veel resten van strookverkaveling en alle akkerpaden. Hier zijn enkele archeologische vondsten gedaan die zijn beschreven in hoofdstuk 3. Ten noorden van de open akker ligt het eigenlijke gehucht langs de Tongerense Straat met een zone van omheinde vlakke percelen tussen de straat en de openakker. Dit gebied ligt een meter lager dan de open akker. Ten noorden van de straat ligt een rij vrij vlakke kampen, zowel vierkante als ronde. Deze grensden aan de Tongerense Heide die in de 19e eeuw ontgonnen werd. Dat is een typisch voorbeeld van een ontgonnen heidegebied voor bosaanplant en landbouw (zie paragraaf 3.5.7).
Tongeren: Deze naam zou verwijzen naar het volk der Tungri dat in de Romeinse tijd deze streken bewoonde. Tong- kan echter ook een landtong of zandrug zijn. Ook wordt voorgesteld dat het een nu onbekende plantennaam zou zijn. De naamsbetekenis blijft vooralsnog duister.(Coenen, 2004, 43-44).

De Vorst
Locatie: Dit buurtschap ligt ten zuiden van Boxtel.
Ouderdom: Oudste vermelding 1342.
Beschrijving: In 1342 kocht de heer van Boxtel de rechten op het bos Vorst. De naam betekent zoveel als Foreest, 's heren bos, in dit geval dus een hertogelijk bos. In of bij het bos werd een Boxtelse domeinhoeve ingericht, met daarbij de Vorstakker. Deze boerderij werd onlangs gesloopt en de akker werd afgegraven. Aan de noordwestkant van het bos ontstond een gehuchtje Vorst, dat volgens Van der Aa (1851) zeer klein was: het had slechts twee huizen en zestien inwoners. Het bos De Vorst was, met het nu nog bestaande bos de Velders, een van de weinige bossen die de Middeleeuwen overleefden, alvorens ook dit bos werd gekapt in de twintigste eeuw.

3.5. Landgebruik vanaf de Vroege Middeleeuwen

3.5.1. Landschapszonering

In onderstaande kaart van de landschapszonerings geeft een goed beeld van de verschillende typen landschappen in gemeente Boxtel. De landschapstypen zijn vaak een goede indicatie voor het landschap in vroegere eeuwen. De kaart is een handig hulpmiddel bij het visualiseren van de onderstaande tekst over de ontwikkeling van gemeente Boxtel vanaf de Vroege Middeleeuwen.

De kaart met de landschapszonering van de gemeente Boxtel (Raap, 2005; aangepast) geeft een goed beeld van de verschillende landschapstypen in gemeente Boxtel. De kaart is geprojecteerd op de topografische kaart uit 2004 (ANWB, 2004).

3.5.2. Vroegste ontwikkelingen

De mineraalarme dekzandgronden werden bemest om ze geschikt te maken voor akkerbouw. Zoals beschreven in paragraaf 3.2.2, gebeurde dit al enigszins vanaf de IJzertijd, maar vond vooral plaats vanaf de Middeleeuwen. De mest was afkomstig van schapen en runderen. Deze graasden op de lager gelegen dekzandvlaktes die begroeid waren met bos. Door onder andere houtkap, bosbeweiding en strooiselroof degradeerden een deel van de bossen in gemeente Boxtel geleidelijk aan tot heide en stuifzandgebieden. Dit waren bijvoorbeeld Kampina en Banisveld ten zuidwesten van Boxtel. In de meer lemige gebieden, zoals bijvoorbeeld bij De Vorst, Velder en De Geelders, ontstond in plaats van heide en stuifzand een grazig groen parklandschap: een ruigtevegetatie met veel bomen, boomgroepen en struiken. Net buiten gemeente Boxtel is de Groene Gemeynt van Sint-Oedenrode een goed voorbeeld van de ontwikkeling van gebieden met een lemige bodem vanaf de Middeleeuwen.

3.5.3. Landgebruik in de dertiende eeuw

Tot aan de dertiende eeuw werden vooral de hoge koppen van het dekzandlandschap gebruikt voor bewoning. Omstreeks de dertiende eeuw verplaatsten de nederzettingen zich naar de flanken van deze dekzandruggen. In Boxtel werden zo vooral aan de “landzijde” van de oude akkers rijen met boerderijen gevormd. De hogere gronden werden vervolgens in grote mate omgevormd tot akkerland. Dit hangt mogelijk samen met een bevolkingstoename en de daarmee samengaande vraag naar landbouwproducten in deze periode. Door het meer intensieve gebruik van de gronden dreigden deze uitgeput te raken en ging men over tot het bemesten met plaggen.

In sommige gevallen werd het zand van de hogere delen gebruikt om de lager gelegen dekzandvlakte op te vullen en zo een groter akkerareaal te kunnen creëren. De behoefte aan nieuw akkerland was zo groot dat de akkers zich soms tot diep in de beekdalen uitstrekten. Dit is bijvoorbeeld gebeurd bij Liempde. Voortdurend werden er stukjes van de lager gelegen gronden verhoogd. Aangezien hier enorme hoeveelheden grond voor nodig was, gebeurde de uitbreiding in de beekdalen in een langzaam tempo (Spek, 2004).

In het midden van de dertiende eeuw vonden op grote schaal ontginningen plaats in het gebied, buiten de al bestaande akkercomplexen. Men verwijderde de bosvegetatie in de beekdalen en natte broekgebieden om meer weiden en hooilanden te verkrijgen. Hierdoor kon men meer mest produceren en kon het akkerareaal worden uitgebreid. Kleine laagten en vennen werden opgevuld met plaggen en toegevoegd aan het akkerareaal. Deze nieuwe vorm van ontginnen wordt ook wel kampontginning genoemd. Barends et.al. omschrijven dit als individuele ontginningen door kleine boeren in de wildernis die op grotere afstand van de al ontgonnen akkerlanden liggen (Barends et.al., 2000). De meeste kampen in de gemeente Boxtel sluiten echter aan op het oorspronkelijke akkerland, zoals goed is te zien op de landschapszoneringskaart waar de kampontginningen met een blauwe of gele kleur worden weergegeven (respectievelijk HME cultuurland, LME cultuurland, ronde en vierkante kamp). Daarnaast waren er slechts enkele kampen die verder van de ontginningsbasis af lagen.

Raap (2005) onderscheidt, naast hoog- en laatmiddeleeuws cultuurland, twee typen kampen: vierkante kampen en ronde kampen. De vierkante kampen komen het meest voor, het waren strookvormige ontginningen die langs de wegen richting het heide- en broekgebied uitbreidden. De ronde kampontginningen kwamen minder vaak voor in gemeente Boxtel, dit waren

geïsoleerde ontginningen op lemige gebieden. Zij werden dikwijls afgeschermd door omringende voorpootstroken. Een voorpootstrook is een strook van enkele tientallen meters breed van de rand van het cultuurland waarop de aanliggende boeren bomen mochten planten en kappen. Dit recht hangt samen met de gemeynten (zie ook paragraaf 3.5.4). De houtopbrengst ervan ging naar de boer die dus niet de strook zelf bezat, die was gemeynte bezit, maar enkel de bomen. Hier en daar bestaat dit recht nog steeds. Uit een onderzoek naar het Schijndelse cultuurlandschap (Leenders, 1994) blijkt dat door het in 1698 verplichten van het voorpoten er een massale aanplant van populieren plaatsvond. Een voorbeeld van een voorpootstrook die in de huidige situatie nog bijna geheel is beplant met bomen zijn de kampen rondom het heideterrein Vleesbroek, gelegen ten zuidoosten van Liempde en Goossenbunder direct ten zuidwesten van Vleesbroek.

De verkaveling van de kampen op de lager gelegen dekzandgronden was een onregelmatige blokverkaveling, in de beekdalen waren dit smalle, langwerpige percelen. Karakteristiek voor een kamp is dat deze is omgeven door een afscheiding. Dit kon een haag, een houtwal of hakhout zijn.

3.5.4. Gemeynten

In de veertiende eeuw werden de gebruiksrechten voor de zogenaamde woeste gronden uitgegeven. Woeste gronden waren heidegebieden en bosrestanten die niet in particulier bezit waren. De heidevelden waren uitgestrekt en (vooral vanaf de achttiende eeuw) vrijwel boomloos, vanwege de begrazing. De uitgave van gebruiksrechten gebeurde in de vorm van gemeynten. Dit waren beheersorganisaties die het gebruik van de woeste gronden reguleerden (Barends et.al., 2000). Dit was nodig om het voortbestaan van de woeste gronden te garanderen, zodat men er publiekelijk gebruik van kon blijven maken om onder andere vee te laten grazen. Op sommige plaatsen werden de woeste gronden echter toch nog te intensief gebruikt zodat er stuifzanden ontstonden. De stuifzanden bedreigden de landbouwgronden en daarom werd er aan de rand hiervan vaak een bosstrook aangeplant, die het opgestoven zand tegen moest houden. Een mooi voorbeeld is de akkerrandwal langs Heult. De akkerrandwal waar de wijk Selissenwal naar genoemd is, is door de verstedelijking verdwenen.
Het vee werd in het ontgonnen gebied verzameld op brinken en vervolgens naar de gemeynten gedreven. De zandwegen die daarvoor werden gebruikt, de veedriften, zijn in enkele gevallen nog herkenbaar in het landschap, zoals bijvoorbeeld de veedrift op de gemeentegrens bij Savendonk.

De gemeynten lagen verspreid over het gehele grondgebied van Boxtel, in tegenstelling tot de gemeynten behorende bij Liempde. In Liempde lagen alle gemeenschappelijke gronden, uitgezonderd de Bodem van Elde tegen de grens met Oirschot en Sint-Oedenrode. In oostelijk Liempde en op de rechteroever van de Dommel werden de gemeynten uitgegeven door de hertog van Brabant. Op de linkeroever gebeurde dit door de heer van Boxtel. Er is onderscheid te maken tussen verschillende gemeynten (Coenen, 2004):

- De Bodem van Elde: Dit gebied werd vanaf 1314 gezamenlijk gebruikt door de inwoners van Boxtel, Liempde en Kasteren,
- Schijndel, Sint-Oedenrode en Sint-Michielsgestel. De grond werd onder andere gebruikt om vee te laten grazen, turf te steken en gras en heide te maaien.
- Zelisselveld: Dit gebied lag op de grens van Boxtel, Esch en Sint-Michielsgestel. Het werd in 1325 uitgegeven als gemeenschappelijke grond.
- De Kampinasche Heide: Dit gebied werd in 1352 uitgegeven als gemeenschappelijke gronden aan de bewoners van Gemonde, Munsel, Onrode, Kleinder Liempde, Lennisheuvel, Boxtel, Breukelen, Selissen, Hal,

Heult en Luissel. De Huisvennen werden eind veertiende en begin vijftiende eeuw gebruikt voor turfwinning.
- Oetendonck: Deze gemeynte werd in 1357 uitgegeven.
- Banisveld: Deze gemeynte werd in 1357 uitgegeven.

De exacte grens van de gemeynten is moeilijk te bepalen. Dit was ten tijde van het gemeenschappelijke gebruik ook al zo, wat vaak aanleiding gaf tot onenigheid. Na een conflict werden de grenzen opnieuw vastgesteld en werd de gemeynte dikwijls omringd door een houtwal (Coenen, 2004). De grenzen zijn wel van groot belang indien ze ongeschonden, niet verplaatst zijn. Dit omdat juist zich daar vaak ook andere oorspronkelijk waarden bevinden. Bijvoorbeeld in relatie tot biodiversiteit.

3.5.5. Esdekken

In het onderzoeksgebied liggen enkele essen of 'open akkers'. De oudste esdekken in Brabant dateren waarschijnlijk uit het einde van de veertiende of het begin van de vijftiende eeuw (Spek, 2004). Daarvóór werd er enkel geboerd in de bovengrond van het natuurlijke profiel. Een plaggendek is dat deel van een plaggenbodem, dat is ontstaan door ophoging met plaggenmest. Plaggenmest bestond uit een mengsel van dierlijke mest en strooiselmateriaal, dat veel zand bevatte. Belangrijk is op te merken dat de verhoging van de akkers ontstond door het zand en niet door de organische bestanddelen van de mest.

De bereiding van de plaggenmest vond tot de achttiende eeuw vooral plaats op het erf. Pas in de negentiende eeuw richtte men potstallen in, waarbij de mest in de stallen gemengd werd met plaggen. De mest uit potstallen is afkomstig van runderen. Daarnaast vond mestbereiding plaats in schaapskooien. Vanaf de veertiende eeuw graasden de runderen en schapen vooral op de woeste gronden (Coenen, 2004). Circa 32% van de Brabantse hogere zandgronden waren bedekt met een plaggendek (Spek, 2004). Noord-Brabant bezat hiermee relatief gezien het grootste areaal plaggenbodems van Europa.

De gewassen op de akkers bestonden in de veertiende en vijftiende eeuw vooral uit rogge, gerst en haver. Na 1400 werd ook veel boekweit geteeld. Daarnaast werd in Boxtel en Liempde veel hop verbouwd. De hop is een gewas van de tuinen. Hierdoor was de hop karakteristiek voor de aanzichten van de gehuchten en boerderijen.

3.5.6. Populierenteelt

Het populierenlandschap waartoe ook grote delen van Boxtel behoren, vindt zijn oorsprong in de achttiende eeuw en in de gelijktijdig ontwikkelde klompenmakerij. Het wortelt in een aloude houtteelttraditie en een vochtige lemige bodem en werd geïnitieerd door Haagse oekazes uit 1696 (Ordre en Reglement van den Raed van State der Vereenigde Nederlanden op het beplanten van de Meyerie van 's-Hertogenbosch), 1714 en 1749. Vanaf 1760 maakte de populierenteelt een forse groeispurt door. De populieren werden vooral gebruikt door de klompenmakers in de streek. In Liempde was in de eerste helft van de negentiende eeuw eenderde van de bevolking afhankelijk van de klompenindustrie. Later werd het hout ook gebruikt voor de luciferindustrie.

Op plaatsen waar de bodem te nat was werden rabatten aangelegd. Rabatten ontstonden doordat bospercelen werden omsloten door greppels. De aarde uit de greppels werden op smalle ruggen, de zogenaamde rabatten, geworpen. Deze lage ruggetjes boden iets drogere groeiomstandigheden dan in onbewerkte percelen heersten (Dirkx, 2001). Mogelijk werd tevens het

populierenblad dat in de greppels verteerde gebruikt om als mest op het land aan te brengen.

De meeste populieren werden overigens niet in bospercelen aangeplant, maar stonden langs perceelsgrenzen, wegen en op de voorpootstroken. In Boxtel en Liempde werden oude blokvormige percelen in stroken verdeeld en in de lengterichting populieren aangeplant. Dit leverde een tussenvorm op tussen weide en bos en had het uiterlijk van een typisch populierenlandschap. Met name de grote variëteit in soorten en leeftijd van bomen als gevolg van het voorpootrecht bepaald in groet mate het landschapsbeeld in deze regio.

In het natuurgebied De Geelders ten oosten van Boxtel werd het bos bijna overal op rabatten aangeplant. Dit gebeurde ook in het bos Kuppenbunders, ten zuiden van Liempde. Op landgoed Sparrenrijk werden ook rabatten aangelegd, echter vooral ten behoeve van de aanplant van naaldbos.

Na 1950 ging de populierenteelt sterk achteruit vanwege een afname in de vraag naar klompen. Als gevolg hiervan verdween op veel plaatsen het populierenbos.

3.5.7. Landgebruik na 1800

Omstreeks 1800 werden er plannen gemaakt om de gemeynten te ontginnen. De gronden werden in delen verkocht aan particulieren. De uitvoering van de ontginningen vond vooral na 1810 op grote schaal plaats. Meer dan de helft van de nieuwe ontginningen werd gebruikt voor houtteelt. In de meeste gevallen werd bos aangeplant, voor 1850 was dit zowel loof- als naaldbos, na 1850 alleen naaldbos.

Vooral op de gemeynten op de leemgronden werden populieren aangeplant ten behoeve van de klompenindustrie. Klompen werden al eerder vervaardigd, maar sinds de bosaanplant in de negentiende eeuw vond deze klompenvervaardiging op veel grotere schaal plaats. De overige gronden werden in gebruik genomen als akkerland en weiland. Omdat de afwatering van het gebied niet goed verliep werden meanders van de Dommel en de Essche Stroom rechtgetrokken.

Daarnaast werden de woeste gronden bebost, die dichter bij het akkerareaal lagen, om te voorkomen dat het zand door de wind opstoof en daardoor landbouwgronden en huizen zou overstuiven, zoals ook al eerder (vanaf de veertiende eeuw) plaatsvond. Een voorbeeld van zo'n bebossing is een deel van Kampina ten zuidwesten van Boxtel.

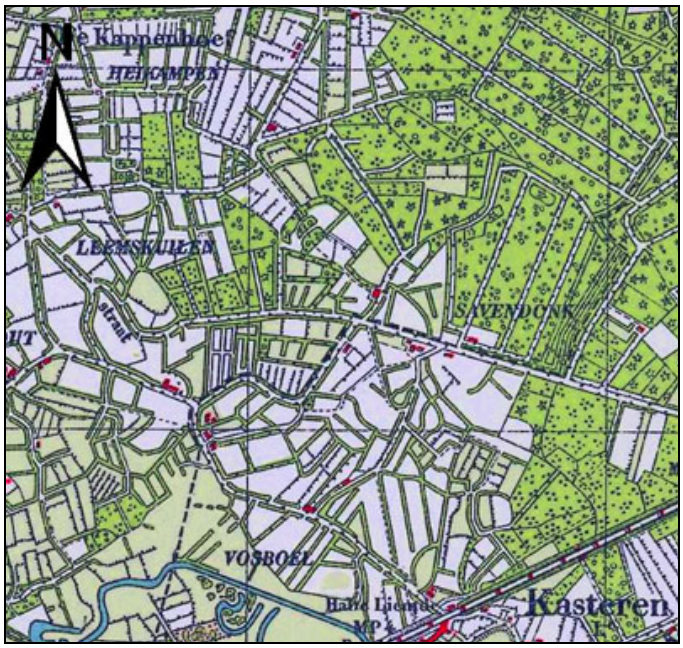
Na 1900 werden de ontginningen ten behoeve van de landbouw bevorderd door het gebruik van kunstmest[2] en de aanleg van verharde wegen en spoorlijnen. Ook de woeste gronden werden toen ontgonnen tot landbouwgrond. Het verkavelingpatroon van deze nieuw ontgonnen woeste gronden is rechthoekiger en rechtlijniger dan bij de oude cultuurgebieden. Een andere verandering was de introductie van prikkeldraad, dat de vee- en wildkerende functie van afscheidingsheggen verving. Ook mechaniseerde de landbouw sterk, waardoor er nog maar weinig mensen op het veld werkten. De teelt van hop, rogge en boekweit maakte plaats voor maïs, boomkwekerijen en de varkensindustrie.

De economische functie van het productiebos Kampina verviel aan het eind van de negentiende eeuw waarna het bos een natuurfunctie kreeg. Sinds 1929 is het gebied grotendeels eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten.

Veel van de bebossingen vonden plaats vanuit landgoederen. Er is in de gemeente een aantal gebieden waar nog bos voorkomt van voor 1840. Dit zijn

Sparrenrijk in het noorden, De Geelders ten oosten, Velderbosch ten zuiden en kleine delen van Kampina ten westen van Boxtel en een gedeelte van de Scheeken ten zuidoosten van Liempde (de Bont, 1993).

De Geelders (Gheerlaer) is gespaard tijdens de ontginningen aan het einde van de Middeleeuwen en in de negentiende eeuw. Als een van de weinige bosgebieden in de gemeente Boxtel is het niet vervallen tot heide of stuifzand en is daarom een zeer oud bos (Raap, 2005). Het bos heeft een bijzonder rijke aanplant van eikenhakhout (en enig beukenhakhout) op rabatten, wat in sommige delen nog steeds wordt gehakt. In andere delen is het hakhout doorgeschoten tot 'volwaardig' bos. Delen van het bos zijn overigens wel ontgonnen. In deze gebieden werd (populieren) bos aangeplant of in gebruik genomen als kampen. De kampen werden hier alle omgeven door houtwallen, zoals te zien is op de kaart uit 1931 in onderstaande figuur.

Kampontginningen omgeven door houtwallen in 1931, ten zuidwesten van het bosgebied De Geelders (Topografische Dienst, 2005).

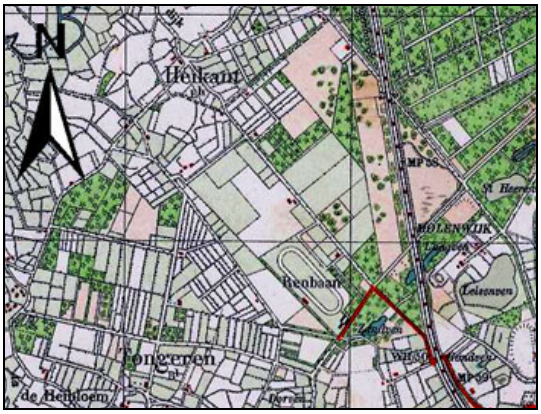
Vanaf 1920 bereikten de nieuwe ontginningen een hoogtepunt in Noord Brabant (Baas et.al., 1994). Dit werd veroorzaakt door de grote bevolkingsdruk. Veel van de overgebleven heidegebieden maakten plaats voor landbouwgrond met middelgrote percelen. Dit in tegenstelling tot de oudere landbouwpercelen die veel kleiner waren. De oorspronkelijke Tongerense heide aan de noordwesthoek van het huidige Boxtel is hier een voorbeeld van. Andere voorbeelden iets verder van Boxtel en Liempde af zijn de Schijndelse heide in het oosten en het Banisveld (vroeger Baneveldsche heide) ten zuidoosten van het huidige natuurreservaat Kampina. De ontwikkeling van de Tongerense heide is te zien in onderstaande figuur. Op de kaart uit 1838 bestaat dit gebied geheel uit heide, terwijl in 1868 is een deel van dit gebied ontgonnen ten behoeve van landbouw en bosaanplant. Op de kaart van 1926 was het gebied verder in cultuur gebracht. In 1999 was de heide geheel verdwenen.

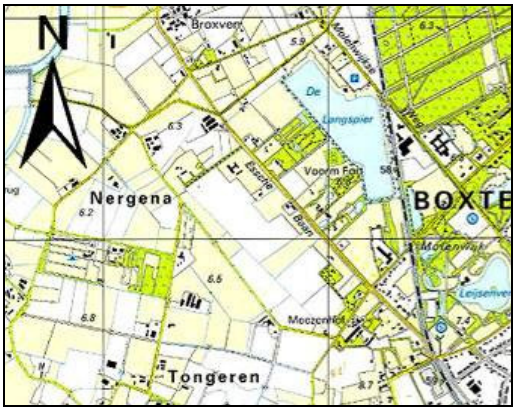
Tongerense Heide in 1838 (Wolters-Noordhoff BV, 1990).

Tongerense Heide in 1868 (Topografische Dienst, 2005).

Tongerense Heide in 1926 (Topografische Dienst, 2005).

Tongerense Heide in 1999 (Wolters-Noordhoff BV, 1999).

Verandering van de Tongerense Heide tussen 1838 en 1999.

3.6. Gebouwen en gebouwengroepen

3.6.1. Boerderijen

In de gemeente Boxtel zijn nog vele oude boerderijen aanwezig, vooral in het dorp Liempde. De ontginningen vonden plaats vanaf het oude akkerareaal de Kerkakker en het noordelijk gelegen Kasteren. Van de elfde tot de dertiende eeuw stonden er grote boerderijen die op betrekkelijk grote afstand van elkaar lagen. Deze boerderijen stonden onder meer langs de Dommel. Enkele voorbeelden hiervan zijn de hoeven Ten Kerkhoven op de Kerkakker en de hoeve horende bij de watermolen van Kasteren (Leenders, 1997). Sommige van deze hoeven waren omgeven door een gracht, enkele hadden zelfs het karakter van een kasteeltje. Dergelijke objecten worden 'moated sites' genoemd. Vanaf de dertiende eeuw zijn veel van deze grote bezittingen uiteengevallen in meerdere pachtboerderijen en kleinere percelen. Het bewoningspatroon bleef echter ook in deze periode heel gespreid.
Rondom de akkers van Berg, Hezelaar en Vrilkhoven is een ander patroon waar te nemen. Hier ontstonden, zoals reeds beschreven, aan de rand van de akkers gehuchten.

Een gehucht was opgebouwd uit een groep erven. De erven zijn vaak veel ouder dan de gebouwen die erop staan. Het nederzettingspatroon is dus vaak

nog gaaf, terwijl de gebouwen slechts enkele tientallen jaren oud zijn. Op een erf stond een hoofdgebouw dat zowel als woning én als stal dienst deed (woonstalhuis). Andere bebouwing op een erf waren vaak een losse schuur en een bakhuisje. Vanwege deze meerdere gebouwen op het erf spreekt men van meerledige bouw. Vooral vanaf de negentiende eeuw werden alle bedrijfsonderdelen onder één dak verenigd, de zogenaamde éénledige bouw. Overigens waren er ook erven met enkel een losse woning. Hier woonden landarbeiders die in dienst waren van een boer.

Sinds de prehistorie bestonden de boerderijen en woonhuizen uit een stevig houten skelet (de gebinten), voorzien van wanden uit met leem bestreken vlechtwerk en een strooien dak. In de dertiende eeuw deed de baksteen zijn intrede in Noord-Brabant (Strijbos, 1996). Het gebruik van baksteen – een kostbaar goed – was aanvankelijk beperkt tot belangrijke gebouwen, zoals kastelen en kerken. Ten plattelande drong de “verstening”pas tegen 1500 beter door. Eerst werden de rijke boerderijen van stenen wanden voorzien en van lieverlede ook de meer eenvoudige. In een wat meer stedelijke kern als Boxtel kregen mogelijk de huizen al wat vroeger een stenen gevel. In de steden werden “harde daken” (leien, pannen) veelal pas na de 15e- en 16e eeuwse stadsbranden voorgeschreven. Op het platteland drongen de harde daken trager door. In Boxtel-Binnen werden pas in 1665 harde daken voorgeschreven (Coenen, 2004, 210.). Nog steeds zijn er in het buitengebied gebouwen die geheel of deels met riet gedekt zijn.

De verstening van de boerderij kwam neer op het vervangen van de lemen zijwanden. Omdat deze zijwanden geen dragende functie hadden konden ze relatief gemakkelijk worden vervangen door een stenen muur. Dit betekent wel dat in veel gevallen de balklagen en gebintenconstructie van een boerderij ouder zijn dan de gevels. Binnen de boerderij bouwde men uit baksteen de brandmuur met schoorsteen tussen het woon- en stalgedeelte. Ook de bouw van een halfverdiepte kelder, met een opkamer erboven werd nu gebruikelijk. In de 19e eeuw werd gemeld dat de Liempdse klompenmakers in de zomer vooral metselaar waren: de verstening is dan in volle gang!

In de gemeente Boxtel komen nu vooral twee typen boerderijen voor: de langgevel- en de kortgevel-boerderij. Deze boerderijen komen voort uit “het hallehuis” dat in de late Middeleeuwen ontstond. Het hallehuis heeft een compacte, rechthoekige plattegrond en een laag aflopend dak. Wonen, werken, veestalling en berging zijn hier onder een dak verenigd. Het woongedeelte dient voor wonen, het bedrijfsgedeelte voor het bedrijf. Voor- en bedrijfsgedeelte zijn van elkaar gescheiden door een muur. In de loop der tijd is dit type huis aangepast aan de plaatselijke omstandigheden en behoeften van de mens. In Noord Brabant is de boerderij verlengd en versmald, waardoor de typische kort- en langgevelboerderij is ontstaan.

Het grootste verschil tussen beide boerderijtypen is de plaats van de voordeur. Bij de kortgevel-boerderij is de voordeur geplaatst in het midden van de kopse gevel, terwijl bij de langgevelboerderij alle deuren in de zijgevel zijn geplaatst.

Eén van de oudste nog bestaande boerderijgebouwen van Liempde is het Duifhuis te Kasteren, een voormalige hoeve van het Kartuizer klooster. De hoeve had zijn oorsprong in de veertiende eeuw en was tot in 1659 eigendom van de Kartuizers. De huidige vorm van de boerderij dateert echter grotendeels uit de achttiende en negentiende eeuw. Alleen de herenkamer aan de zijde van de Dommel is mogelijk nog zestiende eeuws. Het gebouw bestaat ondermeer uit een kelder met opkamer. In de buitenmuren is met gesinterde bakstenen een kruis gemetseld. Een bijzonderheid vormt de duiventoren op het terrein waarin het jaartal 1661 is aangebracht. De duiventoren is in 1981 voorzien van een nieuwe spits.

Bij de hoeve in Kasteren bevindt zich een Vlaamse schuur, één van de weinige bewaard gebleven voorbeelden in Liempde. Een Vlaamse schuur is een schuurtype dat zich vanaf de zeventiende eeuw verspreidde door Brabant. De schuur heeft zijn oorsprong misschien in de schuren die in de middeleeuwen bij Vlaamse abdijen werden gebouwd. Dit type schuur kenmerkt zich door een werkruimte of zijlangsdeel aan één zijde in de lengterichting van de schuur waarin ondermeer de inrit voor de wagens is opgenomen. Het hooi of andere akkerbouwproducten die binnen werden gereden konden vervolgens zijwaarts worden opgetast, daarbij maximaal gebruik makende van de beschikbare opslagruimte, namelijk daar waar het dak het hoogst was. In het noordwesten van Brabant staat deze Vlaamse schuur in veel gevallen los op het erf, maar er zijn ook enkele voorbeelden bekend waar deze direct aansluit op de boerderij (Hendrikx, 2003).

In Lennisheuvel staat een kortgevelboerderij, voorheen brouwerij ‘De Engel’, met een zeventiende eeuws woongedeelte. Daarbij horen een langsdeelschuur, karschop en bakhuis uit de achttiende en negentiende eeuw (Kolman et.al., 1997).

Kortgevelboerderij in Lennisheuvel.

De kortgevelboerderij met dwarsdeel aan de Rosenhofstraat 20 te Liempde dateert uit de zeventiende eeuw en vormt één van de weinige bewaard gebleven voorbeelden uit deze periode. In een latere fase werd deze boerderij uitgebouwd met een zijkamer. Op het erf bevindt zich een oude waterput met mik. Vergelijkbaar van opzet, zij het zonder dwarsdeel, is de boerderij aan de Kapelstraat 22, daterend uit de achttiende eeuw.

De meeste nog bestaande boerderijen dateren echter uit de negentiende eeuw, zoals bijvoorbeeld de boerderij in Liempde uit 1854. In veel gevallen is het niet uitgesloten dat de kern (gebintconstructie) ouder is.

Langgevel boerderij in Liempde gebouwd in 1854.

Alhoewel Boxtel en Liempde rond 1800 naast de kleinschalige klompenmakerij en metselarij ook grootschalige papierindustrie kenden, bleef voor Liempde de landbouw de belangrijkste bron van inkomsten. Met name de periode van 1850 tot 1870 vormt een tijd van nieuwe ontginningen van heide en zandgronden tot bos, en een enkele keer tot landbouwgronden.

Na de landbouwcrisis die globaal van 1870 tot 1895 duurt, worden opnieuw grote delen van de heide en zandgronden, maar ook delen van de in de negentiende eeuw ontstane bossen, omgevormd tot landbouwgronden. Dit werd mede mogelijk door de uitvinding van de kunstmest in deze periode. Pas in de loop van de twintigste eeuw hebben veel boerderijen en hoeven in de omgeving van Liempde plaats moeten maken voor nieuwe uitbreidingswijken. Desalniettemin heeft Liempde, in tegenstelling tot Boxtel, het oorspronkelijke karakter van een plattelandsgemeente weten te behouden.

Tot 1950 was er een flinke toename van de boerenplattelandsbevolking. Hierdoor veranderde de bebouwing op het platteland. Nieuwe boerderijen werden gebouwd, bestaande boerderijen werden gesplitst en verbouwd en andere (streekvreemde) boerderijtypen (met mansardekappen) werden gebouwd.

Na 1950 leiden mechanisatie, bedrijfsvergroting, ruilverkaveling en een kleiner kinderaantal tot een veel kleinere “boerenbevolking”. Daardoor komen boerderijen, schuren en bakhuizen “leeg” te staan. Gammele “bedoeninkskes” zakten vanzelf ineen of werden opgeruimd. De betere werden door “stedelingen” in gebruik genomen. Dit leidt tot een sluipende verstedelijking van het platteland met een toch kleinere bevolking. Dit komt tot uiting in de “stadse” na-oorlogse woningen die worden gebouwd, de boerderettes en de “stadse boerderij”. Bij deze laatste is te netjes en opgeruimd: er worden geen beesten gehouden, waardoor er geen mest en andere spullen op het erf liggen. Door deze ontwikkelingen verandert het platteland: de band met het land raakt verloren.

3.6.2. Huizen

In Boxtel staan, naast al die boerderijen, vele andere oude en waardevolle gebouwen. Van de oorspronkelijke bebouwing, vooral in het centrum van Boxtel nabij de Markt, zijn nog vele gebouwen bewaard gebleven. Zij versterken het karakter van Boxtel doordat zij de ontwikkeling van de oude kern weergeven. Eén van deze gebouwen is het gasthuis Magdalena van der Stappen, gelegen aan de Markt (nummer 32-35). Dit gebouw is in 1646 gebouwd, zoals is weergegeven op een gevelsteen. In 1865 en 1889 vond uitbreiding plaats van het gasthuis en kreeg het haar huidige uiterlijk.

Het gasthuis Magdalena van der Stappen, gelegen aan de Markt (nummer 32-35).

Het voormalige internaat Stapelen, Prins Hendrikstraat 49, is een gebouw in expressionistische vormen en met neoromaanse elementen uit 20XX. Het is ontworpen door J. Tonino. Ook staat er aan Duinendal 4 een voormalige brouwerij uit de zeventiende eeuw. Het gebouw heeft een puntgevel en is onderkelderd.

In het centrum van Boxtel staan nog enkele Kanunnikenhuizen, vermoedelijk uit de zeventiende eeuw. Dit zijn kleine woningen onder een dwars schilddak (KICH, 2005). Een kanunnik is een geestelijke die deel uitmaakt van een kapittel. Iedere kanunnik had zijn eigen woonhuis in het centrum van Boxtel. De huizen liggen aan de Duinendaal en zijn bewoond (door niet-kanunniken). Het ronde kerkheuvelterrein en de nu direct bebouwde uitstulping van de Spijker is nog goed herkenbaar in de huidige dorpsstructuur.

Kanunnikenhuis in het centrum van Boxtel.

Andere bijzondere gebouwen in Boxtel zijn een aantal statige herenhuizen en villa's. Dit betreft een woonhuis aan Kruisstraat 5 dat in 1833 is gebouwd, een neoclassicistisch herenhuis aan Clarissenstraat 37, een groot herenhuis uit circa 1840 aan Clarissenstraat 22 en een herenhuis uit 1870 aan Bosscheweg 1-3. Eclectische panden uit de negentiende eeuw staan aan Stationsstraat 45 en 69. Aan Clarissenstraat 8 staat een neogotisch gebouw uit 1896, ontworpen door W.Th. van Aalst. Voorts staat er aan Clarissenstraat 20 een Jugendstil villa uit 1903 met dienstwoning en koetshuis, een winkelpand uit circa 1905 aan Kruisstraat 7, een huis uit 1908 aan Stationsstraat 28 en een villa uit 1911 aan Stationsstraat 28 (Kolman et.al., 1997).

In Liempde stonden er naast boerderijen langs de Koestraat en het Looeind enkele herbergen en brouwerijen. De statige herenhuizen zoals deze rond 1900 in Boxtel veel zijn gebouwd, waren in Liempde minder vertegenwoordigd. Enkele woonhuizen uit deze periode zijn bijvoorbeeld Oude Postbaan 1 en 5 en de drie woonhuizen op Keefheuvel 16-20. In 1839 gebouwd als schoolhuis en school.

Woonhuizen in Liempde. Oude Postbaan 1 en 5, Keefheuvel 16-20

Woonhuizen in Liempde. Kapelstraat 6 en het pand op de hoek van Barrierweg / Brukelsestraat.

Van de vele arbeidershuisjes die Liempde gekend moet hebben, zijn er slechts enkele bewaard gebleven. Kapelstraat 6 in Liempde is hier een goed voorbeeld van (Coenen, 2004). Noemenswaardig zijn ook het pand op de hoek Barrierweg / Brukelsestraat, het hoekpand Nieuwstraat / Dorpsstraat en de herberg Het Wapen van Liempde (Coenen, 2004)

3.6.3. Kastelen en forten

Het is vrij zeker dat er op de heuvel in het centrum van Boxtel, ter plaatse van de huidige Sint Petruskerk, oorspronkelijk een burchtcomplex heeft gestaan (Aarts, 1994). Het complex bestond vermoedelijk uit één of meerdere omgrachte terreinen. Op één van deze terreinen lag waarschijnlijk een motte; een omgrachte, kunstmatig aangelegde heuvel waarop een woontoren stond. Deze heuvel was ovaal en had een grootte van circa 70 bij 100 meter. De aarde voor de heuvel werd verkregen door het uitgraven van de gracht die rond deze

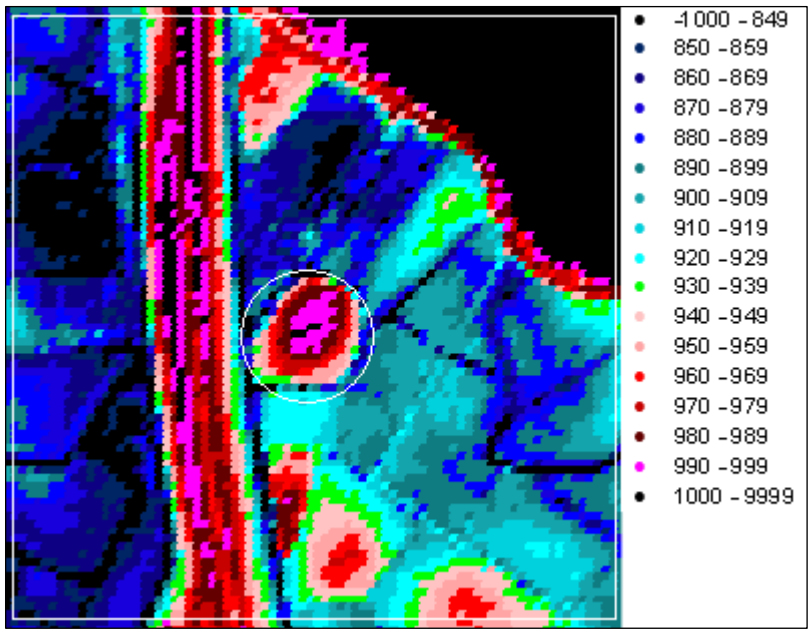
burcht ligt. Het omgrachte terrein heeft een uitstulping van 20 tot 40 meter breed die de voorburcht vormde met daarop onder andere een graanschuur (de Spijker). Mogelijk vormde deze uitstulping een apart omgracht terrein met een brug naar de motte. De burcht is in de elfde of twaalfde eeuw gebouwd en werd gebruikt door de heren van Boxtel.

Kasteel Stapelen.

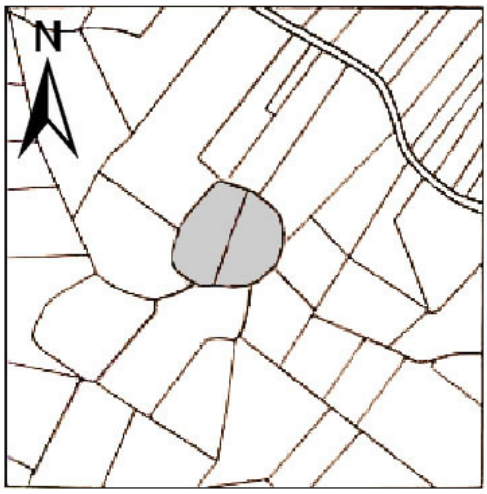
Aan de zuidkant van Boxtel ligt kasteel Stapelen. De oudste vermelding van het kasteel dateert uit 1312. Bij het aantreden van Jan III als hertog van Brabant in 1312 werd ook het huis Stapelen als Brabants leen verheven (Coenen, 2004). Het kasteel is gebouwd op een eiland in de toen nog sterk meanderende Dommel. Het gebouw werd meerdere malen verbouwd en uitgebreid. De oudste resten van het huidige kasteel stammen uit de vijftiende en zestiende eeuw (Aarts, 1992). Tussen 1857 en 1858 werd het kasteel omgevormd in neogotische stijl. Daarbij werden kantelen, pinakels, boogfriezen en rondboogvensters toegevoegd, de torens werden verhoogd en het poortgebouw werd bepleisterd. Aan de westzijde van het kasteel stond een Middeleeuwse kapel (Kolman et.al., 1997). Bij deze kapel mocht de kasteelheer bepalen welke priester werd aangesteld (Coenen, 2004). Deze kapel is in de 19^{e} eeuw vervangen door een andere kapel. Sinds 1915 wordt het kasteel bewoond door kloosterlingen (zie paragraaf 3.6.6).

Zoals reeds beschreven hadden enkele van de middeleeuwse hoeven het karakter van een kasteeltje en waren de erven omgracht, het waren zogenaamde ‘moated sites’. Deze hoeven zijn de volgende: Ten Eijnde (Kartuizerhoeve) van Kleinder Liempde, de Kemenade van Kleinder Liempde, het goed Onrode te Onrode, Ten Molengrave in Tongeren, Ter Aa in Zelissen, Ten Acker op Kasteren, Ten Kerkhove in Liempde en De Wedehamer in Liempde. Van deze bebouwing is weinig bewaard gebleven, maar de situatie sluit aan bij die in Sint Oedenrode, waar dergelijke hoeves goed zijn onderzocht (Peters, 2005). Het is waarschijnlijk dat zich op meerdere plaatsen in de omgeving van Boxtel en Liempde funderingsresten van deze kasteeltjes bevinden.

De ligging van Rondenborch (2006 AHN). De bult is ruim een meter hoger dan de omgeving, met een sloot eromheen.

Zo bevindt zich bij Vrilkhoven, ten zuidwesten van Liempde, aan de Grote Beek een hoog, rond omgracht perceel dat reeds in 1432 in een geschrift vermeld wordt als de 'Rondenborch onder Vrillichoven'. Het terrein heeft een doorsnede van circa 75 meter en is gelegen op een dekzandrug, waardoor het bijna een meter hoger ligt dan de omliggende omgeving. Bodemonderzoek heeft uitgewezen dat de gracht oorspronkelijk breder is geweest en dat er sporen zijn van niet nader te duiden bewoning, daterend uit de late Middeleeuwen (Kortlang, 1987).

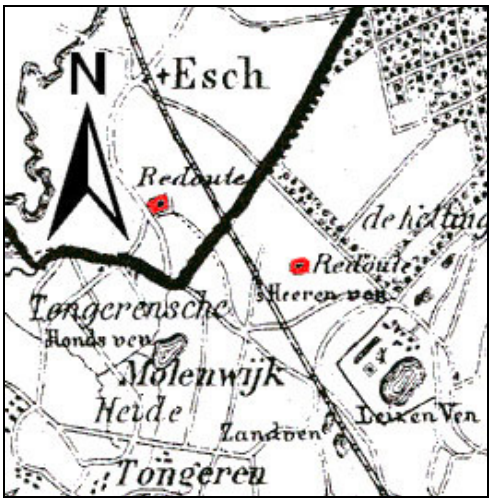

Ligging van de vermoedelijke Rondenborch, te zien aan de perceelsgrenzen (Kortlang, 1987).

Over de Rondenborch zijn verschillende theorieën. Leenders gaat uit van het bovenstaande, Coenen heeft twijfels hierover, aangezien geen enkele schriftelijke bron over de Rondenborch melding maakt van bebouwing. In zijn visie zou de Rondenborch heel iets anders kunnen zijn geweest. Er is in 2003

een oriënterend booronderzoek uitgevoerd onder leiding van de Eindhovense stadsarcheoloog N. Arts. Hieruit kan (nog) niet worden opgemaakt dat er in het verleden sprake is geweest van bebouwing c.q. een versterkte burcht.

Ten noordwesten van Boxtel, aan het water ´De Langspier´, zijn resten van een vestingwerk (redoute) aanwezig. Dit is een versterking uit de negentiende eeuw. De redoute bestaat uit een rechthoekig, verhoogd binnenterrein, een wal en een gracht. Het aardwerk en de waterpartijen zijn nog volledig aanwezig. Op verschillende oude kaarten is het vestingwerk niet aangegeven, vermoedelijk om de locatie ervan niet prijs te geven aan eventuele tegenstanders. De kaart van Kuypers uit 1865-1870 geeft echter weer dat er een redoute heeft gelegen. Op deze kaart staat nóg een redoute aangegeven, iets ten zuidoosten van het bovengenoemde vestingwerk, ten noordwesten van het Leijsenven. Delen van beide forten zijn nu verdwenen. Op de plaats van de zuidelijke redoute ligt nog een aarden heuvel die omringd is door water. De noordelijke redoute ligt op particulier terrein en is nog herkenbaar als aardwerk. De omwalling hiervan is nog redelijk gaaf. Deze redoute is begroeid met bomen. Naast deze twee redoutes is er ook nog een redoute ten noorden van Esch, buiten gemeente Boxtel.

Twee vestingwerken ten noordwesten van Boxtel, op de kaart van Kuyper (1865-1870).

De vestingwerken zijn gebouwd circa 1830 met als functie als voorpost te dienen van de ten zuiden van Vught aangelegde vestingwerken. Ze zijn aangelegd om een eventuele Belgische opmars uit het zuiden ten tijde van de Belgische Opstand te vertragen (Arts, 2003). Kort na aanleg hadden de vestingwerken al geen belangrijke militaire functie meer. Mogelijk werd de in 1866-1868 aangelegde spoorlijn bewust langs deze redoutes aangelegd zodat deze het spoor konden verdedigen (Willems en Steketee, 2003). Dit zou betekenen dat de militaire functie behouden bleef tot na de Belgische Opstand. De militaire geschiedenis omvatte meerdere redoutes en dergelijke. Slechts twee van deze aarden werken zijn behouden gebleven.

Overblijfselen zuidelijke redoute

3.6.4. Landgoederen

De oudste nu nog behouden landgoederen in gemeente Boxtel zijn landgoed Velderbosch en Huize Jachtrust. Landgoed Velderbosch ligt ten zuiden van Boxtel. Het wordt in ieder geval genoemd in de zeventiende eeuw en was toen eigendom van de heer van Boxtel. Tot aan de achttiende eeuw maakte het geometrisch aangelegde sterrenbos van landgoed Velderbosch deel uit van het grootste aaneengesloten boscomplex in de Meierij van 's Hertogenbosch (de Bont, 1993). Het Velderbos was in 1851 beplant met eik, beuk, populier en hakhout (Van der Aa, 1851).

Ten noordoosten van Boxtel ligt Huize Jachtrust (Jagtrust), op een heuvel naast de Dommel. Jachtrust wordt al in 1736 genoemd. Het landgoed bestond uit een hoofdgebouw, stallen en enkele boerderijen en was zeer bosrijk. In 1903 werd het landgoed gekocht door een groep Trappistenzusters uit Frankrijk, die er een kapel en een dikke kloostermuur bij bouwden.

Daarnaast werden er in de negentiende eeuw nog vele andere landgoederen gesticht. Deze landgoederen zijn:

- Sparrenrijk: Dit landgoed is gelegen op de Tongerense heide. Het is een productiebos met rationele blokverkaveling en is voor een klein deel ontgonnen tot landbouwgrond. Het overige deel van het landgoed is beplant met naaldhout, deels op rabatten.
- Halse Barrier: Een kleine landgoed dat rond 1850 is gesticht ten noorden van Esch. De tuinen van het landgoed zijn aangelegd in Engelse landschapsstijl tussen 1870 en 1900. Meer informatie over de Halse Barrier is te vinden in paragraaf 3.5.3 bij het gehucht Hal.
- Wilhelminapark: Een landgoed dat in 1825 werd aangelegd onder de naam Dommeloord. Het betreft een heidegebied dat is ontgonnen tot bos met een rationele blokverkaveling in de delen die met naaldbos zijn beplant en een strookvormige verkaveling in de delen met grasland. Enkele kavels werden omgeven met houtwallen.
- Den Eikenhorst: Een landgoed ten noorden van Boxtel dat is gesticht aan het einde van de negentiende eeuw.
- Venrode: Eveneens een landgoed ten noorden van Boxtel dat is gesticht aan het einde van de negentiende eeuw. Bij het landhuis hoort een park dat is aangelegd in Engelse landschapsstijl met een rationele laanstructuur. De tuin is aangelegd op heide (thans voornamelijk begroeid met berken en eiken) met stuifzandduinen (thans een productiebos met vooral naaldhout).

Kinderbos: Een landgoed dat aan het eind van de achttiende eeuw werd bebost op initiatief van het kindertehuis in de Adrianahoeve. De kinderen werkten op de landerijen van het tehuis (Raap, 2005).

3.6.5. Kerken

In het centrum van Boxtel staat de Sint Petruskerk. De oudste vermelding van de kerk dateert uit 1293 (Coenen, 2004). Vanaf het eind van de veertiende eeuw vond een grootscheepse bouw of ombouw van de oorspronkelijk Romaanse kerk in Gotische stijl plaats. De financiering van deze verbouwing was vooral mogelijk door de inkomsten die werden verkregen van de bedevaartgangers die jaarlijks afkwamen op de tentoonstelling van het Heilige Bloedwonder[3]. In zijn huidige vorm is de kerk een driebeukige, laat-gotische kruisbasiliek (Kolman et.al., 1997). De veelhoekige koorsluiting van de Sint Petruskerk heeft een eenvoudige kapconstructie boven een stenen gewelf. Deze bouwwijze komt ook veel voor in noord Nederland, in de omgeving van Zwolle en in de stad Utrecht (Zweers, 1996).

In 1493 werd de kerk verheven tot kapittelkerk voor een college van negen kanunniken (Aarts, 1992). Een kapittel of collegiaal kapittel is een college van geestelijken, verbonden aan een voorname kerk, met het doel om de eredienst plechtiger te vervullen. De oorspronkelijke omgrachting van de kerkheuvel werd gedempt in 1930. De kerkheuvel wordt ook beschreven in paragraaf 3.6.3.

Volgens de wettelijke gelijkstelling van de godsdiensten in 1798 diende de kerken overgedragen te worden aan het grootste kerkgenootschap. Dat betekende dat de Petruskerk van Boxtel, die 51 protestanten bediende, in handen kwam van de bijna 3.000 katholieken. Die stonden voor een reparatieklus van 25 jaar. Dankzij een gift van Lodewijk Napoleon van 7.000 gulden, kon in 1809 opdracht gegeven worden voor de bouw van een kleine protestantse kerk. Het ontwerp van de Boxtelse architect Hendrik Verhees werd gerealiseerd op de rand van de kerkheuvel. In 1812 was het kerkje gereed.

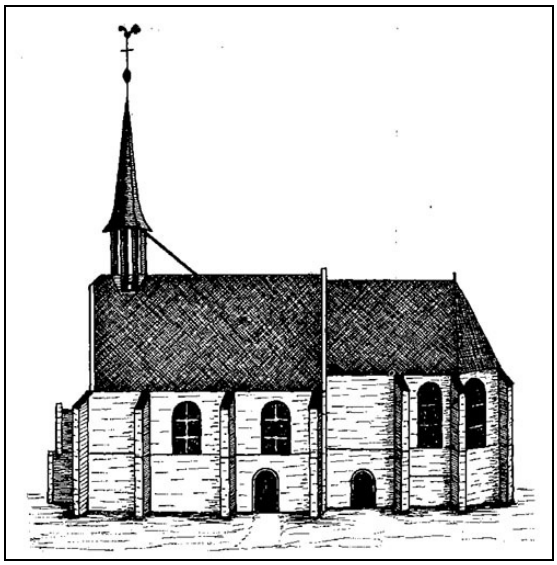
Sint Petruskerk in Boxtel.

In Boxtel staat ook de rooms-katholieke Heilig Hart-kerk, een driebeukige neogotische kruiskerk. De kerk is gebouwd in 1899-1901 naar een ontwerp van C. Franssen (Kolman et.al., 1997). De kerk is een belangwekkend onderdeel bij de ontwikkeling van de stationswijk ten westen van de oude kern van Boxtel, waar rond 1900 een afzonderlijke parochie gesticht werd (KICH, 2005).

Heilig Hart-kerk in Boxtel.

Ten noordoosten van Liempde bevond zich, vlakbij de Dommel, de Sint Janskapel (Kortlang, 1987). Deze kapel behoorde kerkrechtelijk tot de parochie van Boxtel en was gewijd aan Johannes de Doper. Pas in 1474 werd de kapel formeel erkend, het gebouw zelf was echter ouder. De oudste vermeldingen dateren uit 1440, wanneer de Sint Janskapel genoemd wordt als belending van de hoeve Ten Kerkhoven.

Tekening van de Sint Janskapel door Hendrik Verhees (Kortlang, 1987).

Pas in 1603 werd Liempde een zelfstandige parochie en werd de kapel uitgebreid, dan wel verbouwd tot parochiekerk. In 1648 werd de kerk gesloten. In 1798 kwam het gebouw weer het bezit van de katholieke kerk. De katholieke kerkgangers bleven hun diensten echter houden in de schuurkerk van Liempde, omdat deze dichterbij het dorp gelegen was. De kapel was bovendien in de anderhalve eeuw dat zij leeg stond sterk in verval geraakt. In 1827 werd het gebouwtje afgebroken. De stenen werden hergebruikt om de schuurkerk te vergroten. De muur van het kerkhof werd in 1828 afgebroken. Het kerkhof zelf bleef in gebruik tot 1860. Na archeologisch onderzoek is het terrein tot een monument gemaakt, waar het grondplan van de kapel weer zichtbaar is.

De naam van het akkercomplex Kerkakkers herinnert tot op heden nog aan deze kerk. Naast het kerkhof heeft een pastorie gestaan, momenteel staat op deze plek een woonhuis. De weg vanaf de plaats waar oorspronkelijk de kerk naar Liempde is heeft tegenwoordig het karakter van een holle weg.

Een aantal kilometer ten zuiden van de Sint Janskapel, op de plek van de huidige kerk Sint Jans Onthoofding te Liempde, bouwden de katholieken een schuurkerk, nadat in 1648 de Sint Janskapel was gesloten en de katholieke eredienst was verboden. In 1827 werd de schuurkerk verbouwd en vergroot: met de bouwmaterialen afkomstig van de oude Sint-Janskerk bouwde men tegen de schuurkerk een toren. Ook het uurwerk en de kerkklok werden naar de nieuwe toren overgebracht. Deze schuurkerk werd – op de toren na - tijdens een brand in 1864 verwoest. Tijdens de afbraak van de verbrande schuurkerk zijn de fundamenten ontdekt van een klein bouwwerk. Coenen (2004) beschrijft dat dit vermoedelijk een kapelletje is geweest ter ere van Onze Lieve Vrouw. Meer is hier niet over bekend.

Direct na de brand werden plannen gemaakt voor de bouw van een nieuwe kerk, de huidige rooms-katholieke kerk Sint Jans Onthoofding, waarvoor in 1867 de eerste steen werd gelegd. Het ontwerp was afkomstig van architect Hendrik van Tulder uit Tilburg. Het betreft een driebeukige neogotische kruiskerk. Omdat de nieuwe kerk nog geen toren bezat, bleef de toren van de oude schuurkerk, behouden. Pas in 1893 werd de oude toren vervangen door de huidige westtoren met vier geledingen en ingesnoerde naaldspits, en voltooid naar plannen van J. Heykant (Coenen, 2004). Het interieur is voorzien van kruisgewelven van stucwerk op latten.

De Sint Theresiakerk in Lennisheuvel werd in 1925 gebouwd. Dit is een eenbeukige kerk met terzijde staande toren, ontworpen door J. van Groenendael (Kolman et.al., 1997).

3.6.6. Kloosters

In Boxtel stond een Clarissen klooster, op het goed Cronenborch dat vanaf toen St. Elisabethsdal werd genoemd. Het lag aan de Clarissenstraat en is thans verdwenen. Het klooster werd gesticht in 1472 door ridder Johan van Cronenberch. Er werden in de eerste tien jaren van het bestaan van het klooster diverse landerijen afgestaan, zodat het klooster een economische basis kreeg. Vermoedelijk bebouwden de nonnen het land niet zelf maar lieten zij dit over aan bijvoorbeeld pachters (Coenen, 2004). Naast het klooster werd een kloosterkerk gebouwd die voltooid was in 1499. In 1540 werd het klooster vernield door brand. Het werd weer opgebouwd, maar in 1543 werd het klooster wederom vernietigd. Tussen 1543 en 1611 bleef het klooster verwoest, maar in 1611 keerden de nonnen terug en werd het klooster weer opgebouwd. Op bevel van de Staat moesten de nonnen in 1717 het klooster verlaten. De kloostergebouwen en andere goederen werden in 1728 publiek in erfpacht uitgegeven (Schoengen, 1941).

Ten noordoosten van Liempde, aan één van de meanders van de Dommel, heeft een Karthuizerklooster gestaan. Het klooster was gesticht in 1465 maar heeft slechts enkele jaren bestaan. Dit klooster valt nét buiten de gemeente Boxtel. De eigendommen van het klooster bevonden zich binnen de huidige grenzen van Boxtel / Liempde

In de negentiende eeuw ontstond in Noord-Brabant een groot aantal nieuwe kloosters en congregaties. In 1853 werd op Duinendaal het Sint-Annagesticht gebouwd. In 1855 gingen er enkele zusters van de Congregatie van de Dochters van Maria en Jozef wonen, die oorspronkelijk uit ‘s Hertogenbosch kwamen. In 1862 werd het klooster overgenomen door de zusters der Heilige Maagd Maria uit ‘s Hertogenbosch (Coenen, 2004).

In 1887 werd door het kerkbestuur van Liempde het besluit genomen tot de bouw van een liefdegesticht, het St. Albertusgesticht. Het gesticht is gebouwd in sobere neorenaissancestijl. In het gesticht zijn tegenwoordig woningen ondergebracht (Coenen, 2004).

In 1892 werd het klooster Sint-Charles van de Witte Paters gesticht aan de Bosscheweg. Hier werden paters opgeleid die naar de missie in Noord-Afrika gingen. In 1976 werd het klooster deels omgebouwd tot bejaardenhuis. Het klooster werd in 1987 gesloopt vanwege een verbreding van de Bosscheweg (Coenen, 2004).

Nabij de Heilig Hart-kerk in Boxtel stond het klooster Sint Ursula, dat is gebouwd in 1910-1911. Het pand vertoont stilistisch invloeden van een Overgangsarchitectuur, waarbij in dit geval elementen uit het traditionalisme gecombineerd worden met detaillering uit de art nouveau. In het U-vormige klooster was tot 1936 een kweekschool ondergebracht. Aan de achterzijde van het gebouw bevindt zich een open binnenhof, grotendeels afgesloten door een uit 1931 stammend schoolgebouw. Achter het binnenhof lag vroeger een kloostertuin, die in de huidige situatie grotendeels is bebouwd. In 1985 vertrokken de Zusters Ursulinen uit het klooster waarna het gebouw gebruikt wordt als kantoor en woongelegenheid (KICH, 2005).

In 1915 vestigden de assumptionisten zich in kasteel Stapelen en stichtten er een klooster. Het klooster werd missiehuis Sint-Theresia genoemd en ook wel klooster Stapelen. Nabij het kasteel werd tussen 1927 en 1931 het Sint Theresia Missiehuis gebouwd dat gebruikt werd als gymnasium. In 1958 werd er een zuidvleugel aangebouwd. In 1966 veranderde de functie van missiehuis in een internaat, dat vervolgens in 1976 werd opgeheven (Coenen, 2004).

3.6.7. Schoolgebouwen

In de nabijheid van de oude schuurkerk van Liempde stond oorspronkelijk ook een klein schoolgebouw. Rond 1780 was dit gebouwtje dusdanig vervallen dat besloten worden dit af te breken en met de oude stenen aan de rand van de Kerkakker de school weer op te bouwen. Ook bij de totstandkoming van dit gebouwtje was architect Hendrik Verhees uit Boxtel betrokken. Het gebouw dient tegenwoordig als woonhuis maar vormt één van de weinige voorbeelden van een dergelijk vroeg schoolgebouw in de Meierij (Coenen, 2004). Dit pand heeft de status rijksmonument.

Een van de jongere schoolgebouwen die in Boxtel werden gebouwd was de in 1914 gebouwde rooms-katholieke landbouwschool aan Pastoor Erasstraat 14. Het is een groot gebouw in sobere Jugendstil-vormen (Kolman et.al., 1997).

3.6.8. Raadhuizen

In Liempde werd in 1787 een begin gemaakt met de bouw van een raadhuis. Dit is ontworpen door Hendrik Verhees. Het gebouw was voorzien van een kelder met een cachot en een bel-etage met een bordes. In 1853 werd het uitgebreid met een bijgebouw, dat onder meer fungeerde als berging voor de brandspuit (Coenen, 2004). Dit pand heeft de status van gemeentelijk monument en valt binnen het beschermde dorpsgezicht.

Momenteel wordt het pand voor diverse activiteiten gebruikt. Het voorste gedeelte wordt nog gebruikt door de gemeente voor trouwerijen en wordt daarnaast verhuurd aan verenigingen voor bepaalde activiteiten. Het middelste gedeelte is verhuurd aan een bank (kantoor) en het achterste wordt gebruikt als streekhuis voor de regio de Meierij.

Het raadhuis van Boxtel stamt uit 1936 en is gelegen aan Markt 1. Het gebouw is in traditionele vormen opgetrokken en is ontworpen door C. Roffelsen (Kolman et.al., 1997). Het pand is opgenomen in de lijst “beeldbalende panden van Boxtel” en staat op de inventarisatielijst om als gemeentelijk monument te worden aangewezen.

3.6.9. Molens

Opmerkelijk voor Boxtel en omgeving is dat er slechts een zeer gering aantal windmolens werd gebouwd. De meeste molens werden aangedreven door waterkracht.

Uiterlijk in de dertiende eeuw heeft men een aantal watermolens gebouwd in het gebied. Karakteristiek voor de locatie van watermolens is de aanwezigheid van een dubbele waterloop: met behulp van het water in de ene stroom werd de watermolen aangedreven, via de andere kon overtollig water afstromen, zonder daarbij de molen extra te belasten en mogelijk te beschadigen.
In totaal stond er tussen 300 en 450 meter ten noordwesten van de kerk van Boxtel een vijftal watermolens (Leenders, 2000). Drie van deze watermolens werden aangedreven door de Dommel. Het waren een graanmolen, een oliemolen en een schorsmolen (voor het verkrijgen van looistof). De andere twee watermolens bevonden zich meer naar het noorden, aan de monding van het Smalwater. Het Smalwater – oorspronkelijk de Molengraaf genaamd - is een waterloop die vóór 1232 is gegraven en een 1750 meter lange verbinding vormt tussen het beekdal van de Beerze en het beekdal van de Dommel. Middels een stuw kwam het water in de Dommel terecht. De twee molens zijn waarschijnlijk in de dertiende eeuw tot stand gekomen, kort nadat het Smalwater aangelegd was en waren bereikbaar via het Molenpad. Het witgeverfde molengebouw aan Molenstraat 114/116 herinnert nog aan de watermolens die er stonden. Dit molengebouw is gebouwd in 1901. Nu is Molenaarsbedrijf van Stekelenburg er gevestigd.

In de omgeving van Liempde stonden twee watermolens, één dubbele in Kasteren en één in Autsel. Uit archiefstukken is bekend dat de molen van Kasteren in de veertiende eeuw dienst deed als graanmolen en oliemolen. Toen al lag er in de nabijheid van de molen een sluis, waarmee de waterstanden in de Dommel gereguleerd konden worden. Bij de molen bevond zich een molenaarswoning (Leenders, 1997; Coenen, 2004). Het molencomplex werd door brand verwoest in 1960, maar het oude molenhuis is nog aanwezig. In Autsel, op de kruising van de Meulekensweg en de Grote Waterloop, stond in de late Middeleeuwen een kleine watergedreven schorsmolen (Coenen, 2004).

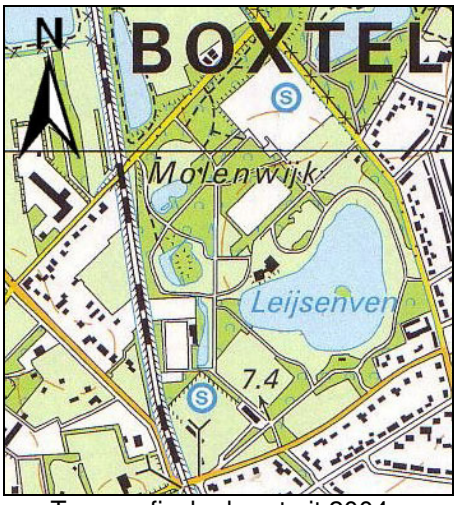
In Boxtel is in 1809 een windmolen gebouwd bij de noordelijke papierfabriek. Toen de fabriek verplaatst werd naar een nieuwe locatie werd opnieuw een windmolen gebouwd (zie ook paragraaf 3.6.10).

3.6.10. Industriële gebouwen

Op de kadastrale kaart uit 1832 staan in de omgeving van Boxtel twee papierfabrieken. De meest noordelijk gelegen papierfabriek werd in 1802 opgericht door drie personen uit Breda. Het afzetgebied van de fabriek was het westelijk deel van Nederland. In die tijd was de fabriek veruit het grootste bedrijf in Boxtel en had ongeveer 100 werknemers. De grondstof van de fabriek was lompen. Oorspronkelijk stond de fabriek ongeveer 1160 meter ten zuidoosten van de plek op de kaart uit 1832, bij de papierwatermolen met twee raderen aan de monding van het Smalwater in de Dommel. Op deze plaats werd door de fabriek in 1809 ook een windmolen gebouwd. De fabriek is nog vóór 1832 in zijn geheel verplaatst naar het noordwesten, ten westen van het Leijsenven. Op deze nieuwe locatie werd een tweede windmolen gebouwd. Nu zijn de papierfabrieken verdwenen. Op de plaats van de noordelijke papierfabriek ligt een park, maar aan het stratenpatroon en de groene 'vulling' is nog enigszins de vorm van het fabrieksterrein af te lezen. Op het terrein van de zuidelijke papierfabriek staat een woning. Deze woning heeft door verschillende verbouwingen die uit diverse perioden stammen, een merkwaardig uiterlijk gekregen. Bouwhistorisch onderzoek ter plekke zou uitsluitsel kunnen geven of resten van de oude papierfabriek aanwezig zijn.

Kadastrale kaart uit 1832 (kadaster, 1832).

Topografische kaart uit 2004 (ANWB, 2004).

De contouren van het terrein van de noordelijke papierfabriek zijn nog zichtbaar op de topografische kaart uit 2004.

Er stond een in 1850 gebouwde damastweverij (damast is een glanzend weefsel met figuren) aan Zandvliet 1-3 te Boxtel. (Kolman et.al., 1997). Een bijzonder gebouwonderdeel is de schoorsteen die nabij het Smalwater staat. Deze schoorsteen hoorde bij de stoommachine van de damastweverij. Hij dateert uit 1852, een opmerkelijk jaartal aangezien de schoorsteenbouw in radiaalsteen in Nederland pas in 1879 op gang kwam. Daarmee is deze schoorsteen de oudste in radiaalstenen gebouwde schoorsteen van Nederland (KICH, 2005).

Schoorsteen uit 1852 in Boxtel.

3.6.11. Stations

Het stationsgebouw van Boxtel werd op 1 mei 1865 opgeleverd. Het gebouw was ontworpen door de architect K.H. van Brederode. Dit was geen hoog aangeschreven architect, maar dat was voor de staat niet van belang, zolang het gebouw maar economisch, deugdelijk en functioneel was. Alle stations werden, afhankelijk van de grootte van de plaats, volgens een bepaalde opzet gebouwd. Het station van Boxtel was van het type SS 4e klasse. Het was een rechthoekig en hoog gebouw met een puntgevel, bestemd voor minder grote plaatsen.

Station Boxtel sinds 2000.

In 1872 werd het stationsgebouw uitgebreid. Het gebouw kreeg een hoog middendeel met lage, lange vleugels. In 1890 werd de linkerzijde van het station verlengd. In 2000 werd er een geheel nieuw station gebouwd ter vervanging van het vorige gebouw. Het is een modern, rechthoekig gebouw met een glazen luchtbrug.

Ook in Liempde staat een station. Nadat het spoorlijn tussen Boxtel en Venlo in 1868 gereed was gekomen, werd aansluitend in de periode 1869-1878 een spoorlijn van Boxtel, naar het plaatsje Wesel in Duitsland aangelegd.
In 1894 werd in Kasteren een halte gerealiseerd, die later werd uitgebreid tot station en losplaats. Met name dat laatste was ook voor de Liempdse economie van grote betekenis: voortaan kon het vervoer van klompen naar Holland per spoor geschieden. Het stationsgebouw kenmerkt zich door een opvallend hoog zadeldak met wolfseinden.

3.7. Huis-, straat-, brug- en waternamen

Huisnamen
Een huisnaam is de naam van een huis of boerderij. Grote landhuizen of kastelen hebben allemaal een eigen naam, sommige boerderijen ook. Die namen staan soms op de boerderij, maar vaak ook niet. Iedereen in de streek weet wel hoe het huis heet. Die huisnamen zijn vaak eeuwen oud. Wanneer men verhuist, gebruikt men de naam van het nieuwe huis. Door verhuizingen en huwelijken in de loop der eeuwen is de achternaam vaak anders dan de huisnaam. De huisnamen duidden een beroep (De Weverspoel, Het Spinnewiel), een plaatsnaam die ligt op de route (Maastricht, Rome, 's Hertogenbosch) of de naam van buurtschappen en gehuchten (Halse Barrier).

Straatnamen
Pas in de negentiende eeuw werd in Nederland een systeem van straatnamen en huisnummers ingevoerd. Toen werden ook straatnaambordjes aan de gevels bevestigd. Vaak werden in de volksmond ontstane namen van straten toen de officiële naam. Deze volksmondnamen duidden vaak de functie van de straat aan en / of de ligging (Markt, Raadhuisplein).

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam het vernoemen van straten naar personen met een bepaalde staat van dienst in zwang (Hendrik Verheeslaan). Toen na 1900 hele nieuwe wijken tegelijk werden gebouwd, bedacht men bepaalde thema's per wijk, zoals in Munsel (Zonnegloed, Zonnegloren…etc).

Enkele ander voorbeelden zijn:
- Rechterstraat: een van de oudste verharde wegen in Brabant. Deze straat had in het verleden verschillende namen, zoals de Straat, Langstraat, Steenweg en Rechte weg. De Rechterstraat was oorspronkelijk een houten weg met een soort knuppelburg. De drassige gesteldheid van de doorgaande weg tussen de twee belangrijkste bruggen van Boxtel maakte een bestrating noodzakelijk, reeds in de late middeleeuwen.
- Heerstraat: hiermee wordt een doorgaande weg aangeduid, die wordt gebruikt door legers.
- Halstraat: de weg naar het gehucht Hal. In 1453 was reeds sprake van deze straatnaam.

Brugnamen
In Boxtel Binnen waren bruggen nodig over de Dommel en de Binnen Dommel. Het was een bijzonder nat gebied, dat ontwaterd werd door de Binnen Dommel. De bruggen over de Dommel waren als zeker zo oud als de benaming Boxtel binnen de Bruggen.

Oude vermeldingen van enkele bruggen:
- Oestwaertsebrugge: genoemd in 1509 (Mullekensbrug, Maastrichtsebrug)
- Zwaansebrug: wordt in 1516 vermeld als “een huys aen die Groote Brugge by den Zwaen” (herberg en brouwerij de Zwaan)
- Leugenbrug: deze werd in 1618 vernieuwd en werd er gesproken van Logenbrug of Loegenbrug (de brug was gemaakt van eikenhout, afkomstig uit Kleinder Liempde)
- Smaal Vonder: deze naam geeft aan dat het oorspronkelijk een vonder of smal los bruggetje was (over de Dorpsgraaf) en werd reeds in 1500 beschreven
- Het Scheepke: deze brug is aangelegd in de 18^{e} eeuw vanwege de steenweg Den Bosch - Luik

Waternamen
Boxtel en Liempde liggen in het dal van de Dommel. Op die rivier komen beekjes uit, waarvan sommige in de Middeleeuwen zijn gegraven, zoals het Smalwater dat voorheen ook bekend stond als de Molengraaf. De belangrijkste zijriviertjes van de Dommel zijn de Aa of Run en de Kleine Aa, die bij Nergena in de Aa vloeide.

Enkele oude waternamen:
- Dorpsgraaf of Binnen Dommel: wordt reeds in het begin van de 17^{e} eeuw vermeld
- Kerkwijer of Kerkgracht: rondom de Sint-Petruskerk liep de kerkgracht die deel uitmaakte van de Binnen Dommel. In 16^{e} eeuwse stukken is ook sprake van een kerkwijer, een water of gracht bij de kerk. De belendingen van de kerkwijer komen voor bij de clarissen, aan de Strijpt en in de Kerkstraat

3.8. Conclusie

3.8.1. Boxtel en omgeving

Er zijn vele ontwikkelingen, gebieden, gebouwen en elementen die de gemeente Boxtel karakter en identiteit geven. De belangrijkste op het gebied van zeldzaamheid, kenmerkendheid en gaafheid worden hieronder genoemd. Zij kunnen als inspiratiebron dienen om bij nieuwe ontwikkelingen het unieke karakter van het landschap, de bebouwing of de infrastructuur te behouden of te versterken.

3.8.2. Boxtel en omgeving

Een van karakteristieken van Boxtel is de ligging van de nederzetting: de oude kom is gelegen in een verbreding van het Dommeldal, ter plekke van wat natuurlijke hoogten. Dit zou met bodemonderzoek nog gecontroleerd moeten worden. Deze plaats werd al vroeg bewoond en er zijn daarom vele interessante archeologische vondsten gedaan. Indien er een uitgebreid onderzoek zou worden ingesteld, zal er wellicht meer worden gevonden. Er zijn vooral bewoningssporen gevonden uit de IJzertijd, uit de Romeinse tijd en uit het einde van de vroege Middeleeuwen en latere perioden. Belangrijke vondsten zijn gedaan bij Munsel en in en onder de esdekken gelegen ten zuiden van Tongeren en in de wijk Selissen.

Het karakter ‘stadsdorp’ van de kom van Boxtel is een kenmerk dat meer Brabantse dorpen hebben. Boxtel heeft, net als enkele andere Brabantse dorpen, een stedelijk karakter waarbij veel van de oorspronkelijke bebouwing bewaard is. Van groot belang bij de ontwikkeling van Boxtel was de aanwezigheid van een burcht ter plaatse van de huidige Sint Petruskerk. Ten zuiden daarvan is aan het eind van de dertiende eeuw de Markt aangelegd waaromheen Boxtel verder is uitgegroeid. Van de oorspronkelijke bebouwing, vooral in het centrum van Boxtel nabij de Markt, zijn nog vele gebouwen bewaard gebleven. Zij versterken het karakter van Boxtel doordat zij de ontwikkeling van de oude kern weergeven.

Het kasteel Stapelen heeft een rijke geschiedenis en heeft door de bewoning door de heren van Boxtel een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de nederzetting. Vooral ook de burchtenproblematiek, de ligging van de burcht van de familie van Boxtel, is een interessant fenomeen.

De kerkelijke geschiedenis van Boxtel heeft een belangrijke stempel gedrukt op de ontwikkeling van het dorp. Vooral de Sint Petruskerk, al vermeld in 1293, heeft hierop invloed. Door het Heilig Bloed-wonder trok Boxtel veel bedevaartgangers wat zijn invloed heeft uitgeoefend op de welvaart van kerk en de nederzetting. De bouw van de vele kloosters in de negentiende eeuw is kenmerkend voor de ontwikkeling van katholiek Nederland in die periode.

Ook de industriële ontwikkeling in Boxtel is van belang. Allereerst maakten de molens bij het Smalwater een belangrijk deel uit van de economie van de oude nederzetting. In de negentiende eeuw groeide van daaruit ook andere industriële activiteiten waaronder de productie van papier en textiel. Door de aanleg van het spoorwegknooppunt vond in de tweede helft van de negentiende eeuw een uitbreiding van het oude Boxtel naar het westen plaats, hetgeen duidelijk is af te lezen aan de overwegend negentiende eeuwse bebouwing.

3.8.3. Liempde en omgeving

Op de hoge zandruggen rond Liempde zijn vele archeologische vondsten gedaan. Onder andere veel vuurstenen bijlen uit het Neolithicum en vele vondsten uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en latere perioden. Op deze hogere zandruggen vond tot de dertiende eeuw de bewoning plaats. Daarna verschoof de bebouwing naar het lager gelegen gebied in het midden van de zandruggen.

De esdekken rond Liempde zijn zeer goed bewaard gebleven. Het betreft de drie grote akkercomplexen de Smalderse Akker / Kerkakker ten noorden en noordoosten van Liempde, de Hezelaarse Akker en de Vrilkhovense Akker. Omdat de akkers nog steeds aanwezig zijn heeft Liempde, in tegenstelling tot Boxtel, het oorspronkelijke landelijke karakter weten te behouden. Ook de aanwezigheid van de vele oude boerderijen dragen hieraan bij. Het unieke aan Liempde is de gaafheid van de akkers en de nog aanwezige patronen van de bebouwing aan de randen ervan. Dit beeld is in de meeste Brabantse dorpen verdwenen of sterk aangetast. Als het open karakter van de akkers verloren zou gaan, zou Liempde als exemplarisch dorp zijn verloren.

Ook in Liempde geeft de kerkelijke geschiedenis het dorp karakter. De tot monument ingerichte plaats van de oorspronkelijke Sint Janskapel is een relict van de nederzetting bovenop de zandruggen. Pas veel later ontstond er een schuurkerk temidden van de bebouwing. Hier wordt in de negentiende eeuw de kerk Sint Jans Onthoofding gebouwd. Het bestaan van de Sint Janskapel, de bouw en het afbranden van de schuurkerk en het bouwen van de kerk Sint Jans Onthoofding op de grondvesten daarvan waren alle een onderdeel van de ontwikkeling van Liempde.

De economische geschiedenis van Liempde is vooral agrarisch van aard. Van belang daarbij zijn ook de graanmolen en oliemolens, dit zijn de watermolens bij Kasteren en Autsel. Naast agrarische activiteiten was de klompenindustrie een belangrijke bron van inkomsten.

3.8.4. Lennisheuvel

Lennisheuvel is ontstaan is in de Middeleeuwen en heeft lange tijd bestaan uit enkele gebouwen. Sinds de ontginning door de maatschappij Bodemcultuur van het Kinderbos, was Lennisheuvel flink gegroeid.

De huidige St. Theresiakerk werd in 1925 gebouwd, wat tot verdichting van de bewoning leidde. Pas na de Tweede Wereldoorlog heeft Lennisheuvel zich ontwikkeld van een open gehucht naar een compact dorpje.

3.8.5. Buitengebied

De populierenbossen in de gemeente Boxtel weerspiegelen het verleden. Zij werden in grote getale aangeplant, soms op rabatten (in de nattere gebieden). Daarnaast werd er veel naaldbos aangeplant op de heidegebieden, ten behoeve van de productie. Daar waar deze populierenbossen bewaard zijn gebleven, bijvoorbeeld in natuurgebieden Kampina en de Geelders, geven zij een karakteristiek landschap weer.

De voorpootstroken die rond veel van de kampontginningen zijn aangeplant zijn, voor zover zij aanwezig zijn, een belangrijk kenmerk van het laat middeleeuwse cultuurlandschap. Een voorbeeld hiervan zijn de kampen rondom het heideterrein Vleesbroek, gelegen ten zuidoosten van Liempde.

De landgoederen in de gemeente Boxtel dragen ook bij aan het landschapskarakter. De verkaveling ervan is in vele gevallen nog intact. Dit zijn bijvoorbeeld de landgoederen Velderbosch uit de zeventiende eeuw en Huize

Jachtrust uit de achttiende eeuw. Een voorbeeld van de bijbehorende kenmerkende landschapselementen is het sterrenbos van landgoed Velderbosch.

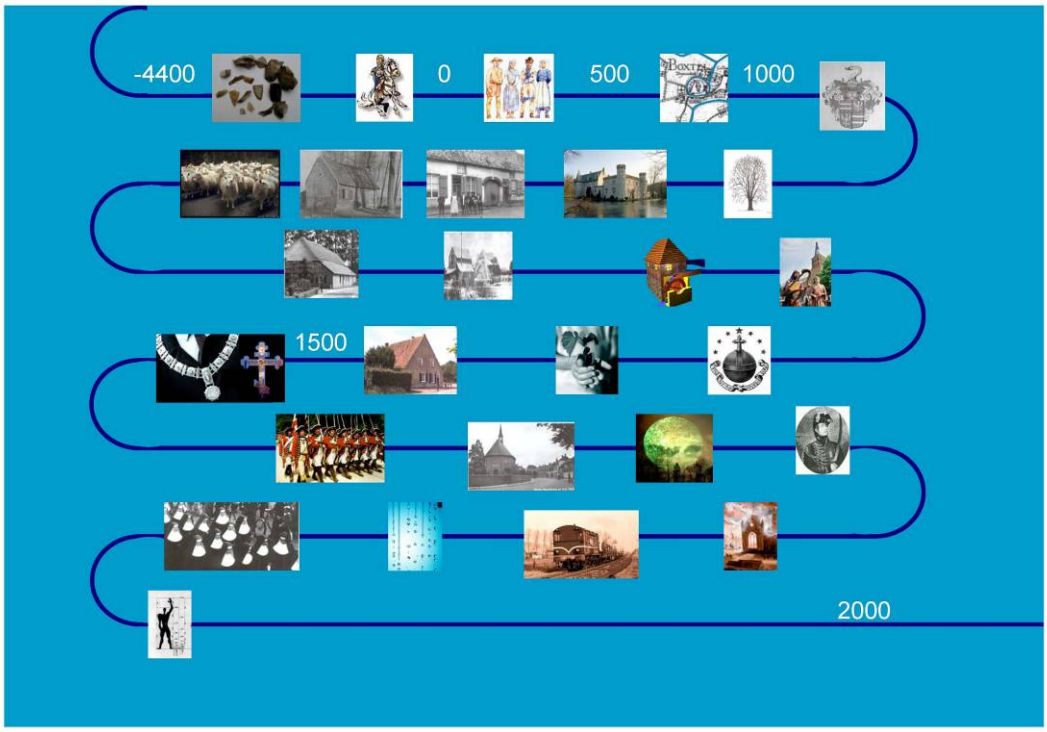
4. Verhalen van weleer

In dit hoofdstuk worden op chronologische volgorde een aantal verhalen verteld, die ieder een eigen impact hebben gehad op de cultuurhistorie van Boxtel.

4.1.1. Algemeen

In hoofdstuk drie is de landschapsontwikkeling in de tijd uitgewerkt. In dit hoofdstuk worden kleine onderdelen daarvan onder een vergrootglas gelegd en uitgewerkt.

Hierdoor onstaat een kralenketting van verhalen, op chronologische volgorde. De afbeeldingen in de ketting verwijzen telkens naar een verhaal, dat in de volgende paragraven is verteld.

4.1.2. De Romeinse invloed (54 voor Christus tot ca. 400 na Christus)

Julius Caesar veroverde omstreeks 54 voor Christus het Keltische gebied. In dit Keltische gebied ligt de gemeente Boxtel. Aan het begin van de 1e eeuw na Christus gingen de Romeinen over tot een bestuurlijke indeling van het veroverde gebied. Het gebied Boxtel en Liempde maakte deel uit van de Civitas Tungrorum.

Er is wel iets voor te zeggen dat Boxtel en Liempde Romeinse toponiemen kennen. Van de naam Kasteren wordt geschreven dat die te maken heeft met het Romeinse woord castra (legerplaats / versterking). Dit kan betekenen dat in de bodem van Boxtel en Liempde nog veel sporen verborgen kunnen zitten uit de Romeinse tijd.

Na 69 na Christus gingen de Romeinen zich intensiever bemoeien met de bevolking. Er vond aanleg en verbetering van enkele wegen plaats. In het begin en halverwege de 20e eeuw zijn bij werkzaamheden in Rechterstraat tussen de Zwaansebrug en de Kruisstraat, resten aangetroffen van een houten knuppelweg (deze weg dateert vermoedelijk uit Romeinse tijd). In deze tijd werden tevens nauwe contacten onderhouden met de inheemse bevolking. Deze maakte onder meer kennis met de Romeinse beschaving en met producten die in de Romeinse steden werden vervaardigd. Diverse scherven, wrijfschalen (2e eeuw stuifzandheuvel op Heult) zijn resten hiervan.

Tot nu toe zijn in Boxtel en Liempde al diverse plaatsen archeologisch beschermd vanwege de aanwezigheid van resten van Romeinse nederzettingen of grafvelden. Een voorbeeld hiervan is het gebied Kerkakkers in Liempde en een grafveld op de Heultse dreef onder Gemonde. En recent de opgravingen in “In Goede Aarde”.

Nabij het centrum van Boxtel, bij de oprijlaan naar de huidige begraafplaats Munsel, werd een Romeinse nederzetting opgegraven, die bestaan moet hebben van het begin van onze jaartelling tot en met het begin van de 3e eeuw. Tevens zijn sporen van bewoning gevonden onder Hoog Munsel.

4.1.3. Rechterstraat.

Over de Rechterstraat zijn verschillende opvattingen over het begin. Karel Leenders gaat uit dat het verhaal van de Rechterstraat begint met de met hout belegde voorde (een “houtvoorde”) door de Dommel. Ook stelt hij vast dat er tot op heden niet aangetoond dat de hele straat met hout belegd is geweest of dat deze uit de Romeinse tijd stamt.

Jean Coenen (2004) beschrijft de Rechterstraat als een van oorsprong houten weg met een soort knuppelbrug.

De Rechterstraat is een van de oudste verharde wegen van Brabant, reeds in de Middeleeuwen was deze verhard. De drassige gesteldheid van de doorgaande weg tussen de twee belangrijkste bruggen in Boxtel maakte een bestrating in de 15e eeuw noodzakelijk.

De Rechterstraat was de naam voor het gebied tussen de Zwaansebrug en de Molentjesbrug. Het was vermoedelijk het oudste gedeelte van de dorpskern, die al in de Vroege-Middeleeuwen als weg bestaan moet hebben.

Vanaf circa 1740 is de Steenweg opgenomen in de nieuwe Grote Steenweg van ‘s Hertogenbosch richting Eindhoven. Tevens kreeg de straatnaam een letter erbij: de middeleeuwse naam “Rechte Straat” werd Rechterstraat.

In 1787 was de weg in verval geraakt en diende opgeknapt te worden. In 1788 kreeg Boxtel toestemming voor de verharding van de weg van de Zwaansebrug tot aan hoeve De Kom, het Gareneindje en de Borgakker. Deze laatste straat was van belang door de aanwezigheid van de schuurkerk. Hendrik Verhees was destijds schepen en kocht in Brussel keien en kantstenen. Hiermee is de Rechterstraat opnieuw bestraat. De aankoop van stenen, het vervoer en het leggen van de straten liepen in de duizenden guldens.

In 1893 nam het Rijk de steenweg over van de gemeente ‘s Hertogenbosch. In de dertiger jaren werd begonnen met het verleggen van het tracé van de weg, zodat deze niet meer door de kom van Boxtel ging.

In het verleden is de Rechterstraat aangeduid als de Straat, Langstraat, Steenweg en Rechte Straat. De benaming Steenweg duidt erop dat deze weg met stenen was verhard. De benaming Rechte Straat komt voort uit het feit dat de straat voor middeleeuwse begrippen erg recht was.

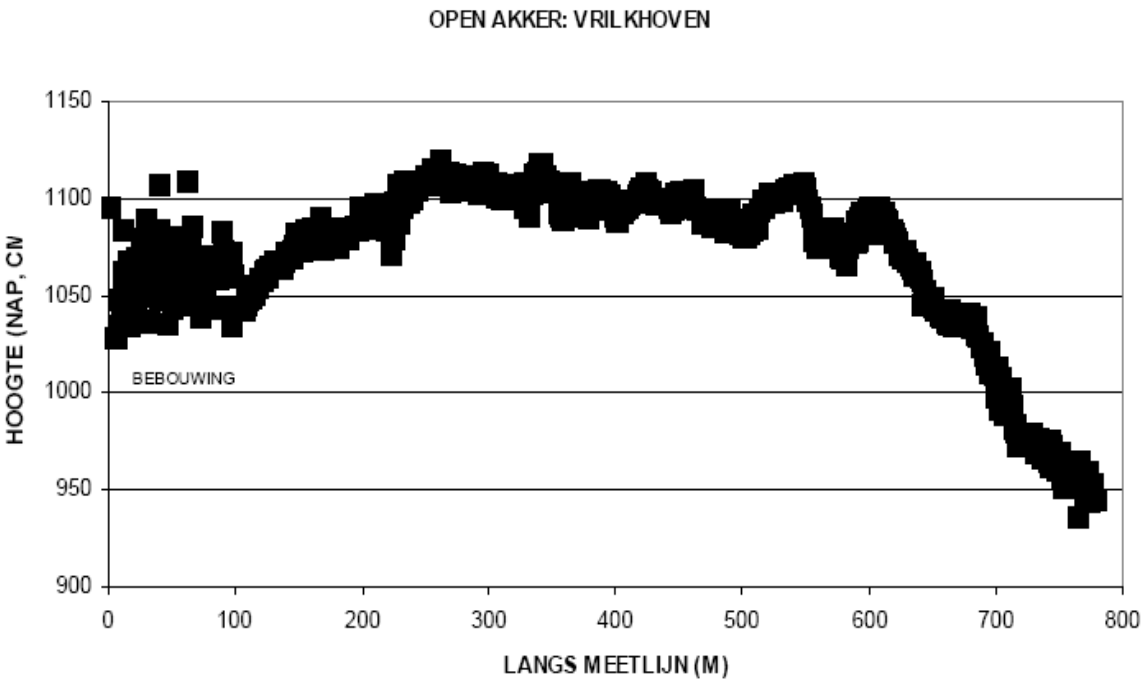
4.1.4. De open bolle akker (ca. 500 na Christus)

Een open akker (of es, eng of enk) is een grote, op zich vrij vlakke en hoog gelegen oude akker. Deze zijn vaak te vinden op zandgronden. In Boxtel zijn ze voornamelijk gelegen bij Liempde.

De open akkers zijn aangelegd op natuurlijke, vruchtbare hoogten. De boeren uit een esdorp, gebruikten deze hooggelegen zandgronden voor de akkerbouw. Meestal gebruikten ze de akkers gemeenschappelijk. Elk jaar verdeelden ze de percelen opnieuw. De akker was soms afgescheiden van de velden door een wal. De boeren bemestten de grond jaarlijks met plaggen die verrijkt waren met dierlijke mest uit de potstal.

Door de bemesting kwamen de akkers hoger te liggen in vergelijking met de omgeving. De ophoging is daarmee veel jonger dan de oude akkergronden. Het kenmerk van deze akkers is de open- en de vlakheid van de akkers.

De bedreigingen van de akkers zijn beschreven in het Archeo rapport (Kortlang & Leenders 2006) en zijn onder andere:

- het aanbrengen of juist verwijderen van bomen/begroeiing, waarmee de karakteristieke openheid;
- het aanbrengen van bedrijfsgebouwen, waterbassins, stallen of schuren op of aan de randen van de akkers; het verlagen (of verhogen) of nivelleren van (delen van) de akkers door ontgronding of egalisatie;
- het herverkavelen van de oorspronkelijke kavelstructuur;
- het verwijderen of juist nieuw aanbrengen van paden, wegen of sloten, etc.
- allerlei veranderingen in de directe en verdere omgeving van de akkers kunnen de belevingswaarde en ensemblewaarde verstoren.

Open akkers worden gewaardeerd vanwege het grote verhaal van de prehistorische bewoning, de nederzettingsverplaatsing, het behoud van verkaveling en wegen, de typische openheid van na de dertiende eeuw, de afdekking van archeologische informatie door de dikke teeltlaag en het nog steeds zichtbaar zijn van de onderliggende dekzandrug die ooit bepalend was voor de locatiekeuze van de eerste ontginners. Steilranden tegen de Dommel. De relatie met de bijhorende nederzetting en de lagere en nabije graslandgebieden laten een open akker in een mooi ensemble passen. De Open Akker is reeds per definitie een akkercomplex: een samenhangende grote groep akkers.

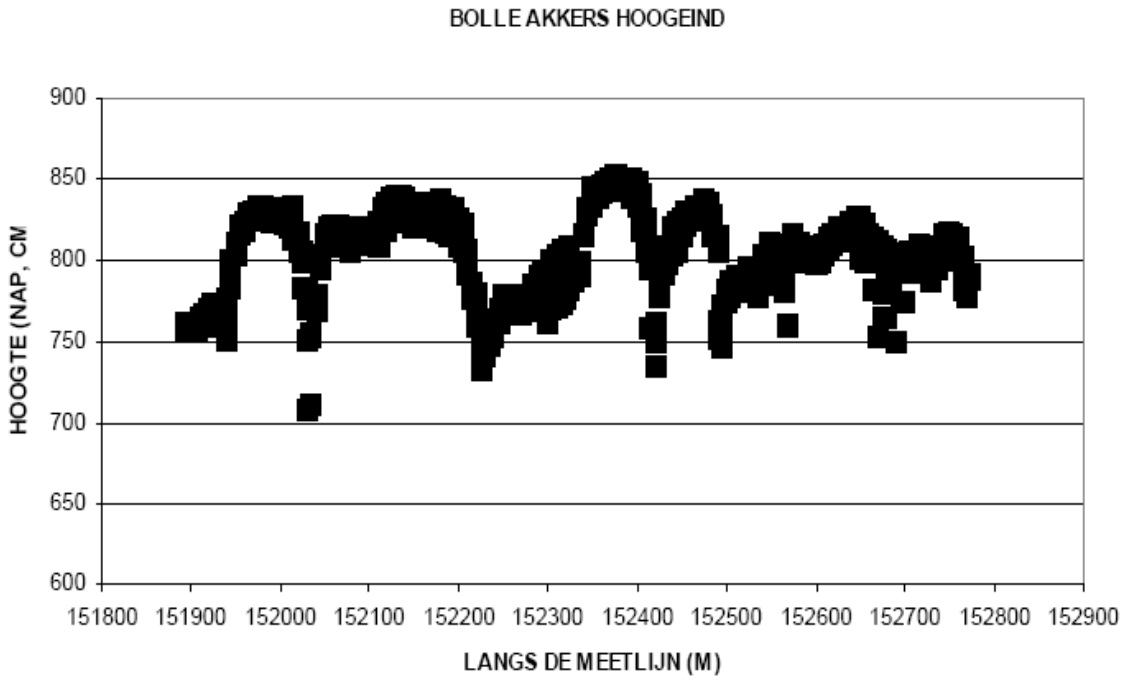
4.1.5. De bolste bolle akker (ca. 1350 na Christus)

Een bolle akker is een akker die meestal zo'n halve tot 2 hectare groot is en echt zichtbaar bol ligt. Door de bemesting kwamen de akkers hoger te liggen in vergelijking met de omgeving. De ophoging is daarmee veel jonger dan de oude akkergronden.

De bolle ligging komt door een speciale manier van ploegen of spitten. Dat deden ze vooral bij natte gronden: het centrale deel van de akker komt dan wat droger te liggen.

Kenmerkend is de omheining van de akkers met struiken en of bomen, aangezien het vaak individuele ontginningen van de heide betreft. Ze werden veelal pas in de Late Middeleeuwen of later aangelegd.

De bedreigingen van de akkers zijn beschreven in het Archeo rapport (Kortlang & Leenders 2006) en zijn onder andere:

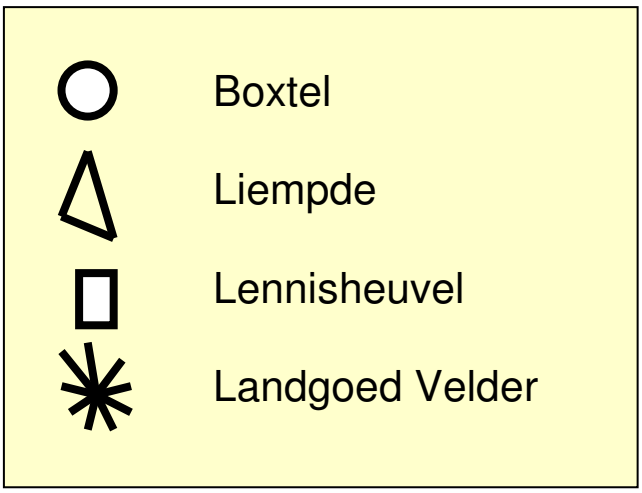
- het aanbrengen of juist verwijderen van bomen/begroeiing, waarmee de geslotenheid (randbegroeiing bolle akkers) verdwijnt;
- het aanbrengen van bedrijfsgebouwen, waterbassins, stallen of schuren op of aan de randen van de akkers; het verlagen (of verhogen) of nivelleren van (delen van) de akkers door ontgronding of egalisatie;
- het herverkavelen van de oorspronkelijke kavelstructuur;
- het verwijderen of juist nieuw aanbrengen van paden, wegen of sloten, etc.

allerlei veranderingen in de directe en verdere omgeving van de akkers kunnen de belevingswaarde en ensemblewaarde verstoren.

Bolle akkers worden gewaardeerd om de historische inspanning van de boer die zijn akker verbeterde door er een nog altijd zichtbare bolle vorm aan te geven. Typische maat per akker ½ tot 2 hectare. Deze bolle akkers komen vaak in complexen voor. Er is plaats voor het begrip “bolle akkercomplex” als een groep bolle akkers een historische of landschappelijke samenhang vertoont.

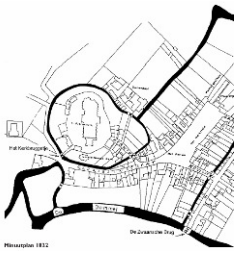
4.1.6. De karakteristieke vormgeving van de kernen en andere gebieden

Karakteristiek voor de gemeente Boxtel is het voorkomen van een aantal geometrische vormen en patronen voor het stratenpatroon van de kernen en andere gebieden. Deze vormen en patronen stammen uit de vroegste ontstaansgeschiedenis van deze kernen en gebieden.

De ronde kerkheuvel van Boxtel
Uniek in het middeleeuwse stratenpatroon van Boxtel is de ronde structuur om de kerk. Deze bestaat uit een gracht en daarbinnen een heuvel van opgeworpen aarde. Op die geringe verhoging bevindt zich de Sint-Petruskerk van Boxtel. Vermoedelijk werd de eerste kerk hier in de 13de eeuw gebouwd. Er is door enkele historici verondersteld dat op de plaats van deze kerk de voorloper van het kasteel van Boxtel heeft gestaan. Tot nu toe is dat niet bevestigd door archeologisch onderzoek. Wel is het een feit dat de kerk op de kerkheuvel gesticht is in opdracht van de kasteelheren van Boxtel.

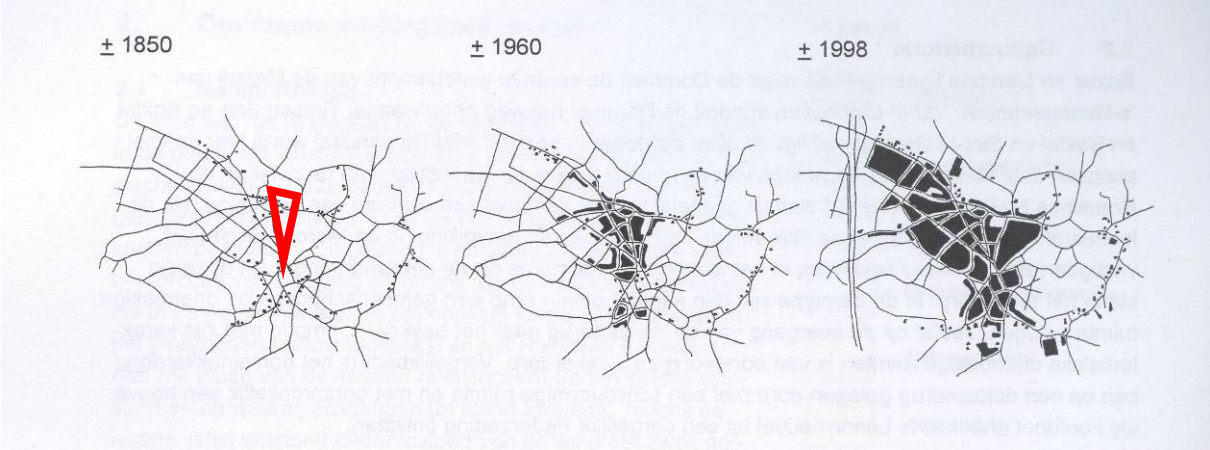
Binnen de grachten van de kerkheuvel stonden een school en enkele huizen van kanunniken van het kapittel van de Sint-Petruskerk. Ook bevond zich daar een middeleeuws leengoed van de heren van Boxtel. (De heren van Boxtel meenden tot 1493 rechtstreeks leenman van de Duitse keizer te zijn. Daarna waren ze leenman van Brabant voor zowel de heerlijkheid Boxtel als het huis Stapelen, half Liempde, half de Kasterse Molen.) Dit is het leen “De Spijker”. Deze naam wijst erop dat de heer van Boxtel in deze boerderij de in Boxtel opgehaalde “tiend” (een tiende van het graan) opsloeg (vgl Duits Speichern). “De Spijker” is de uitstulping aan de ronde kerkheuvel aan de kant van het Marktveld.

Op korte afstand van de kerk en kerkheuvel ligt de rechthoekige markt van Boxtel, die vanouds omgeven werd door een lage bebouwing van huizen van handelaren en ambachtslieden. Deze markt moet in de 12de of 13de eeuw zijn gesticht op gronden die afkomstig waren van de kasteelheer van Boxtel. Hij gaf deze gronden in gebruik tegen een jaarlijkse betaling van een cijns in natura. De eigenaren en gebruikers van deze grond dienden hem jaarlijks een hoen daarvoor te geven.

De grachten om de kerkheuvel maakten deel uit van een bijzondere waterhuishouding, die zowel bestaat uit takken van de Dommel als uit gegraven verbindingen tussen beide takken, die bekend staan als dorpsgrachten of de Binnen Dommel. Deze grachten werden in de jaren 1925-1926 gedempt. Achter de markt liep een gracht van een Dommelarm naar de grachten van de kerkheuvel. Ter hoogte van het Clarissenklooster stond de gracht in verbinding met een andere tak van de Dommel.

De driehoekige pleinen van Liempde
De historisch geografische structuur van het oude dorp Liempde ziet er op het eerste gezicht nogal chaotisch uit. Er komt in de dorpskern een wirwar van wegen voor. In de 19de eeuw waren dat nog grotendeels zandwegen. Deze zandwegen vormden de verbindingen tussen de dorpskern van Liempde met enkele omliggende gehuchten en enige grote hoeven.

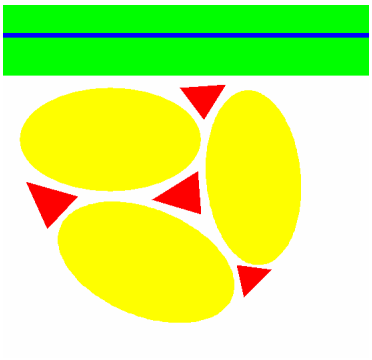
De huidige dorpskern van Liempde is ontstaan uit een paar gehuchten die aan elkaar zijn gegroeid, te weten De Berg en de Koestraat. Het oudste gedeelte van het gehucht De Berg wordt gevormd door de hoeve Wedehamer. Dit middeleeuwse leengoed lag aan een meander van de rivier de Dommel. Op de plaats van deze hoeve staat nog steeds een monumentale boerderij. Niet ver van deze hoeve en een hoeve van de abdij van Averbode, lag in de Kerkakkers een laat-middeleeuwse kapel, die in 1603 tot parochiekerk werd verheven.

Toen in het laatste kwart van de 17de eeuw een schuurkerk in gebruik werd genomen in de nabijheid van de huidige pastorie, nam het aantal woningen toe op dat gedeelte van het gehucht Berg. Al sinds de middeleeuwen lag daar een driehoekig plein, dat nu versterkt werd door de schuurkerk en enkele herbergen. Het driehoekige plein diende voor het bijeendrijven van schapen of runderen, die naar de gemeenschappelijke beemden of heidevelden werden geleid, om daar te grazen onder het toeziend oog van een herder. Momenteel ligt deze plek aan de Kapelstraat.

Meer in de richting van de Koestraat was eveneens een punt waar veel wegen bijeenkwamen. Daar lag ook een driehoekig gehucht, dat momenteel grenst aan de Barrierweg en de Baan. De functie van dorpsplein werd versterkt toen aan de noordzijde van dit plein in 1787 een raadhuis werd gebouwd. Tenslotte was er nog een driehoekig plein dat vanouds behoorde tot het gehucht Koestraat. Doordat de oude bebouwing van dit deel van de Koestraat, nabij de Oude Postbaan, grotendeels intact is gebleven, is de oorspronkelijke vorm van dit driehoekige plein goed bewaard. Het driehoekige plein werd gebruikt voor het vee te verzamelen om van daaruit naar de weilanden te brengen.

Waarschijnlijk dateren de meeste driehoekige pleinen in Liempde uit de 12de of 13de eeuw, toen de bewoning van Liempde van de toen open geworden akkers naar de tussengelegen lagere ruimten schoof (als uitzondering van wat elders gebeurde). Deze ruimten waren driehoekig en zijn ontstaan uit de restruimte tussen de ovale vorm van de oude open akkercomplexen.

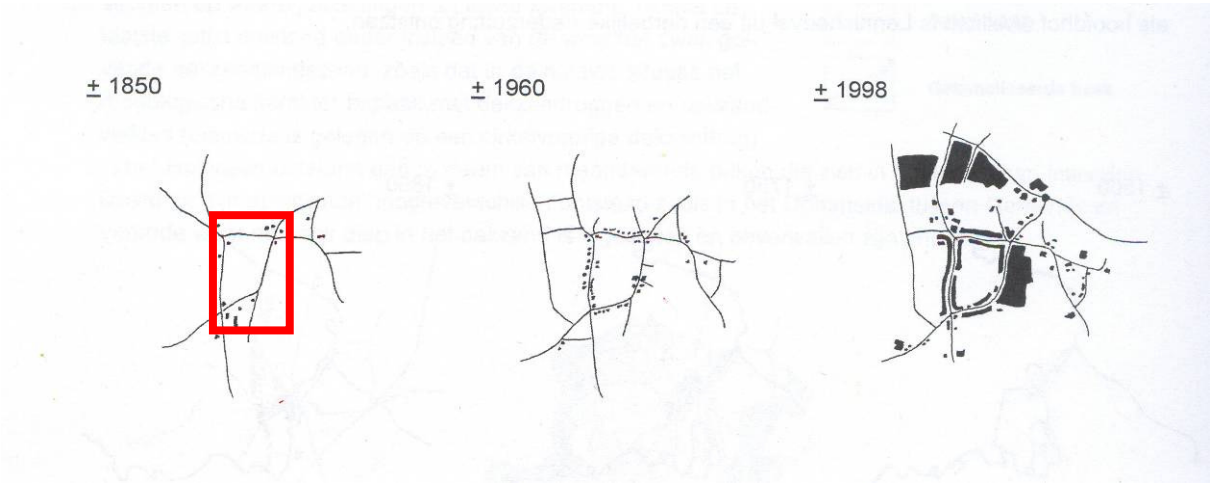
Leenders
Geel: open akkers, groen, Dommeldal, rood: driehoeken

De vierkante wegenstructuur van Lennisheuvel
De bebouwing van het kerkdorp Lennisheuvel dateert vooral van de 20ste eeuw. In 1926 werd daar de Sint-Theresiakerk gesticht gevolgd door een school en enige huizen. De nieuwe parochie ontstond langs een stelsel van middeleeuwse wegen. Door deze wegen heeft Lennisheuvel een vierkante wegenstructuur.

Vanuit Boxtel liep een oude handelsroute via de hoeve Boscheind en Lennisheuvel naar Oirschot. Deze route was een onderdeel van de handelsweg van ‘s Hertogenbosch via Oirschot en Turnhout naar Antwerpen. Nabij herberg en brouwerij De Engel kruiste deze route met een zandweg naar het Oirschotse gehucht Spoordonk. De huidige Engel is het oudste bestaande huis in dit gebied. Het pand bestond al aan het einde van de 15de eeuw.

Aan de noordwestelijke zijde van het vierkant bevond zich de Armenhoeve van Lennisheuvel. Deze middeleeuwse hoeve stond langs de route van het gehucht De Roond naar Lennisheuvel en de kasteelhoeve De Vorst. Vanaf de Armenhoeve vervolgde de weg via De Engel in de richting van Oirschot.
Op het gehucht Lennisheuvel stonden drie hoeven van kasteel Stapelen. De hoeve De Kom bevond zich aan de noordoostelijke zijde van het gebied. Oostelijk daarvan stond de hoeve De Vorst. Nabij deze hoeve lag een bosgebied dat eveneens tot de bezittingen van het kasteel behoorde. De derde hoeve, Ten Bossche genaamd, bevond zich op het Boscheind. Deze hoeven lagen op de verschillende zijden van de doorgaande wegen, vaak op of nabij de kruispunten. Er was tot in de 19de eeuw weinig bebouwing op Lennisheuvel, met uitzondering van enkele huizen nabij de kruispunten en de middeleeuwse hoeven.

De groei begon pas toen aan het begin van de 20ste eeuw de heidegebieden ten zuiden van Lennisheuvel werden ontgonnen. Eén van die ontginningsgebieden was het Kinderbos. Doordat de bevolking van deze ontginningen de kinderen ver naar school moest sturen en zelf ver ter kerke diende te gaan, ontstond de behoefte aan een eigen parochie met bijbehorende school. Die nieuwe parochie, die in 1926 werd gesticht, was de impuls voor de verdere uitbreiding van de bebouwing. Destijds werd rekening gehouden met de bestaande wegen, die overigens in de 20ste eeuw werden verhard. De rechthoekige wegenstructuur van Lennisheuvel is nog steeds goed zichtbaar, ofschoon door nieuwbouw dit patroon is verstoord.

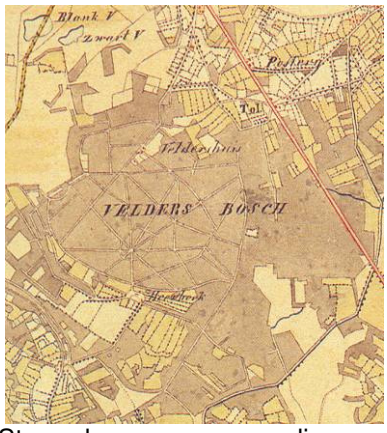
Veldersbos

Velder is een landgoed dat al zeker in de 14e eeuw toebehoorde aan de kasteelheren van Boxtel. Bij de hoeve van Velder lag een uitgestrekt bos. Het gebied lag laag, circa 10 meter boven NAP. Vermoedelijk was de grond minder geschikt voor akkerbouw. Sommige laaggelegen leemhoudende gronden in dit gedeelte van de Meierij van 's Hertogenbosch zijn geschikt voor de teelt van bomen.
Waarschijnlijk was het bos van Velder in de middeleeuwen een uitgestrekt hakhoutbos. De verkoop van grote hoeveelheden takkenbossen, hopstaken en eikenrijshout in de 16de eeuw wijst op een laag bos. Het eikenrijshout geeft aan dat er ook eikenbomen werden aangeplant. De schors van eiken werd in Boxtel en Liempde in watermolens verwerkt tot run, een looistof die in leerlooierijen van groot belang was. De verkoop van hout was een belangrijke bron van inkomsten voor de heer van Boxtel.
In 1630 wordt de waarde van de houtopstand van de kasteelheer in Boxtel geschat op 50.000 gulden, een voor die tijd enorm bedrag. Het grootste bos lag op Velder, verder was er een aanplant bij de kasteelhoeve De Vorst. In 1630 bestond het bos uit beuken, berken, essen, wilgen, eiken en andere, niet nader omschreven, boomsoorten. Op de grens met het goed Heerbeeck, dat toebehoorde aan de abdij van het park in Leuven, lagen wallen, die de grens tussen Oirschot en Velder aangaven.

Of Velder in 1630 al een sterrenbos was, kan niet worden aangetoond. Pas op 18de-eeuwse kaarten staan zowel op Velder als op de Vorst een sterrenbos getekend. Dit is een bos met een spinnenwebachtige structuur. Velder heeft een dubbel sterrenbos: op één punt in het bos komen negen wegen en op een ander punt zes wegen bijeen. Het bos bij de Vorst is inmiddels verdwenen.

In Brabant bestonden ook kleinere sterrenbossen in Helmond (de warande) en Breda (deel van het mastbos). Een fraai sterrenbos lag bij het klooster Keizerbosch in Neer. Dit was in de 18de eeuw aangelegd. De heren van Boxtel behielden het gebied tot 1834. In 1851 kwam de hoeve Velder met het bijbehorende Velderbos in handen van Jan Francis van Boeckel van Rumpt. Zijn weduwe liet in 1878 het nu nog bestaande landhuis bouwen op het landgoed. Het bosgebied en enkele huizen op het landgoed zijn nog steeds in het bezit van de familie Van Boeckel. De houtopstand in dit gebied wordt door deze familie beheerd.

Belangrijk is dat het sterrenbos van Velder een van de weinige bossen in Brabant is die "altijd" is blijven bestaan. Dit levert een hoge ecologische waarde op. De wal die eromheen ligt is nog gaaf en hierdoor van groot historisch belang.

Sterrenbos: een verzameling van lanen die met elkaar verbonden zijn volgens een bepaald patroon en/of op een centraal punt bij elkaar komen.

Het doel van deze inrichting is tweeledig:
1. Een centraal punt levert een desoriëntatie en is daardoor een landgoedattractie (recreatief aspect)
2. Vaak was een vijver het middelpunt en werd het bos doorsneden door 8 lanen (in het Velders Bos 9 en 6) (met daarbij het economisch aspect: laanbomenhout)

4.1.7. De heren van Boxtel en de politiek

De oudste aan ons bekende “Heren van Boxtel” kunnen gerekend worden tot een adellijke familie uit het Roomse Rijk, die een leenband had met de aartsbisschop van Keulen. In de 11^{e} eeuw maakt de heer gewoon de dienst uit op zijn domein. Vanaf de 13^{e} eeuw krijgen de heren van het dorp ook wat te zeggen.

Tot het jaar 1439 nam Boxtel in Brabant een bijzondere positie in. De heerlijkheid Boxtel was een leengoed van de Duitse keizer, dat namens de keizer door de aartsbisschop van Keulen werd beheerd. De heren van Boxtel onderhielden een vrij losse band met hun leenheer, maar zodra het bij Brabant op betalen aankwam, wezen zij nadrukkelijk op hun leenband met de Keizer. Na 1439 ruilden de heren van Boxtel hun keizerlijke leenband in voor een leenband met de hertog van Brabant.

Vanaf het begin van de 16^{e} eeuw werd Brabant steeds meer betrokken bij internationale conflicten. De hertog van Brabant was Karel V, koning van Spanje en keizer van het Heilig Roomse Rijk. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) probeerde de gewesten in de Nederlanden, waaronder Brabant, los te komen van de koning van Spanje. Vanaf 1648 had de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden het noordelijke deel van Brabant in handen, het zuidelijke deel met de hoofdstad Brussel bleef Spaans.

In de periode 1648 tot 1795 werden de rechten van de hertog van Brabant overgenomen door de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De burgers van Boxtel, Gemonde en Liempde hadden meer te maken met de heren van Boxtel.

In 1798 werden de heerlijke rechten en de voorrechten van de adel afgeschaft. Officieel bestonden er na die datum geen heren van Boxtel en Liempde meer, maar de eigenaren van kasteel Stapelen bleven zich wel als zodanig aanduiden. Zij kregen enkele oude heerlijke rechten terug, maar mocht echter geen schepenen, lokale rechters of geestelijken benoemen.

De jaren 1795 – 1815 brachten tal van staatkundige veranderingen, die er toe leiden dat Boxtel in een groot Verenigd Koninkrijk kwam te liggen. Lang duurde dat niet, want in 1830 scheidde België zich al weer af. Om een eventueel oprukkend Belgisch – of nog erger: Frans – leger tegen te houden werden in Boxtel twee redouten aangelegd.

Sinds 1839 was Nederland niet meer betrokken geweest in een oorlog. De neutraliteit van het land werd tijdens de Eerste Wereldoorlog niet geschonden, de gevolgen voor de economie waren goed merkbaar. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, vielen de Duitsers op 12 mei 1940 Boxtel en Liempde binnen. Op 24 oktober 1944 trokken de geallieerden Boxtel binnen.

De laatste heren van Boxtel en Liempde was Gerardus Henricus Joannes Mahie, heer van Boxtel en Liempde sinds 1871, overleed in 1906. In 1965 overleed de laatste Mahie in Boxtel en tevens de laatste die zich vrouwe van Boxtel en Liemdpe kon noemen.

4.1.8. Het bestuur van Boxtel en Liempde

In de 13^{e} eeuw bestond in Boxtel al een dorpsbestuur. Van Liempde is niet bekend of er al een zelfstandig bestuur was.

Boxtel en Liempde maakten deel uit van de Meierij van ‘s Hertogenbosch, een onderdeel van het hertogdom Brabant. De Meierij bestond uit vier kwartieren: Peelland, Kempenland, Maasland en Oisterwijk. Boxtel lag in het kwartier Oisterwijk en Liempde in Peelland. Omdat zowel Boxtel als Liempde heerlijkheden waren, hadden de kwartierschouten van Oisterwijk en Peelland niet veel in beide dorpen te vertellen.

In de Boxtel en Liempde bestond het bestuur in de Middeleeuwen uit zeven schepenen, enkele gezworenen, kerkmeesters en Heilige-Geestmeesters. Tot 1391 was het bestuur van Liempde afwijkend van dat van Boxtel. Dit had onder meer te maken met het benoemingsrecht van de functionarissen.

In de tweede helft van de 16^{e} eeuw werden er voor het eerst borgemeesters benoemd, die de dorpsgelden moesten beheren. Zij kwamen in het dorpsbestuur in plaats van de gezworenen, die de gemeenschappelijke gronden beheerden. In Liempde traden wel enkele veranderingen op, omdat in 1603 Liempde een zelfstandige parochie werd en voor het eerst eigen kerkmeesters en Heilige-Geestmeesters kreeg.

De belangrijkste verandering in het bestuur van de dorpen Boxtel en Liempde betrof de invoering van de Politieke Reformatie door de Staten-Generaal. Dit hield in dat de functionarissen en dorpsbestuurders zoveel mogelijk protestanten dienden te zijn. Aangezien er weinig protestanten waren, mislukte deze maatregel. Als er teveel katholieken in het dorpsbestuur zaten, probeerde een schout, gesteund door de regelgeving van de Staten-Generaal, enige katholieken af te zetten en daarvoor protestanten te benoemen. Dit leidde soms tot heftige conflicten met de katholieke bevolking, die uiteraard de steun vroegen van de katholieke heer van Boxtel, die woonachtig was in Overijssel. Deze probeerde met zijn recht op aanstelling van de dorpsbestuurders in te grijpen. Een andere belangrijke verandering was de reorganisatie van het bestuur tussen 1795 en 1810.

De invoering van de Franse wetgeving hield onder andere in dat Boxtel en Liempde zelfstandige communes (gemeenten) werden met een maire (burgemeester) en membres du conseil municipal (gemeenteraadsleden). De leden van de gemeenteraad werden in 1810 aangesteld door Fremin de Beaumont, prefect van het departement van de Monden van de Rijn. Zij moesten een eed van trouw afleggen aan de Franse grondwet en aan de keizer Napoleon Bonaparte.

Tot 1 januari 1996 waren Boxtel en Liempde twee zelfstandige gemeenten met een eigen gemeentebestuur. De gemeenteraad werd tot de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 gekozen door de (vermogens)belasting betalende inwoners van het dorp. Toen het algemeen kiesrecht werd ingevoerd kregen arbeiders meer invloed in de plaatselijke politiek. Geleidelijk ontstonden er verschillende lijsten die aangevoerd werden door lokale politici. Na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van landelijke en plaatselijke politieke partijen en zelfs samenwerkingsverbanden tussen kleine politieke groeperingen.

Sinds de verkiezingen van 2002 werd het dualisme ingevoerd. Dat wil zeggen dat de wethouders geen lid meer zijn van de gemeenteraad. Het kan wel zijn dat zij uit de gemeenteraad voortkomen.

Het bestuur van Nederland verschuift langzamerhand naar “Europa”. Wetten, beleid en overige belangrijke beslissingen worden vanuit Brussel genomen, teneinde een belangrijke gesprekspartner met de overige wereldmachten te kunnen zijn. Een voorbeeld hiervan is het verdrag van Malta dat voor het archeologische erfgoed van belang is. Dit verdrag is voor de Europese landen een ijkpunt voor factoren die van belang zijn bij het treffen van regelingen ter bescherming van dit erfgoed.

4.1.9. Waar is het bestuur gevestigd?

Op de Markt in Boxtel stond tot circa 1700 een grote, eeuwenoude lindeboom, waar het dorpsbestuur bijeenkwam. De boom stak vermoedelijk ver boven de huizen uit en bepaalde het aanzien van het marktplein.

In 1648 namen de protestanten de kerken in Boxtel, Liempde en Gemonde in bezit. Hierdoor was er ruimte over in de kerk. In 1657 werd besloten dat voortaan alle vergaderingen van de magistraat en gemeentes niet meer in de enige herberg of een andere bijzondere plaats zullen worden gehouden, maar alleen in de “gerwe” kamer (= verouderde benaming voor sacristie), die daartoe behoorlijk op kosten van de gemeente zou worden ingericht.

In het “Reglement op de politie binnen de baronnie” in 1661 bepaalde dat de secretaris voortaan zijn kantoor zou houden in het bedoelde raadhuis. In de sacristie werd rechtgesproken. Andere raadskamers waren “de Engel” in Lennisheuvel en ’t Wapen in Liempde.

De bestemming van de gerfkamer (= verouderde benaming voor sacristie) tot gemeentehuis lag voor de hand. De gerfkamer en de sacristie waren van buiten af via een pad over het kerkhof bereikbaar.

Deze functiewijziging had verschillende verbouwingen tot gevolg die nog steeds zichtbaar zijn in de kerk. Onder andere de vervanging van de drie hoge kerkramen door langwerpige rechthoekige ramen. Het gebruik van rechthoekige ramen geven profaan gebruik aan.

In 1823 werd gestart met de herbouw van de kerk, waardoor de gemeente het kerkgebouw moest ontruimen. Voor de raadkamer en de secretarie werd een voorlopig onderkomen gevonden. Deze situatie heeft 20 jaar geduurd. In 1843 kreeg Boxtel weer een raadhuis, een waardig gebouw midden op de Markt.

4.1.10. Kasteel Stapelen

Op het kasteelterrein van Stapelen zijn bij archeologisch onderzoek scherven gevonden van de 12e en 13e eeuw. Van het bouwwerk van omstreeks 1300 is niets meer over. Het oudste document dat betrekking heeft op kasteel Stapelen dateert van 1312.

Kasteel Stapelen was in 1312 in handen van de heren van Boxtel, het was een Brabants leen. De heren van Boxtel hebben Stapelen behouden en het zelfs als “kasteel van Boxtel” gebruikt.

Kasteel Stapelen werd in de 14e eeuw gebouwd door een lid van het geslacht van Randerode. In het begin van de dertiende eeuw kwam het kasteel Stapelen in het bezit van Willem van Kuyck, die door de hertog van Brabant tot ridder was geslagen. Verschillende geslachten volgden dat van Kuyck op. Van Merheim, van Diest en Van Ranst zijn de opvolgende eigenaren van Stapelen. In de zestiende eeuw kwam Stapelen aan Jan van Horn. Hij vluchtte naar Kleef, maar zijn zoon, die katholiek was gebleven, kreeg Stapelen later weer terug.

Kasteel Stapelen bleef tot de Bataafse tijd in het bezit van de familie van Horn. Stapelen werd toen onteigend en in 1815 verkocht. Via verschillende eigenaren werd het kasteel tenslotte gekocht door het, de neo-gotiek minnende, raadslid uit 's-Hertogenbosch, Hendrik Mahie.

Het huidige aanzien van het kasteel is grotendeels te danken aan de voorlaatste eigenaar, Hendrik Mahie. Hij liet het kasteel geheel verbouwen in een neo-gotische stijl, een stijl, die in het midden van de negentiende eeuw erg geliefd was, maar later zwaar werd verguisd.

Na de dood van haar man bleef de weduwe Mahie op het kasteel wonen. Ze wilde wel vertrekken, maar dan moest het kasteel een klooster worden. Er werden daarom advertenties in dagbladen geplaatst, waarop door paters Assumptionisten werd gereageerd. Zij betrokken omstreeks 1915 het kasteel en sindsdien is het dus een klooster.

Kasteel Stapelen is al bijna een eeuw lang een klooster. Op dit moment verblijven er paters in het kasteel. Het kasteel fungeert als klooster en als provincialaat van de Orde van de paters Assumptionisten. De orde houdt zich in Nederland bezig met zielzorg, parochiewerk en bedrijfsapostolaat en met de missie.

Aanvankelijk was in het klooster ook een kleinseminarie ondergebracht, maar daarvoor werd in de dertiger jaren van de vorige eeuw, veel te dicht bij het kasteel, in de kasteeltuin nieuwbouw gepleegd. Het is een voor deze omgeving te groot gebouw geworden, waarin het gehele kasteel zich kan omdraaien. Dit gebouw is thans in gebruik als appartementengebouw.

Het zuidelijke gedeelte van het kasteelcomplex bevat nog vele oude elementen. Zo heeft de ridderzaal nog de oorspronkelijke veertiende eeuwse kap en een tongewelf. De stenen muren van de gebouwen van deze vleugel ontstonden in

de zestiende eeuw.

De noordzijde van het kasteel is in de negentiende eeuw vrijwel geheel vernieuwd. Bij opgravingen enige tientallen jaren geleden werden verschillende ontdekkingen gedaan. Er werden fundamenten van vroegere stallen gevonden op de plaats waar nu, tegen de westwand, de autoboxen zijn opgetrokken. Voor de huidige zuidvleugel bleken nog meer gebouwen gestaan te hebben, zodat de binnenplaats vroeger beduidend kleiner moet zijn geweest. De zuidvleugel bleek op een zandplaat gefundeerd te zijn, maar de noordzijde is gebouwd op opgehoogde grond. Het kan dus zijn dat de zuidvleugel in de eerste jaren van zijn bestaan direct aan het riviertje de Dommel heeft gestaan.

Er is een legende verbonden aan kasteel Stapelen. Dit is het Heilig Bloedwonder (zie ook 4.8.17)

Stapelen is niet te bezichtigen, het is een klooster. Het kasteel is wel goed te zien uit het omringende park. Kasteel Stapelen ligt aan de zuidwestkant van het centrum van Boxtel.

4.1.11. Maastrichtsestraat

De Maastrichtsestraat is een oude, historische route, die is opgenomen in de wijk Boxtel Oost. Deze straat is vormgegeven als route voor langzaam verkeer en ligt deels verhoogd in de wijk. Voor de aanleg van Boxtel Oost lag er ten oosten van het centrum een agrarisch gebied. Stak je de Brederodeweg (de vroegere rijksweg ‘s Hertogenbosch – Eindhoven) over dan ging je richting Sint Oedenrode (Onrooi).

De Maastrichtsestraat was een met kasseien verharde weg waaraan een aantal boerderijen lagen. Langs het eerste deel van de straat lag een volksbuurt van Boxtel met een aantal cafés en boerderijen. De herberg “Maastricht” was een oude uitspanning aan de brug over de Dommel van Boxtel Binnen naar Onrooi.

Bij de aanleg van de woonwijk, vanaf 1960, werden de boerderijen die er stonden afgebroken. De laatst overgebleven boerderij is nu in gebruik als kinderboerderij met een dierenparkje.

Bij de ontwikkeling van de woonwijk is de Maastrichtsestraat een fietspad geworden dat op veel plekken begeleid wordt door een laanbeplanting van eiken. Als je vanuit het centrum door het winkelcentrum Oosterhof fietst volgt het pad niet meer het oorspronkelijke tracé maar maakt een slinger over een parkeerplaats en dan door een tunneltje. Hierdoor ervaar je nauwelijks dat het om een historische route gaat die vanuit het centrum naar het buitengebied loopt.

De Maastrichtsestraat heeft nu een groen karakter, dat over het algemeen gewaardeerd wordt, maar de route is niet goed herkenbaar. De route zou als cultuurhistorisch element beter beleefbaar kunnen worden gemaakt.

4.1.12. De Sint-Jorishoeve op Luissel

Ten noorden van de spoorlijn Tilburg-Boxtel ligt het gehucht Luissel evenwijdig aan het dal van de Essche Stroom. Aan de oostzijde van het gehucht worden de landerijen begrensd door het dal van de Kleine Aa. Het gehucht Luissel ligt op een hoge dekzandrug tussen de beide beken in. De naam Luissel komt al voor in een oorkonde van het jaar 1293, toen werd hij als Lucel geschreven. In het gehucht lagen twee grote hoeven, te weten de Sint-Jorishoeve en het Uilsbroek. De Sint-Jorishoeve werd in 1368 aangeduid met de naam Wisseleersgoet. Aan het begin van de 15de eeuw was de hoeve eigendom van Goyart Sceyvel en Henrick Alart Yewens. Zij schonken de hoeve aan een priester, die een altaar bediende in de Sint-Joriskapel in de huidige Sint-Jorisstraat in 's Hertogenbosch. De priester bezat het beneficie van Sint-Barbara in die kapel, hetgeen wil zeggen dat hij de inkomsten kreeg van dat altaar en op gezette tijden de mis moest lezen aan dat altaar. Tot de inkomsten van dat altaar behoorden onder meer de pachtopbrengsten van de Wisseleershoeve in Luissel. In welk jaar de hoeve in het bezit kwam van het altaar van Sint-Barbara in de Sint-Joriskapel is onbekend, maar zeker vóór 1427.

In de 16de eeuw verdween de naam Wisseleershoeve en werd de grote boerderij in de volksmond de Sint-Jorishoeve genoemd.

In 1648 werden de inkomsten uit kerkelijke beneficies door de Staten-Generaal in beslag genomen. Alle kapellen en kerken vervielen eveneens aan de Staten-Generaal en werden zoveel mogelijk aan de protestanten gegeven. In de 17de eeuw stond de Sint-Jorishoeve ook bekend onder de naam Papenhoeve. Een paap is een oude naam voor een katholieke priester of pastoor. De hoeve werd na 1648 beheerd door de rentmeester van de geestelijke goederen van 's Hertogenbosch. Deze verpachtte de boerderij zoals gebruikelijk voor zes jaren. Toen in de dertiger jaren van de 18de eeuw een landbouwcrisis uitbrak, waren er weinig boeren bereid om een flinke pachtsom te betalen. De jaarlijkse pachtopbrengst was soms lager dan de onderhoudskosten van de hoeve. Om die reden werd de Sint-Jorishoeve in 1740 verkocht aan baron Maximiliaan Antoine de Ghistelles. In 1759 erfde Petrus Albertus Lottij, een priester uit Mechelen (B.), de hoeve. Gedurende de 18de en 19de eeuw was de Sint-Jorishoeve meestal eigendom van grootgrondbezitters buiten Boxtel. De oude hoeve bestaat niet meer, maar op dezelfde plaats ligt een 19de-eeuwse boerderij aan de huidige Sint-Jorishoefweg. De meeste andere boerderijen van Luissel liggen dicht daarbij aan een asfaltweg. In de 19de eeuw lagen de boerderijen rondom een smal driehoekig plein waar in het midden een brandkuil was gemaakt. Op het moment herinnert vooral het straatnaambordje aan de middeleeuwse hoeve die daar heeft gelegen.

4.1.13. De Kasterense watermolen

De helft van de watermolen van Kasteren in Liempde was een leengoed van de hertog van Brabant. Dit leengoed was al voor 1312 in bezit van de heer van Boxtel. Het omliggende land werd aangeduid als land van de hertog. Liempde was in die tijd nog een hertogdorp.

De heer van Boxtel bezat slechts de helft van de watermolen. De andere helft was een allodiaal of vrij goed, dat omstreeks 1350 in bezit was van Willem Cortoc van Casteren. De allodiale helft van de watermolen was in de 14^{e} en de

15e eeuw in handen van diverse families. Sinds 1465 was de molen volledig eigendom van de heer van Boxtel. In de leenboeken van de hertog van Brabant werd de Kasterense watermolen telkens bij kasteel Stapelen vermeld.

De watermolen van Kasteren bestond volgens een erfdeling van 1368 voor de ene helft uit een graanmolen en voor de andere helft uit een oliemolen. Bij de watermolen lag al in de 14e eeuw een sluis, waarmee de hoeveelheid water in de Dommel geregeld kon worden.

In de 16e en 17e eeuw diende de molen als rogge-, boekweit-, olie- en volmolen. In feite lag de watermolen aan twee zijden van de Dommel. Deze molen lag nabij de Bodem van Elde (Sint-Michielsgestel, Boxtel, Schijndel, Sint-Oedenrode). De inwoners van de vier dorpen op de Bodem van Elde mochten daar hun graan laten malen.

De velvolmolen bij de watermolen op Kasteren was destijds in de Meierij van ‘s Hertogenbosch uniek. Het zeemleer dat daar werd vervaardigd, werd gebruikt voor handschoenen en broeken. In 1704 brandde de molen af toen er vuur onder de velstoof werd gestookt en de knecht even niet oplette. De velvolmolen is naderhand herbouwd en bestond nog aan het begin van de 19e eeuw. Een windmolen nabij de watermolen bestond niet meer in 1924.

De watermolens van de heer van Boxtel en Liempde waren omstreeks 1900 in particulier bezit. In de eerste helft van de 20e eeuw nam de betekenis van de molens af. De watermolen op Kasteren werd in 1925 door het Waterschap de Dommel gekocht. Het ging daarbij vooraal om de stuw- en sluisrechten. De sluis en de oliemolen werden in 1936 afgebroken. De graanmolen werd in 1948 verkocht aan de Cooperatieve Aan- en Verkoopvereniging in Liempde. De molen werd lang niet gebruikt. In 1960 werd de molen getroffen door de bliksem en brandde af. De restanten van de Kasterense watermolen werden afgebroken. In 1986 werden plannen voor herbouw gemaakt, maar deze zijn (nog) niet uitgevoerd.

4.1.14. Een drift aan de Roond

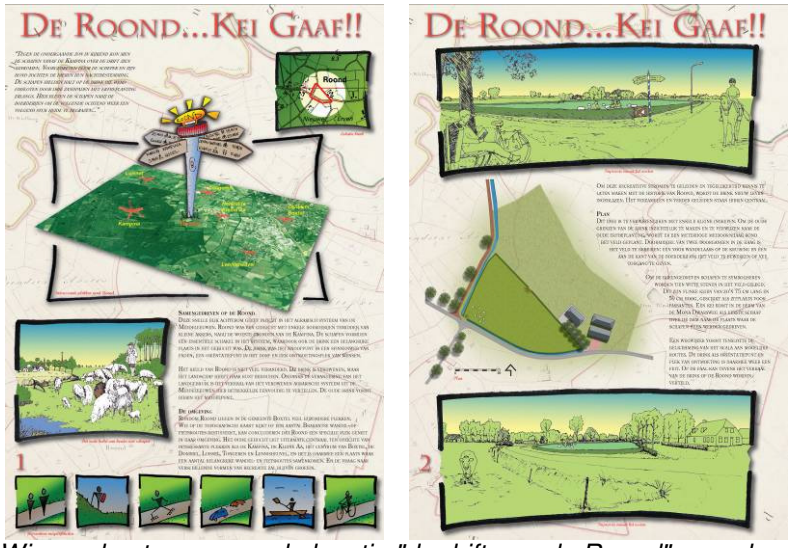

De landerijen van het gehucht De Roond grenzen aan de Kampina, een uitgestrekt heidegebied met talloze vennen. Een aantal vennen droeg de naam Huisvennen omdat die eigendom waren van de kasteelheer van Boxtel. Die waren zogezegd van het Huis van Boxtel. De heer had daar het recht om turf te steken en vis te vangen. Het overige gedeelte van de Kampina, vroeger de Kempen genaamd, werd gebruikt als gemeenschappelijke grond. In 1352 gaf Willem, heer van Boxtel, de gemeenschappelijke gronden van de Kempen in gebruik uit aan de inwoners van de gehuchten Gemonde, Munsel, Onrode, Kleinder Liempde, Lennisheuvel, Boxtel-Binnen, Breukelen, Selissel, Hal, Heult en Luissel. Dat de Roond hier niet werd genoemd, wil nog niet zeggen dat het gehucht niet bestond. Het werd in die tijd gerekend tot de herdgang van De Roond en Luissel.

De gemeenschappelijke gronden waren woeste gronden die van groot belang waren voor het landbouwsysteem in de Middeleeuwen. Op die gronden konden schaapherders de schapen en runderen weiden van de inwoners van de gehuchten. Gedurende enkele dagen per jaar mocht op bepaalde delen van de Kampina turf worden gestoken. Op andere dagen mochten de boeren plaggen steken of heide maaien, die dienden als ondergrond in de stal. Op die manier

werd stalmest vermengd met organisch materiaal, dat door de boeren strooisel werd genoemd. Op gezette tijden staken de boeren de mest in de potstal, laadden die op mestkarren en voerden die vervolgens af naar de akkers. Zonder mest was er immers geen goede oogst te verwachten.

Dagelijks trokken schaapherders vanuit de verschillende gehuchten van Boxtel naar de Kampina. Het spreekt voor zich dat de schapen onderweg gras aten dat langs de zandweg groeide. Om te voorkomen dat schapen in een onbewaakt ogenblik de oogst van een boer opaten, werden akkers langs de zandweg afgemaakt met houten omheiningen. Nabij de gehuchten werden de schapen bijeen gedreven op een driehoekig plein, dat in veel gevallen aan alle zijden bebouwd was met boerderijen. Ook hier was het plein afgezet met een houten omheining en met slagbomen, om te voorkomen dat de schapen iets vernielden. Zodra alle schapen van een gehucht bijeengedreven waren door de schaapshond, werd de slagboom geopend die aan de punt van de driehoek stond aan de zijde van de Kampina. Daarna konden de schapen de heide op worden gedreven. Zo'n driehoekig plein, waar schapen bijeen werden gedreven, staat bekend onder de naam drift.

Winnend ontwerp voor de locatie "de drift aan de Roond" voor de prijsvraag "Cultuur en Landschap". Inzending van Kees van Dam

Op de Roond bestaat de drift nog steeds, maar door de herverkaveling en de aanleg van asfaltwegen is die moeilijk te zien. Komend op de Roond lag oorspronkelijk aan de linkerzijde van de huidige weg, omsloten door de Mona Dwarsweg en de smalle Glasvenseweg het gehucht Roond. Daar lagen ook op een soort driehoek de boerderijen. De schapen werden bijeengedreven op een driehoekig veld dat oostelijk lag van het gehucht tussen de Geerlingsdijk, de Roond en de Nieuwe erven. Ook hier lagen enkele boerderijen. Op de kadasterkaart van 1832 is die drift nog goed te zien. De schaapskudden werden vervolgens via de huidige Mona Dwarsweg over het gehucht de Roond gedreven naar de Kampina. Aan de linkerzijde van die weg ligt nog een oude boerderij, terwijl iets verderop op het gehucht De Roond eveneens enkele 19de-eeuwse boerderijen te vinden zijn.

4.1.15. De hoeve Wedehamer

Aan de Smalderseweg in het gehucht Den Berg in Liempde ligt een grote gerenoveerde boerderij met een eeuwenoude geschiedenis. De hoeve lag dichtbij de voormalige Sint Janskapel, later Sint-Janskerk, in Liempde en de hoeve Ten Kerkhove, die toebehoorde aan de norbertijnenabdij van Averbode (B.). Ten noorden van het goed Wedehamer lag een grote meander van de rivier de Dommel.

De vroegste gegevens van de hoeve of het goed Wedehamer dateren uit het jaar 1365. Het was destijds een leengoed van het kasteel Oud Herlaer in Sint-Michielsgestel. Dat wil zeggen dat de kasteelheer van Oud Herlaer de hoeve in leen uitgaf aan een leenman. Deze mocht de hoeve gebruiken, maar moest zijn leenheer dienen in tijd van oorlog, hem trouw zijn en desgewenst advies geven. In de 14de eeuw kon dat inhouden dat de leenmannen samen met hun leenheer ten strijde trokken. Leengoederen waren over het algemeen erfelijk. De zoon van een overleden leenman hoefde alleen maar in het leenhof van Oud Herlaer zijn eed van trouw af te leggen aan zijn leenheer en eventuele kosten, verbonden aan oude rechten, te voldoen. In de loop van de 16de eeuw verwaterden deze formaliteiten en hoefde alleen voor het leengoed te worden betaald.

Inzending prijsvraag "Cultuur en Landschap". Deze inzending is door de jury niet geselecteerd.

Vermoedelijk zijn de leengoederen van Oud Herlaer oorspronkelijk afkomstig van de abdij van Echternach in Luxemburg. Omstreeks het jaar 699 schonk een zeker Hadericus een aantal bezittingen in en om het huidige Sint-Michielsgestel aan de geloofsverkondiger Willibrord. Toen Willibrord overleed gingen zijn goederen in Brabant over naar de abdij van Echternach. Onder die goederen hoorde vermoedelijk ook de voorloper van de hoeve Wedehamer.

De hoeve behoort daarmee tot de oudste locaties in het dorp Liempde. In de loop van de 15de eeuw kwam Wedehamer in handen van adellijke families uit het huidige Noord-Limburg, zoals Van Goir en Schenck van Nydeggen. In 1593 erfde Helena Turck, weduwe van Jacop van Eyll, heer van Geysteren, de hoeve Wedehamer van haar man. Na haar dood kwam de hoeve in het bezit van haar familie. In 1603 was jonkheer Augustinus Turck, heer van Sint-Aechtenkercke, eigenaar van de hoeve. Na enkele generaties in het bezit te zijn geweest van de familie Turck veranderde de naam Wedehamer omstreeks 1650 geleidelijk in Turkse hoeve.

In de 18de eeuw was de hoeve eigendom van grootgrondbezitters uit ‘s Hertogenbosch, zoals Van Beugem, Gijssel, Doncquers, Van de Mortel en Van Veldriel.

De hoeve werd onlangs verbouwd, waarbij de vorm grotendeels bewaard bleef.

4.1.16. De Molengraaf

Boxtel was in het verleden rijk aan water. Het dorp kampte regelmatig met overstromingen van De Dommel of de Kleine Aa. Zowel de Dommel als de Kleine Aa of Essche Stroom waren natuurlijke rivieren of beken. Het centrum van Boxtel, dat in het verleden Boxtel Binnen werd genoemd, was omgeven door grachten die speciaal gegraven waren om de waterhuishouding te beheersen. Ook rondom de kerk lag een gracht.

De heer van Boxtel bezat een watermolen aan de rivier de Dommel. Hij liet een extra beek graven van de Kleine Aa naar de Dommel ter hoogte van de bestaande watermolen. Nabij de plaats waar deze gegraven beek in de Dommel uitmondde, liet hij een winterwatermolen bouwen. Deze molen werd alleen in de winter gebruikt. Op grond van die situatie werd deze waterloop of beek aangeduid met de naam De Molengraaf. Het achtervoegsel graaf geeft al duidelijk aan dat het geen natuurlijke beek was, maar een gegraven waterloop. In een Latijnse akte van het jaar 1369 werd gesproken van fossatum de Molengrave. Het woord fossatum moet vertaald worden als gracht.

Winnend ontwerp voor de locatie "de Molengraaf" voor de prijsvraag "Cultuur en Landschap". Inzending van Joeke Beenhakker en Breg Hanssen.

De Molengraaf is voor 1232 aangelegd. Het initiatief voor het graven van de Molengraaf, de grachten rondom het dorp (Binnen Dommel of Dorpsgraaf) en die rondom de kerk, is ongetwijfeld uitgegaan van de heren van Boxtel. In die tijd behoorden die tot het Keulse geslacht Van Randenrode. De Molengraaf is een gegraven water om een extra watermolen te kunnen aandrijven in Boxtel. Mogelijk waren deze overige, grote ondernemingen bedoeld om Boxtel te versterken en de plaats geleidelijk te transformeren tot een stad.

In de loop der eeuwen veranderde de naam Molengraaf in Smalwater. De watermolen aan het Smalwater en de watermolen aan de Dommel werden als wintermolen- en zomermolen gebruikt. Die aan de Dommel was de zomermolen, omdat de Dommel tijdens de zomer voldoende water bevatte en in de winter vaak teveel. In dat geval was het water van de Molengraaf goed te gebruiken voor het aandrijven van de raderen van de wintermolen. De molensteen uit de zomermolen werd rond kerstmis overgeplaatst naar de wintermolen. Dit geeft aan dat slechts een van de twee molens in gebruik was en nooit beide tegelijkertijd. De stand van het water nabij de beide molens werd nauwlettend in de gaten gehouden. De molenaars hadden belang bij hoog water, maar de boeren vreesden in dat geval dat hun landerijen onder water zouden lopen. Ook werden de waterlopen goed onderhouden. Dit hield in dat de eigenaren van de percelen langs de Molengraaf of Smalwater het onkruid uit

de beek moesten halen, de graskanten moesten maaien en jonge boompjes dienden te verwijderen. Jaarlijks controleerden de schepenen tijdens de schouw of de beken goed gezuiverd waren zodat het water vrije doorgang had.

In de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw veroorzaakte het Smalwater, net als de Dommel en de Essche Stroom, regelmatig wateroverlast. Het waterschap De Dommel zette zich in om de afvoer van het water van de Dommel en de Essche stroom te verbeteren. Ook werden eeuwenoude rechten van watermolens opgekocht om de sluizen daarvan te kunnen verwijderen. In 1917 werden de rechten van de sluis aan het Smalwater afgekocht. Daardoor kon de sluis verdwijnen en raakte de watermolen buiten werking. Door de aanleg van het afwateringskanaal oostelijk van Boxtel Binnen tussen 1933 en 1936 nam het aantal overstromingen van de Dommel af. Het Smalwater had inmiddels haar oorspronkelijke functie verloren.

De nieuwe functie van het Smalwater is de afvoer van het water van de Beerze / Kleine Aa. Het resultaat is dat bij De Roond de Kleine Aa haast weer opnieuw als beekje moet beginnen. Daardoor is het karakter van die beek tussen De Roond en Tongeren nogal veranderd: van flinke beek naar een stil watertje.

4.1.17. De Autselse watermolen

In Boxtel en Liempde lagen vanouds vier watermolens. Dit waren een watermolen aan het Smalwater of Molengraaf nabij het punt waar deze kunstmatige beek in de Dommel vloeide, een watermolen aan de Dommel nabij de vorige molen, de Kasterense watermolen in Liempde en de molen van Autsel in Liempde. Van deze laatste molen is het minste bekend. Vermoedelijk lag deze molen op de plaats waar de Meulekensweg over de Grote Loop gaat. Deze beek mondde uit in de Dommel ter hoogte van het gehucht Olland in Sint-Oedenrode.

In de Middeleeuwen bevatten dergelijke beken veel meer water dan tegenwoordig. Er was zeker in de winter voldoende verval voor de watermolen. Het initiatief voor de bouw van de molen van Autsel ging vermoedelijk uit van de eigenaar van de watermolen van Kasteren. Deze Kasterense molen was in de Middeleeuwen voor de helft particulier bezit, voor de andere helft werd de molen in leen gehouden van de hertog van Brabant. In het oudste leenboek van de hertog van Brabant van 1312 komt de heer van Boxtel al voor als leenman voor deze watermolen.

De watermolen van Autsel wordt voor het eerst genoemd in 1372. In dat jaar werd een perceel grond verkocht in Liempde, onder de parochie van Boxtel, gelegen naast de watermolen van Alsel. Alsel is een van de schrijfwijzen van Autsel. In een andere akte van dat jaar werd het woord Alsel verbeterd en schreef de secretaris het woord Autsel daarboven. Uit die akte blijkt dat de eigenaar van de watermolen van Kasteren tevens eigenaar was van die van Autsel. Dat zou zo tot in de 16de eeuw blijven. De molen van Kasteren was destijds een graan- en oliemolen. De olie werd gewonnen uit koolzaad, raapzaad en lijnzaad (vlas). De watermolen van Autsel was een runmolen. Run was een grondstof die gebruikt werd in leerlooierijen bij het looien van huiden. Het bestond uit gemalen eikenschors. In die tijd kwamen in Boxtel en Liempde veel bossen voor, meer dan elders in Noord-Brabant. Het is zodoende begrijpelijk dat de eikenschors zoveel mogelijk in die omgeving werd verwerkt tot run.

In 1465 verkochten de eigenaren van het particuliere gedeelte van de watermolen van Kasteren hun helft van die watermolen en ook de watermolen van Autsel aan de heer van Boxtel. Vanaf dat moment was de heer van Boxtel volledig eigenaar van beide molens.

In een opgave van de leengoederen die de heer van Boxtel hield van de hertog van Brabant werden in 1495 zowel de watermolen van Kasteren als de molen van Autsel genoemd. In feite was die laatste geen leengoed en die van Kasteren slechts voor de helft.

Er zijn van de watermolen van Autsel uit de 16de eeuw geen bijzonderheden bekend. Zo nu en dan wordt een perceel genoemd nabij de molen, maar dat wil nog niet zeggen dat de molen toen nog bestond. De boeren bleven hun land aanduiden nabij de watermolen. Ook in het leenboek van de hertog van Brabant werd de molen in 1592 nog genoemd. De indruk bestaat echter dat de watermolen toen al was verdwenen. Veel runmolens gingen door brand verloren omdat het malen van eikenschors tussen maalstenen zeer brandgevaarlijk was. Ook werden veel watermolen tijdens de oorlogshandelingen in de 16de eeuw in brand gestoken. Wat er met de Liempdse watermolen is gebeurd, is niet bekend. De molen wordt niet genoemd toen in 1545 op last van keizer Karel V de waterstanden bij alle watermolens in het stroomgebied van de Dommel werden vastgesteld. Evenmin komt de molen voor in de rekeningen van de rentmeester van het kasteel van Boxtel.

Winnende ontwerpen voor de locatie "Grote Waterloop - Meulekensweg" voor de prijsvraag "Cultuur en Landschap". Links inzending van Susan van der Tol, rechts inzending van Katrien van Hettema.

4.1.18. Heilig bloedwonder

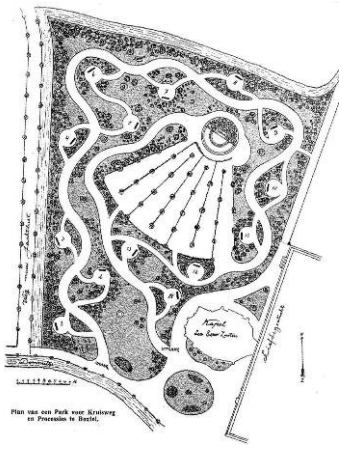

Het verhaal wil dat de priester Eligius van den Aker bij de consecratie nonchalant te werk ging en de kelk met reeds geconsacreerde witte wijn omstiet. De miswijn veranderde op de doeken die het altaar bedekten in een rode substantie. Wat kon het anders zijn dan het Bloed van Christus, dat zich op miraculeuze wijze vertoonde? Vervolgens probeerde Van den Aker, door schaamte overmand, de 'corporale', de doek waar de hostie op rust, en een ander bevlekt doek, de 'altaardwaal', uit te wassen in een put gelegen aan de rivier de Dommel. Tevergeefs. De door het wonder ontstane rode vlekken bleven duidelijk zichtbaar. De priester verborg de doeken en maakte pas op zijn sterfbed in de biecht bekend wat er destijds was gebeurd en waar de bewuste altaardoeken zich bevonden. Kort daarop, in 1380, kreeg de dienstdoende geestelijkheid van de Boxtelse St. Petruskerk van de kerkelijke autoriteiten toestemming de Corporale eenmaal per jaar aan het gelovige volk te tonen. Sindsdien ontwikkelde Boxtel zich tot een drukbezochte bedevaartplaats.

De doeken verbleven op verschillende locaties: omstreeks 1600 waren de doeken veilig opgeborgen bij de predikheren in ‘s Hertogenbosch. Elk jaar

werden ze daar opgehaald en na de processie weer teruggebracht. Na de val van ‘s Hertogenbosch in 1629 werden de doeken overgebracht naar o.a. de Sint-Michielsabdij in Antwerpen en in 1652 naar Hoogstraten (B.). In 1924 zijn de doeken officieel overgedragen aan Boxtel.

Op 15 juni 1924 werd, voor het eerst weer een Bloedprocessie in de tuinen van de pastorie en het er naast gelegen Liefdehuis van de zusters JMJ (Gezelschap van Jezus Maria Josef te ‘s Hertogenbosch) gehouden. Er gold vanaf 1578 immers een 'processieverbod', hetgeen betekende dat processies niet in de openbare ruimte mochten plaatsvinden. De tuinen van de pastorie en het Liefdehuis boden echter onvoldoende accommodatie voor het regelmatig houden van processies. Daarom gingen de gedachten uit naar het inrichten van een 'processiepark' op een weiland van de zusters, vlakbij de St. Petruskerk. Het park werd aangelegd in de winter van 1924-'25. Vanaf 1925 werd de processie in het park gehouden.

Het park is aangelegd naar het ontwerp van de plaatselijke bloemist P. van Zogchel, om het H. Bloedfeest te kunnen vieren als een openbare manifestatie. Een grillig padenpatroon kronkelde langs de kruiswegstaties naar het altaar. Voor het altaar was ruimte voor 4000 mensen in zeven vakken, gescheiden door hagen en bomen. Dit bijzondere en (zeldzame) processiepark verloor zijn functie en raakte in verval. Het altaar en de meeste staties zijn verdwenen, het restant is beschadigd en het padenpatroon ging verloren. Parkeerplaatsen en de rommelige openbare ruimte tussen park en kerk hebben beide van elkaar vervreemd.

Maar in de jaren dertig vond de ommegang weer in de straten van Boxtel plaats. Tijdens de oorlog werd op 4 juni 1943 de processie verboden. Op 22 april 1945 werden de Bloeddoeken in Boxtel vroegtijdig rondgedragen. Vijf weken later vond op Drievuldigheidszondag de Bloedprocessie weer plaats.

4.1.19. Kartuizerhoeve aan de Goorestraat 1 in Boxtel

Aan de Goorestraat 1 in het Boxtelse gehucht Kleinder Liempde staat een grote boerderij die vaak verbouwd is. De balkenconstructie is op veel plaatsen ouder dan de stenen muren. Sommige balken dateren uit de 15de eeuw. Van oorsprong had de boerderij lemen wanden.

Deze boerderij bestond al in het jaar 1387. Waarschijnlijk is het pand nog ouder, omdat de hoeve afkomstig was uit de bezittingen van Hendrik van Boxtel, die in 1335 heer was van de heerlijkheid Boxtel. In de 14de eeuw stond de hoeve bekend onder de naam het goed Ten Eijnde. De heer van Boxtel was de eigenaar van onder andere deze hoeve en kasteel Stapelen.

Door vererving kwam de hoeve aan het einde van de 14de eeuw in handen van bastaardkinderen van een van de heren van Boxtel.

In 1507 verkochten de erfgenamen van de toenmalige eigenaar Willem Rutgers van Griensvenne aan broeder Hubrecht van Loen, prior van het kartuizerklooster van Vught, het goed Ten Eijnde. De kartuizers bezaten al

meer grote hoeven in Boxtel en Liempde, onder meer de hoeve Duifhuis in Kasteren.

Inzending prijsvraag "Cultuur en Landschap". Deze inzending is door de jury niet geselecteerd.

Na 1507 stond de boerderij aan de huidige Goorestraat 1 bekend als de kartuizerhoeve. Het klooster in Vught werd in 1543 door soldaten van de Gelrese veldheer Maarten van Rossem geplunderd. In 1572 vluchtten de paters vanwege het oorlogsgeweld uit het klooster. Zij verbleven gedurende een aantal jaren in omliggende dorpen. In 1579 werd het leegstaande klooster in brand gestoken.

In de eerste helft van de 17de eeuw vestigden de kartuizers van Vught zich in Antwerpen. De bezittingen in Boxtel en Liempde werden door een van de paters beheerd, omdat de boerderijen een belangrijke bron van inkomsten waren voor de kloosterlingen. In 1663 verkochten de kartuizers de hoeve Ten Eijnde op Kleinder Liempde aan Hendrik Santegoets. De hoeve bleef drie generaties in het bezit van de familie Santegoets, daarna was deze gedurende de 18de eeuw achtereenvolgens van de families Van de Ven en Beerings.
In de loop van de 19de eeuw vonden veel verbouwingen plaats die de boerderij het huidige aanzien gaven.

4.1.20. Voorpootrecht

Het enige en oorspronkelijke oude recht van voorpoting dateert van vóór 1 januari 1825. Dit is het tijdstip waarop het recht van beplanting in het Burgerlijk Wetboek is geregeld. Alleen een deze gevallen kan worden gesproken van recht van voorpoting. Dit kan worden bewezen uit oude pootkaarten en oude kadastrale kaarten (grond is van de gemeente, het recht om daar bomen op te zetten is van de aanliggende grondeigenaar / boer).

Volgens een raadsvoorstel uit 1945 blijken in het archief van de gemeente Boxtel 17^{e} eeuwse afschriften te berusten. Deze zijn o.a. uitgegeven voor Selissen (6 mei 1484) de Campina (6 mei 1483) den Bodem van Elde (8 juli 1462) en Oetendonck bij Banisveld (6 mei 1483). Het voorpootrecht is eeuwigdurend en kan tegen een ieder die op dat recht inbreuk maakt gehandhaafd worden.

Zogenaamde buurwegen, die vroeger veel voorkwamen maar tegenwoordig na ruilverkavelingen vaak niet meer bestaan, zijn wegen die in gemeenschappelijk eigendom berusten bij verschillende buren, daarop kan geen sprake zijn van pootrecht. Dit recht blijft berusten bij de eigenaren.

Oude Rijksweg

Tongeren

De gemeente Boxtel heeft in de jaren 1826 tot en met 1879 honderden “voorpotingen” verkocht. Het recht van voorpoting werd hier echter ten onrechte gebruikt. Officieel zou de term “recht van beplanting” moeten heten omdat deze rechten na 1 januari 1825 tot stand zijn gekomen.

Het recht van opstal waaronder het recht van beplanting kan worden gerangschikt, kan ook worden verkregen door verjaring. Dit betekent dat mensen die geen recht van voorpoting kunnen aantonen maar dat recht wel aantoonbaar 20 jaar hebben uitgevoerd wel door middel van verjaring een recht van beplanting hebben verkregen. Feitelijk is dit geen voorpootrecht, zoals dat voor 1825 gold.

De gevolgen van het pootrecht zijn in de gemeente Boxtel goed te zien doordat er langs wegen korte bomenrijen staan die verschillen in leeftijd en soort. Mooie voorbeelden zijn te zien:

- langs de Brede Heide met soorten als Gewone Es, Zomereik, Zomerlinde, Canadapopulier en Beuk;
- in Tongeren met soorten als Zomereik, Amerikaanse eik, Tamme kastanje, Honingboom, Rode beuk en Canadapopulier
- langs de Hazelaarsestraat in Liempde met voornamelijk Canadapopulier en Ruwe berk.
- Langs de Oude rijksweg staan ook voorpootbomen, maar hier levert het niet het karakteristieke beeld op met korte rijen van verschillende soorten

4.1.21. Brouwerij "de Engel" in Lennisheuvel

Langs de Mijlenstraat (nu de Mijlstraat) in Lennisheuvel staat een zeer oud pand dat opgetrokken is van kleine gele ijsselstenen. Het is de voormalige brouwerij De Engel, waarschijnlijk een van de eerste stenen gebouwen in dat gehucht.

Boxtel was in het verleden rijk aan brouwerijen. In sommige tijden waren meer dan tien brouwerijen in bedrijf. De Engel is het oudste nog bestaande pand dat aantoonbaar als bierbrouwerij werd gebruikt. Het werd al in 1494 in een document genoemd.

De herberg met brouwerij lag aan de heerbaan naar Oirschot. Een heerbaan is een doorgaande weg die gebruikt werd onder meer door handelaren en legers. De weg maakte deel uit van de eeuwenoude handelsroute van 's Hertogenbosch via Boxtel naar Turnhout (B.). Later kreeg deze weg de naam Mijlenstraat. De Engel lag op een belangrijk kruispunt aan de Mijlenstraat.

Het brouwhuis bij de brouwerij lag in de 16de eeuw achter De Engel, die destijds dienst deed als herberg. In de 17de eeuw werd de brouwerij verplaatst naar de overzijde van de weg. Van beide bedrijfsgedeelten is niets bewaard gebleven.

In de 18de eeuw werd onderscheid gemaakt tussen de Grote Engel en de Kleine Engel. De Grote Engel was de herberg. Daar hing een uithangbord waarop een engel was geschilderd. In een akte van 1724 formuleerde de secretaris van Boxtel dat met de woorden: daer uijt hangt den Eijngel.
In de 17de eeuw waren de brouwerij en herberg eigendom van Maurus Slegers, een vooraanstaande inwoner van Boxtel. In de 18de eeuw kwam De Engel door erfenis achtereenvolgens in het bezit van Maurus van der Voort, Nicolaas Vlemminks en Jordanus van de Sande.

In 1716 verbood de Staten-Generaal het brouwen van bier op het platteland. Veel brouwerijen in Boxtel werden kort daarna opgeheven, maar aan het einde van de 18de eeuw waren er voldoende brouwerijen die, voorzien van een vergunning van de Staten-Generaal, bier brouwden. Wanneer De Engel gestopt is als brouwerij, is niet met zekerheid te zeggen. In 1810 werden nieuwe belastingen ingevoerd, die menig brouwer noodzaakten de activiteiten te staken. In Boxtel verdwenen kort daarna de meeste brouwerijen. De Engel werd in die tijd alleen nog als herberg genoemd.

In de 19de eeuw werd de voorgevel van het pand met pleisterwerk besmeerd. Men probeerde daarmee de indruk te wekken dat de woning uit grote stenen was opgetrokken. Na de restauratie in de 20ste eeuw werd het pleisterwerk afgekapt en kwam de oorspronkelijke gele stenen gevel weer tevoorschijn. Vermoedelijk dateert die gevel uit de 17de eeuw of het begin van de 18de eeuw. Dergelijke gevels van kleine gele stenen kwamen in het verleden meer voor in Boxtel.

4.1.22. Boxtel en de Tommies

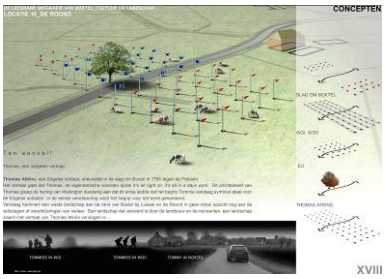

Bij het lezen van deze titel gaan de gedachten in eerste instantie uit naar de Tweede Wereldoorlog. De Tommies hadden Boxtel immers in 1944 bevrijd. Maar weinig mensen zullen weten dat dit

internationaal bekende begrip Tommie haar oorsprong heeft in de geschiedenis van Boxtel.

We moeten daarvoor terug naar de inval van het Franse leger in de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1794. Boxtel behoorde destijds tot Staats-Brabant, een gebied dat door de Staten-Generaal van de Republiek werd bestuurd. Het Franse leger viel in september 1794 Staats-Brabant van verschillende kanten aan. Het Staatse leger kreeg bij de verdediging steun van geallieerde legers, zoals troepen uit Engeland, Hessen en Hannover. De geallieerden hadden zich verschanst achter de Dommel nabij Sint-Oedenrode. Toen het Franse leger Boxtel naderde, bleek dat de aanval vanuit drie zijden werd ondernomen. Het dorp Boxtel werd door de Fransen onder vuur genomen. De geallieerden probeerden in Boxtel de Franse opmars tegen te houden. De slag om Boxtel duurde drie uur. Deze werd uitgevochten op verschillende plaatsen in Boxtel, onder meer bij Luissel en de Roond.

De Fransen waren sterker dan de geallieerden. Deze moesten zich terugtrekken over de Maas. In de slag bij Boxtel sneuvelden enige geallieerden. Onder hen was een Engelse soldaat die Thomas Atkins heette. Hij diende al geruime tijd in het leger. Hij viel niet op door heldendaden of andere bijzonderheden, hij voerde allen de taak uit die hem werd opgedragen. Het verhaal gaat dat de hertog van Wellington bij Thomas Atkins zat toen deze stervende was. Atkins sprak toen de legendarische woorden tegen de hertog: It's all right sir, it's all in a days work. Deze woorden, die een toonbeeld waren van plichtsbesef, maakten diepe indruk op de hertog. De naam van Thomas Atkins werd zodoende in het geheugen gegrift van de hertog. Vijftig jaar later moest de hertog in een register een willekeurige naam invullen. Hij herinnerde zich toen de naam van Thomas Atkins en vulde die vervolgens in. Daarmee werd de naam Thomas of beter gezegd Tommie een symbool voor Engelse soldaten. Vooral in de Eerste en Tweede Wereldoorlog werd het begrip Tommie internationaal gebruikt om daarmee Engelse soldaten aan te duiden.

Inzending prijsvraag "Cultuur en Landschap". Deze inzending is door de jury niet geselecteerd.

4.1.23. Papierfabrieken.

In de 19e eeuw begon de industrialisering in Boxtel. Er zijn in die tijd twee grote papierfabrieken ontstaan, een in Molenwijk, de ander bij Kleinder Liempde.

De eerste werd in 1802 opgericht. Het was een kapitaal bedrijf, bestaande uit een watermolen en een windmolen. Het werd in 1812 opgezet als sociëteit met aandeelhouders. In de papierfabriek werden verschillende soorten papier gemaakt van lompen. Na de eenwording van België en Nederland in 1815 verliep de productie en verkoop steeds beter.

In 1819 werd de heerlijkheid Boxtel verkocht en kwam ook de watermolen onder de hamer. Aangezien de molen niet verkocht werd, besloten de commissarissen het bedrijf te verplaatsen naar het Leijsenven en Langven, aan

de weg van Boxtel naar Esch (nu bekend als Molenwijk). Deze verplaatsing van ongeveer 1 kilometer nam 13 dagen in beslag.

In 1822 kocht burgemeester van Wulverhorst, alle machines en voorraad op Molenwijk over van de sociëteit. Sindsdien was hij enig eigenaar van de papierfabriek op Molenwijk. Helaas kreeg de burgemeester het geld voor de aankoop van de grond en de voortzetting van de fabriek niet bijeen. Vanwege een grote schuld aan het rijk moest hij de fabriek aan het Rijk verkopen.

De andere papierfabriek is in 1826 gesticht aan de Dommel, net over de brug langs de steenweg in Kleinder Liempde. In dit bedrijf werd niet met stoomwerktuigen gewerkt, maar met windkracht. Als uitbreiding werd in 1831 de papierfabriek op Molenwijk van het Rijk gekocht.

Na het overlijden van de eigenaar Velsen in 1836 werd de fabriek op Molenwijk openbaar verkocht, waarbij werd afgesproken dat de molens op Molenwijk niet zouden worden gebruikt voor de productie op papier, en dat de windmolens op Kleinder Liempde uitsluitend voor de papierfabrikage gebruikt zouden worden.

In de jaren 1858 en 1873 werd geïnvesteerd, zoals het voorzien van een stoomwerktuig bij de windmolen, de machinale papierstoel en het plaatsen van nieuwe machines. Uiteindelijk is het geheel in 1875 verkocht en kwam hiermee een einde aan een van de grootste bedrijven in Boxtel van de 19e eeuw.

4.1.24. De reus en Klein Duimpje

De voorloper van de Sint Petruskerk is waarschijnlijk in de 12e of de 13e eeuw gebouwd, in Romaanse stijl. Deze kerk was opgebouwd uit tufsteen.

In de 15e eeuw werd een begin gemaakt met de herbouw in fasen van de kerk in Gotische stijl. Eerst werd de toren gebouwd, vervolgens werd de oude toren afgebroken en werd het schip van de kerk gebouwd, waarbij de tufstenen bouwmaterialen van de oude kerk als speklagen tussen de bakstenen werden aangebracht en tenslotte werd aan het begin van de 16e eeuw het koor vergroot.

In 1648 namen de protestanten de Sint Petruskerk in gebruik. Alle heiligenbeelden, altaren en ornamenten werden verwijderd en in 1653 verkocht. Enkele ornamenten zijn gespaard gebleven, aangezien de heer van Boxtel deze onder had laten brengen bij kasteel Stapelen.

In deze tijd zijn tevens de schuurkerken ontstaan. Tot 1671 hadden de katholieken geen gebouw om bij elkaar te komen, aangezien de uitoefening van de godsdienst was verboden.

In 1798 werd in Nederland de Staatsregeling aangenomen. Die bepaalde de teruggave van de kerken door de protestanten aan de katholieken. De kerk diende overgedragen te worden aan de grootste kerkgenootschap. De katholieken waren op dat moment in de meerderheid. In de loop van de eeuwen was de kerk in een ruïne veranderd. Ze kon pas in 1823 weer in gebruik worden genomen.

In 1809 schonk de Hollandse koning Lodewijk Napoleon 7000 gulden voor de bouw van een protestantse kerk in Boxtel. Door de inflatie beschikte de protestantse gemeente over te weinig geld, toen het kerkje zou worden aanbesteed. Het

ontwerp van de Boxtelse architect Hendrik Verhees werd in 1812 iets aangepast. De kerk werd kleiner en er werd een goedkopere steensoort gebruikt. Voor de fundamenten werd minderwaardig hout gebruikt. De kerk werd gebouwd op het kerkhof aan de voet van de toren van de Sint Petruskerk. In Boxtel werd deze kerk daarom schertsend Klein Duimpje genoemd. De kerk wordt gebruikt voor de Nederlandse Hervormde gemeente Boxtel, Esch en Liempde.

4.1.25. Kinderbos

Het verhaal gaat, dat de naam Kinderbos komt van een kindervakantieoord dat in het gebouw Kinderbos 3 was gevestigd. De predikant Johannes Dirk Bloemen, die tussen 1834 en 1844 in Oirschot werkte, zou dit oord hebben gesticht. Volgens dhr. J. Mijland, is er van dit kindervakantieoord in de archieven niets terug te vinden. Deze theorie wordt door Leenders ondersteund.

Volgens een locale traditie zou de naam te maken hebben met de moord alhier op een zestienjarige knecht van een rondreizende kunsthandelaar in 1838.

Het gebied Kinderbos is in de loop van de eeuwen door menselijke ingrepen veel veranderd. De aanwezige heide werd beplant met bomen, een lanenstructuur werd in het gebied gebracht, diverse bebouwing is geplaatst, waardoor het karakter van het gebied zich ontwikkelde.

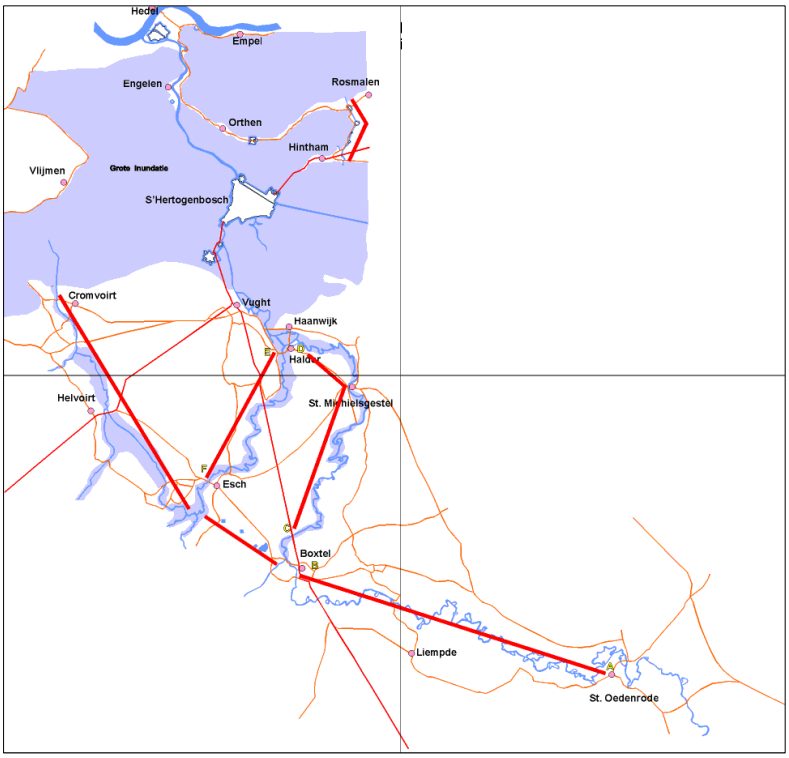
Het gebied Kinderbos is een waardevol gebied waarin de historische structuur, de bebouwing en de groenelementen een grote samenhang vertonen die is gecreëerd in verschillende historische perioden en zodoende een goed beeld geeft van de belangwekkende historische ontwikkeling.

4.1.26. Verdedigingslinie van ‘s Hertogenbosch

In het voorjaar van 1839 beschrijft de Prins van Oranje, de latere koning Willem II, in zijn memorie *"Mémoire sur les environs de Bois le Duc"* waarom hij rond ‘s Hertogenbosch een versterkte positie ingericht heeft.

Prins van Oranje, de latere koning Willem II, zocht in een centraal gelegen positie binnen de provincie Noord-Brabant van waaruit hij met het veldleger zowel offensief als defensief kan optreden. Daarnaast moest deze positie met weinig man goed te verdedigen zijn, groot genoeg zijn om een leger van 50.000 man te herbergen en een korte, directe en loodrechte verbinding met Holland hebben.

Linies rond 's Hertogenbosch 1818-1839. Uit: www.forten-brabant.nl

De Prins van Oranje was er vooral bang voor dat hij zich, ingeval van een inval in Noord-brabant, terug moest trekken achter de grote rivieren en daardoor gehinderd zou worden om offensief op te kunnen treden.

In de winter van 1832-1833, tijdens het beleg van de citadel van Antwerpen, probeert hij dit probleem op te lossen door het leger ten noorden van Breda, achter de linies van de Munnikenhof en Den Hout, te plaatsen. De genoemde linies worden daarvoor weer op sterkte gebracht. Maar ideaal is deze situatie niet. De aldaar gelegerde troepen moeten bedacht zijn op een eventuele doorbraak via het gebied tussen Bergen op Zoom en Breda. Een ander zwak punt van deze stelling is het feit dat er geen veilige terugtocht mogelijk is. Om via de Moerdijk terugtrekken is een flink flottielje nodig om de troepen over het Hollands Diep te kunnen vervoeren (de bruggen lagen er tenslotte nog niet) en een eventuele terugtocht via Geertruidenberg kan verhinderd worden door een vijandelijke aanval via Oosterhout op Made.

Genoodzaakt door de toenemende spanningen gaat de Prins van Oranje op zoek naar een nieuwe positie voor het leger. Bij zijn speurtocht wordt hij bijgestaan door een aantal officieren waarbij hij in het bijzonder zijn chef-staf, kolonel Nepveu en de genieofficier kapitein Merkes noemt.

Rond 's-Hertogenbosch vindt hij wat hij zoekt. Vanuit 's-Hertogenbosch is een goede verbinding met Holland mogelijk via Orthen en Crevecoéur waar een schipbrug over de Maas gelegd kon worden. Via deze route kan het veldleger zich ook verplaatsen in de richting van het land van Altena/Woudrichem en naar Nijmegen via de Bommelerwaard en het fort St. Andries. Daarnaast kunnen via dezelfde verbinding ook versterkingen en levensmiddelen naar 's-Hertogenbosch aangevoerd worden en leent het terrein er zich goed voor.

De Meierij in Stelling Gebracht

Karakteristiek
De redoute II en III vormden een onderdeel van een verdedigingslinie van drie redoutes (de derde redoute is verdwenen). Die linie werkte met hulp van de natuurlijk barrières onder andere de Essche Stroom en de Dommel.

De redoute III staat in het Molenwijkpark en is vrij toegankelijk. De redoute II staat op privé terrein, langs de recreatieplas de Langspier; ze is dus niet vrij toegankelijk. De Essche Stroom wordt dankzij een project van de Waterschap de Dommel geherwaardeerd. Het omgeving is al redelijk bezocht door recreanten.

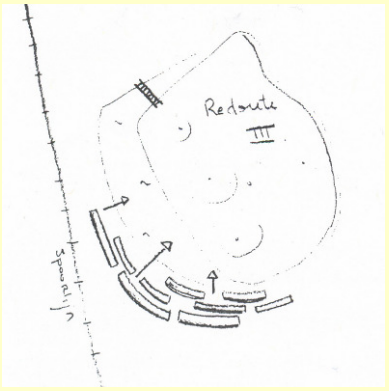
Voorstelling
Rondom en in de omgeving van de twee redoutes komen enkele grote panelen die de vorm van de redoute benadrukt en aan de functie van de objecten herinnert.

De aanpassing zou niet op de object zelf maar in tegendeel op een bepaalde afstand komen om een bijzondere zicht te krijgen. De aanpassing zou alleen een deel van de object benadrukken en plaats vinden waar de vijanden vroeger dreigen (zuid, zuidwest) dat is alleen mogelijk voor de redoute III. De hoogte en de manier hoe ze geschikt worden herinnerd aan een barrière, iets die niet gemakkelijk toegankelijk is, en bied tegelijkertijd bijzondere zicht naar de objecten toe.

De gebruikmaking van een bepaalde materiaal (hout of ijzer) zou de zichtbaarheid versterken om te contrasteren met de groene omgeving. Daardoor wordt de redoute opvallender.
De aanpassing bij de redoute III kan misschien tegelijkertijd het geluid van de spoorlijn een beetje tegenhouden. Bij de redoute II zou de aanpassing achter de Langspier plaats vinden, langs de wandelpad.

Het reliëf wordt langs de Essche Stroom benadrukt met bijvoorbeeld een kunstwerk die de hoogtelijnen zichtbaar maakt om het verschil tussen hoge en lage gebieden opvallender te maken.

Verbinding
De drie elementen kunnen gemakkelijk worden verbonden met de fietspad van de Molenwijk weg. Dankzij het project van de Waterschap de Dommel wordt het mogelijk om langs de Essche Stroom te wandelen.

Uit: Uitkijken over de Meierij

De rol van Boxtel en Liempde in de periode van 1831 en 1839 bestaat onder andere uit het inkwartieren van grote aantallen soldaten. De bevolking kreeg hiervoor een vergoeding. Tevens beleefden herbergiers, bierbrouwerijen en jeneverstokerijen gouden tijden.
In 1832 brak cholera uit. De gemeente was verplicht om een kolkaal beschikbaar te stellen dat als hospitaal ingericht kon worden. Kasteel Stapelen, werd ingericht als hospitaal, totdat de eigenaar dit vernam en het geheel verbood. In 1833 werd een ruimte in het Vrouwengasthuis aan de Markt en het leegstaande huis van papierfabrikant Velsen ingericht voor de opvang van cholerapatienten.
In Liempde was geen woonruimte beschikbaar dat ingericht kon worden als wachthuis voor soldaten of als hospitaal. De gemeenteraad kocht in 1832 het pand van Jan Goossens en bestemde dit als wachthuis.

4.1.27. De dorpsbrand van Liempde

De huidige Sint-Janskerk en de pastorie in Liempde zijn in zekere zin herinneringen aan een grote brand die in 1864 in Liempde het oude centrum rondom de parochiekerk verwoestte. Zowel de pastorie als de kerk moesten volledig worden herbouwd.

Na de vrede van Munster in 1648 was de uitoefening van de Roomse godsdienst verboden. Tijdens de bezetting van de Franse troepen in 1672 kregen de parochianen de toestemming om een kleine schuurkerk in gebruik te nemen. Zij gebruikten een schuur die lag in de hoek De Berg.

De brand begon op 23 mei 1864 om half twee in de middag. Het vuur brak uit op het Kerkeind bij bakker Antonie van den Broek. Die dag waaide er een felle wind, waardoor het vuur snel om zich heen greep. Binnen een half uur stonden de schuurkerk, de pastorie en 13 huizen in brand. Destijds beschikte de brandweer van Liempde alleen over een draagbare brandspuit, drie brandhaken en tien brandemmers van leer of van linnen. Tegen een dergelijke felle brand was de plaatselijke brandweer niet opgewassen. Het gevolg was dat 13 huizen, die bewoond werden door 19 gezinnen, in de vlammen opgingen.

Ook de kerk liep veel schade op. Niet alleen was het gebouw verloren gegaan, de bronzen luidklokken waren gesmolten en het kerkinterieur, bestaande uit kerkbanken, houten beelden van heiligen en andere ornamenten, was totaal verbrand. De pastorie was met inboedel en al verloren gegaan. In de pastorie bewaarde de pastoor de oude kerkregisters. Ook hiervan bleef niets over.

De schade van de brand bedroeg 65.440 gulden. In die tijd was niet iedereen verzekerd. Vaak waren de opstallen wel verzekerd, maar niet de inboedel en het vee. In dit geval was er voor 37.885 gulden verzekerd. Het was duidelijk dat ten gevolge van de brand veel gezinnen in grote problemen zouden komen. De provincie stond toe dat in omliggende dorpen voor de slachtoffers werd gecollecteerd. Die collecte bracht 1.180 gulden op. Voor de eerste maanden kregen de getroffen gezinnen kleding en voedsel dat via een speciale commissie werd ingezameld.

Winnende ontwerpen voor de locatie Toose Plein te Liempde voor de prijsvraag "Cultuur en Landschap". Links inzending van Jelle Schweigman, rechts inzending van Katrien van Hettema.

De oude pastoor Gerardus van den Heuvel had niet meer de moed om de kerk en pastorie te herbouwen. Hij deed afstand van zijn functie en liet dit tijdrovende werk over aan zijn opvolger Albertus Raaijmakers. Met de pastorie werd in 1864 al begonnen. Pastoor Raaijmakers liet in 1868 een nieuwe kerk bouwen door architect Hendrik van Tulder. Aanvankelijk was er geen geld voor een kerktoren, die werd pas in 1898 voltooid. Het duurde dus meer dan 30 jaar voordat Liempde de grote brand van 1864 te boven was.

4.1.28. Het Duits lijntje

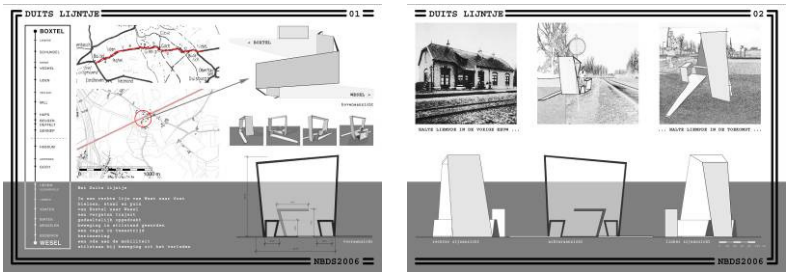
Toen in 1873 de spoorlijn van Boxtel naar Goch (D.) in gebruik werd genomen, was Boxtel een heus knooppunt van spoorwegen geworden. In Boxtel sloot sinds 1865 de spoorlijn vanuit Breda en Tilburg aan op de lijn van Utrecht via 's Hertogenbosch naar Eindhoven, Helmond en Venlo. Het Duits lijntje vormde de verbinding via Gennep met Goch en Wesel in Duitsland. Dankzij de totstandkoming van deze spoorlijn was het mogelijk om vanaf Vlissingen met Nederlandse en Duitse treinen naar Berlijn te reizen en vervolgens naar Rusland (Wladiwostok)). In feite was het een stukje van de spoorwegverbinding van Londen naar Rusland. Niet voor niets schreef men in Duitsland over deze spoorlijn Boxtel-Wesel: Hier reisten einst Kaizer-Könige und Fürsten. De trein werd niet alleen door hoogwaardigheidsbeklederd gebruikt. Voor veel Brabanders was het dankzij het Duits lijntje mogelijk om via Boxtel naar de drukbezochte bedevaartsplaats Kevelaer (D.) te reizen.

Als goederenlijn was de spoorlijn eveneens van belang voor het vervoer van hout voor klompen, steenkolen, bouwmaterialen, graan en veevoer. In Liempde was een station met losplaats waar dergelijke goederen konden worden afgehaald. Voor de klompenmakerijen in Liempde was de spoorlijn een uitkomst. Via de lijn werden grondstoffen aangevoerd en konden klompen worden afgevoerd naar Holland.

Inzending prijsvraag "Cultuur en Landschap". Deze inzending is door de jury niet geselecteerd.

De geschiedenis van de spoorlijn Boxtel-Wesel is een aaneensluiting van problemen en tegenslagen. De aanleg vond plaats vanaf 1869 in opdracht van de Noord-Brabantsch-Duitsche Spoorwegmaatschappij (NBDS). De maatschappij kon niet aan voldoende geld komen voor de aanleg, maar desondanks werd gestart met het onteigenen van gronden en het leggen van rails. De lijn werd als dubbel spoor aangelegd. De Nederlandse Staatsspoorwegen werkte aanvankelijk flink tegen. Zo mocht de NBDS geen gebruik maken van het station in Boxtel en moesten de reizigers het laatste stukje naar het station te voet afleggen. De spoorlijn Boxtel-Wesel was 93 kilometer lang. Aanvankelijk was het zelfs de bedoeling dat de lijn zou worden doorgetrokken naar Kleef, maar dat gedeelte werd nooit aangelegd.

Inzending prijsvraag "Cultuur en Landschap". Deze inzending is door de jury niet geselecteerd.

Geldproblemen bleven bij de NBDS een rol spelen. In de volksmond werd de afkorting vertaald met de woorden Nimmer Baten Doch Schulden. Toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, nam het vervoer van en naar Duitsland af. Na de oorlog namen de Staatsspoorwegen de lijn over, maar in 1922 werd deze failliet verklaard. Na 1922 was de spoorlijn alleen nog maar voor lokaal vervoer. Het werd een enkel spoor, waarover maar weinig personen werden vervoerd, bovendien nam ook het goederenvervoer af. In 1950 werd het personenvervoer gestopt. Het Duits lijntje diende daarna alleen nog voor het vervoer van goederen naar Veghel, Mill en Uden. Voor speciale gelegenheden werden nog wel eens personen vervoerd, maar dat gebeurde hoogst zelden. In 2005 / 2006 werd "de wissel eruit gehaald" waarmee het Duits Lijntje aansloot op het echte spoornet. Hierdoor kan het Duits Lijntje definitief niet meer gebruikt worden. Recent zijn er plannen en studies opgezet, die onderzoeken of de route tot Uden "met eigen vervoermiddelen" her in te richten is.

4.1.29. Het wassende water

De Dommel heeft in Boxtel al vanaf het vroege verleden een grote rol gespeeld. Niet alleen is Boxtel ontstaan als nederzetting aan de Dommel, maar heeft het zich van daaruit uitgebreid in en over het landschap. Diverse activiteiten waren / zijn afhankelijk van de ligging nabij de Dommel.

In de 13e eeuw wordt het Smalwater genoemd (voorheen Molengraaf / Molregrave genoemd). Dit is een gegraven waterloop. Deze had de functie voor het leveren van waterkracht voor de watermolen die aan het einde van het Smalwater heeft gestaan.

Langs de Dommel hebben diverse watermolens gestaan. Met name de twee raderen voorziene grote graan-, schors- of run en volmolen op de Dommel en door de in de onmiddellijke nabijheid gelegen vol- en oliemolen op het Smalwater. De graanmolen op de Dommel had een belangrijke functie voor naburige gemeenten.

Niet alleen molens vestigden zich aan de Dommel, maar ook andere activiteiten, zoals wasserijen. Aan de Eindhovenseweg, nabij de Dommel is het voormalig stoomwasserij-complex gelegen. Dit complex is opgericht als Wasserij van Velsen, rond 1880.

Tussen het complex en de Dommel ligt de voormalige bleek, die nog intact is. Op het open erf staat een linde en een eik van circa 2 meter omtrek. Het complex is iets teruggelegen van de weg, aan de voorzijde is later een woonhuis gebouwd.

Het complex is vanwege het bouwtype, de bouwstijl en de redelijke gave hoofdvorm en detaillering van architectuurhistorische waarde. Qua situering is het een markant historisch ensemble aan de Eindhovenseweg, waarbij de oorspronkelijke functionele ligging aan de Dommel nog intact is. Het complex is van historische waarde als zeldzaam restant van de voorheen voor Boxtel kenmerkende wasserij-industrie, een monument van bedrijf en techniek.

4.1.30. Religie en onderwijs, de Ursulinen

Boxtel werd in de 20e eeuw een gemeente met veel scholen voor lager en middelbaar onderwijs. De gemeente kreeg in de tweede helft van de 20e eeuw een streekfunctie voor de omliggende gemeenten.

In 1900 waren er 8 lagere scholen in Boxtel, Liempde en Gemonde. Ter bevordering van het onderwijs vermaakte mr. P.F. van Cooth een legaat aan de gemeente Boxtel. Hij schonk bij testament zo'n 25.000 gulden en onroerend goed, waaronder een hoeve op Munsel. Deze Van Cooth-hoeve op Munsel is momenteel gelegen op De Kleine Aarde.

Van de acht scholen, waren er vijf voor openbaar en drie voor bijzonder onderwijs (rooms-katholiek). Een ervan is hieronder uitgelicht: de Ursulinen.

In 1905 gingen de Ursulinen te Uden op vakantie. Tot Boxtel werden ze vergezeld door 2 zusters. Toen de zusters hun leerlingen op de trein hadden gezet, moesten ze zelf een tijd wachten voor ze weer terug konden naar Uden. Om de tijd te doden liepen zij naar de nieuwe H. Hartkerk om er wat te bidden.

Toen ze weer wilden opstappen, werden ze bij de kerkdeur aangesproken door de kapelaan. Hij vroeg hen waar ze vandaan kwamen en wat voor zusters ze waren. De kapelaan vertelde dat de pastoor, de stichter van de parochie, graag een katholieke lagere school voor meisjes wilde oprichten, bestuurd door zusters.

De kapelaan en de pastoor, drongen er bij de zusters op aan om naar Boxtel te komen en daar een school te bouwen voor meisjes. In 1908 werd in Boxtel in de nieuwe Kerkstraat een bewaarschool geopend.

Tegenover de lagere school werd begonnen met de bouw van het klooster en de kweekschool. In 1918 werd vanuit Boxtel een filiaal met leerschool in Stratum gesticht, het Sint Angela-klooster. Het leerlingenaantal liep sterk toe, in de jaren 30 werd een nieuwe school gebouwd achter het klooster. Deze werd de Mariaschool genoemd.

Aan de groei die de geschiedenis van de vestiging in Boxtel tot nu toe kenmerkte, kwam in de 2^{e} helft van de jaren 30 abrupt een einde. Dit kwam met name door dat de kweekschool moest worden opgeheven, vanwege het intrekken van de subsidie en het verliezen van het juvenaat aan Maastricht.

Na rumoerige tijden in de Tweede Wereldoorlog, werd in 1947 de MMS (Middelbare Meisjes School) gestart in de voormalige kweekschool. Dit was een groot succes. In 1968 werd de MMS omgevormd tot havo, waarbij tevens jongens werden toegelaten. In de jaren hierna nam het aantal religieuzen in het “Brukelse” onderwijs steeds verder af. In 1977 vertrok de laatste Ursuline uit hun middelbare onderwijs.

4.1.31. De tweede wereldoorlog in Boxtel

Vanaf 12 mei 1940 trokken de eerste Duitse soldaten door Boxtel en Liempde. Bij de inval, de bezetting en de bevrijdingsoperaties, zijn Boxtel en Liemdpe diverse malen onder vuur genomen, waarbij mensenlevens verloren zijn gegaan en veel materiele schade is opgelopen.

De spoorlijnen en de Stationsbuurt werden bij de inval onder vuur genomen. Tijdens de bezetting hadden de Duitsers brons nodig voor de wapenindustrie. Zij haalden de klokken uit de torens van Boxtel, Liempde, Gemonde en Lennisheuvel.

Tijdens de bevrijdingsoperaties Market Garden en Pheasant zijn diverse vliegtuigen neergehaald en bruggen opgeblazen, zoals de Zwaansebrug en de brug bij het Scheepke. Wederom had de stationsbuurt hevig te lijden onder de ontploffingen. Huizen, spoorlijnen en wissels werden beschadigd.

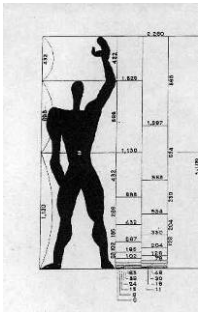
In het processiepark, aan de Eindhovenseweg, op de Fellenoord, de Bosscheweg en de Schijndelsedijk werden kanonnen en luchtafweergeschut geplaatst. De Sint Petruskerk werd getroffen door een regen van granaten.

Op 24 oktober 1944 werden Boxtel en Liemdpe bevrijd. Zelfs na de bevrijding was er sprake van verlies van mensenlevens en materiele schade. Vliegtuigen / bommenwerpers stortten neer in Mijlstraat en in Boxtel.

Concrete (beleids)voornemens

1. In de omgeving van Boxtel bestaan een aantal restanten uit Wereldoorlog II. Zoals bijvoorbeeld de restanten van loopgraven tussen Liempde en Schijndel. Voorlopig kan in deze een terughoudend beleid worden gevoerd.

4.1.32. De explosieve groei van Boxtel

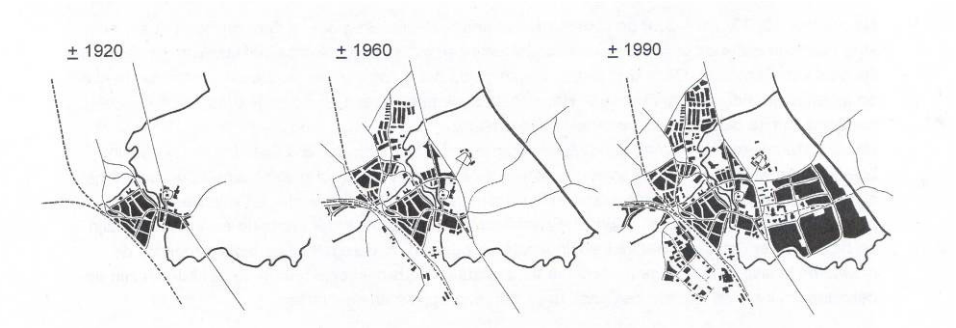
Vanaf 1900 ontstaat een sterke toename van het aantal huizen en ontstaan een aantal nieuwe wijken in Boxtel.

De aanleg van de spoorlijn heeft in de jaren 60 van de 19e eeuw de aanzet gegeven tot de verdere uitbreiding van Boxtel. Tussen de dorpskom en het station werd in 1865 de Stationsstraat aangelegd. In de nabijheid van deze weg en het station werden tussen 1870 en 1940 enige straten aangelegd. Tussen de Stationsstraat en de Prins Hendrikstraat ontstond een wijkje waar veel spoorwegbeambten woonden.

Het hele gebied tussen de Dommel, het Smalwater, de spoorlijn Boxtel-Eindhoven en kasteel Stapelen ontwikkelde zich snel tussen 1870 en 1940. Het noordelijke deel van dit gebied was omstreeks 1900 zodanig bebouwd dat daarvoor Breukelen een parochie kon worden gesticht. Door de bouw van de Heilig Hart kerk, de scholen en het Ursulinenklooster ontstond in de wijk Breukelen een kern.

In de vijftiger jaren werd verder gebouwd in het gebied ten noorden van de Baroniestraat. Selissenwal. Toen de wijk Selissen inde 60-er jaren in hoofdlijnen was voltooid, werd in 1965 begonnen met de bestemmingsplannen Oost. De wijk ligt ten oosten van de Eindhovenseweg en de Brederodeweg. In het noordwestelijk gedeelte van dit bestemmingsplan werd hoogbouw uitgevoerd.

In de 80-er jaren werden op Zandvliet 300 woningen gebouwd. In Boxtel waren in de 80-er jaren ook enige kloostercomplexen leeg komen te staan. Diverse kloostercomplexen werden gesloopt of herbestemd tot woningbouw.

In de 90-er jaren werden in het centrum en Breukelen woongebieden en fabrieken gesaneerd.

De belangrijkste uitbreiding van de 90-er jaren vond plaats in de wijk Munsel / Selissen. Tussen de A2 en de Bosscheweg werden 500 woningen gebouwd, een nieuw politiebureau en het Waterschapshuis.

In het begin van de 21e eeuw vond verdere bebouwing plaats op voormalige industrieterreinen. De belangrijkste uitbreiding is de ecologische en duurzame woonwijk In Goede Aarde, die op Munsel gebouwd wordt nabij De Kleine Aarde.

Kenmerkend is de groenstructuur die per wijk verschillend is. In de diverse perioden, zijn verschillende ontwerpen met de bijbehorende bomen en struiken gerealiseerd. Deze zijn kenmerkend voor de buurt en ondersteunen de stedenbouwkundige structuur.

Bijlage 3: Stoplichtbestand Uitvoeringsagenda 2009

meewerkend boxtel

Stoplichtbestand Uitvoeringsagenda 2009

Bij de vorige erfgoednota van de gemeente Boxtel 'Het (Boxtels) landschap is de leesbare biografie van Boxtel' hoort ook een uitvoeringsagenda, dat is opgenomen in het deel *WERK IN UITVOERING*. In dit uitvoeringsprogramma zijn twintig projecten opgenomen. Deze uitvoering is gemonitord, peildatum april 2024. De voortgang van de uitvoeringsprojecten is hieronder in een stoplichtbestand weergegeven.

Legenda

Uitgevoerd	
In uitvoering, wordt aan gewerkt	
Nog niet uitgevoerd	

Uitvoeringsproject

nr.	Uitvoeringsproject	Stand
1	Toegankelijk maken beleid, door het verstrekken van informatie over erfgoed, website, faciliteren van tentoonstellingen ed.	
2	Aanpassen en integratie erfgoed bij diverse beleidsstukken. Dit zal geschieden op de momenten dat deze stukken aan herziening toe zijn.	
3	Opstellen archeologisch en cultuurhistorische beleids- en waardenkaart	
4	Opstellen procedure voor integrale toetsing (in combinatie met erfgoed) van nieuwe plannen zodat de waarde van erfgoed integraal onderdeel wordt van deze plannen	
5	Uitbreiden Welstand/Monumenten commissie	
6	voorlichtingsfolder procedure toetsing erfgoed	
7	Voorlichtingsfolder en bijeenkomst over inrichting erf, pootrecht > tevens voorbeeldprojecten aanwijzen	
8	bomen en groenvoorzieningen in bebouwde kom en buitengebied planten conform beleid, evt. in combinatie met Boxtelse boomplantdag voor de jeugd, dit betreft de uitvoering van het bomenbeleidsplan	
9	Enthousiasmering, betrekken bewoners	
10	Toerisme en recreatie: duidelijke routes voor langzaam verkeer met rustpunten, inclusief toelichting (folder)	
11	Voor overige locaties Cultuur en Landschap ontwerpen laten maken en realiseren (6)	

12	Goede inventarisatie en bescherming belangrijke cultuurhistorische objecten of gebieden door beschermde status te geven (zie project 3)	
13	Stimuleren gebruik van oude huis-, straat-, brug- en waternamen (alle gebieden buiten de cultuurhistorische as	
13.1	Namen buurtschappen terug in landschap	
13.2	Project Veldpoorten	
14	Ontwikkelen educatief project	
15	Toegankelijk maken belangrijke objecten (kasteel Stapelen en St. Petruskerk en Kerkheuvel, initiatief Pater de Visser)	
16	(her) inrichten belangrijke historische gebieden en routes	
17	Stimulering geschiedschrijving Gemonde	
18	Herbouw Antselse Watermolen	
19	Levend Agrarisch Erfgoed	
20	Interne en externe communicatie	

Bijlage 4: Concept verhaallijnen van gemeente Boxtel

meewerkend boxtel

Concept Verhaallijnen van de gemeente Boxtel

Op basis van de ontstaansgeschiedenis van de gemeente (zie Hoofdstuk 2 van de Erfgoednota Boxtel 2026-2030) en de uitgebreide informatie over de ontwikkel- en bewoningsgeschiedenis (zie bijlage 2) is een overkoepelende verhaallijn ontwikkeld, waar twee thematische lijnen onder geschaald zijn: Boxtel is een plek van verbinding. Een kruispunt van verschillende routes en culturele gebruiken. Verbinding is het centrale thema, waar onderstaande verhaallijnen aan gekoppeld zijn.
Verbindend Boxtel: Strategisch knooppunt & Verbindend Boxtel: Saamhorigheid en eigenheid.

Verbindend Boxtel: Strategisch knooppunt

In het groenblauwe cultuurhistorische landschap liggen de vier dorpen (en nog een aantal gehuchten) van de gemeente Boxtel. Zij worden gedragen door een waardevolle ondergrond en zijn met elkaar verbonden door de meanderende Dommel, de Essche Stroom en de Beerze. Water is essentieel geweest voor de ontwikkeling en leefbaarheid van dit gebied. In de Prehistorie en Romeinse tijd werd dit gebied al gezien als een aantrekkelijk knooppunt om zich te vestigen en hebben sporen van hun rijke leven achtergelaten. De rivier de Dommel – de levensader van de streek – was hier makkelijk te doorwaden en vormde een schakel in een doorgaande route van noord naar zuid en andersom. De vroege Boxtelaren hielden vanaf de late middeleeuwen het water onder controle aan de hand van de karakteristieke watermolens in Liempde en Boxtel, die samen een watermolencomplex vormden. In de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen waren deze waterlopen een belangrijk onderdeel van de regionale infrastructuur. Naast de strategische positie door de waterwegen was Boxtel ook het knooppunt van verschillende verbindingswegen. Door dit gebied hebben door de eeuwen heen altijd belangrijke wegen gelopen. Zo liep er een Romeinse route en een Napoleontische weg. De strategische ligging zorgde er ook voor dat Botel zich regelmatig midden in een strijdtoneel van conflicten bevond, zoals bij de 80-jarige oorlog en de eerste coalitieoorlog na de Franse Revolutie. Restanten van de verdediging om deze strategisch gelegen knooppunten te beschermen zijn nog aanwezig in het landschap. Ook nu komen provinciale wegen, de rijksweg en snelweg samen in Boxtel. Wel is er door de vrede en stabiliteit het inmiddels aangenaam leven in de typisch Brabantse dorpen. Sinds 1865 levert ook het spoor een belangrijke bijdrage aan de handel en verbindingsfunctie van deze plek. Zeker toen het Duits Lijntje werd aangelegd - de spoorlijn tussen Boxtel en Wesel in Duitsland - kwam er weer aanzienlijk internationaal verkeer op gang. Het klooster van de Witte Zusters lag niet voor niets vlak naast het station van Esch. Met de trein reisden zij vol idealen over missiehulp af naar bijzondere plekken in de wereld. Na vele jaren keerden ze vaak weer terug naar hun thuisbasis om de gemeenschap met verhalen te verrijken.

Oost-west, noord-zuid; water, wegen of spoorlijnen, Boxtel is gedurende de geschiedenis een locatie van verbinding geweest. De strategische ligging is een essentiële factor geweest in de ontwikkeling van de gemeente Boxtel. Bereikbaarheid is nog steeds een belangrijke kwaliteit, maar de aantrekkingskracht van het gebied zit hem meer in de blauwgroene kwaliteiten van het landelijk gebied. De dorpen zijn nog steeds een goede thuisbasis, een oase van rust en strategisch gelegen binnen de stedendriehoek van 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Tilburg.

<u>Erfgoedelementen</u>
Waardevolle ondergrond, rijk Prehistorische en Romeinse leven, cultuurlandschap, De Dommel, Essche Stroom, De Beerze, Romeinse route, Watermolens, Kasteel Stapelen, Landgoederen, Napoleontische weg, Duitse Lijntje, Klooster Witte Zusters.

Verbindend Boxtel: Saamhorigheid en eigenheid

In de gemeente Boxtel komen unieke gebruiken, culturen en tradities samen. De inwoners van de gemeente Boxtel zijn echte doeners en hechten veel waarde aan het rijke verenigingsleven, wat van onderaf georganiseerd wordt. Zo wordt jaarlijks de Heilige Bloedprocessie gehouden, is er jaarlijks het Bierpompfeest te Esch en zijn er actieve carnavals-, fanfare- en harmonieverenigingen. Door de straten van de dorpen weerklinkt regelmatig tromgeroffel en bazuingeschal wanneer Tamboers, Bazuinblazers en Vendeliers van de gilden de 'schuts' aankondigen. Esch heeft het Sint-Willebrordus gilde, Liempde heeft het gilde Sint Antonius Abt en in Boxtel is het gilde Sint-Barbara en Sint-Joris actief. Dit zorgt op sociaal gebied voor een sterke verbondenheid, veel inwoners 'minnen' hun dorp en er is een heus volkslied voor Liempde gemaakt waarin deze verbondenheid bezongen wordt. De verschillende dorpskernen hebben allemaal hun eigen identiteit. Het zijn actieve gemeenschappen met

doorzettingsvermogen en kernen waar pit in zit. Er wordt dan ook door veel inwoners meegewerkt aan het onderhouden van een verbindend netwerk. Hierbij staan elkaar ontmoeten en omzien naar elkaar centraal. In Lennisheuvel is bijvoorbeeld een dorpsberaad actief. Voor kritisch en humoristisch commentaar op lokale zaken mag reus Jas de Keistamper de Boxtelaren toespreken als symbool van de Boxtelse identiteit. Deze unieke gebruiken en tradities dragen bij aan prettig leven in de gastvrije kernen van de gemeente Boxtel.

De inwoners vinden hier eenheid in verscheidenheid, want na een roerig politiek en religieus verleden hebben Boxtelaren zich altijd weten te verenigen. Hun immaterieel erfgoed, de gezamenlijke activiteiten en tradities dragen bij aan een gevoel van verbondenheid en verbroedering. De trots op het collectief verleden zorgt ook voor saamhorigheid. Veel stichtingen en verenigingen zetten zich samen in voor het doorgeven van het levende erfgoed. Hiermee dragen zij ook bij aan het behoud van de unieke karakters van de dorpskernen.

<u>Erfgoedelementen</u>
Heilige Bloedprocessie, Bierpomp Esch, Carnaval, Fanfare, Harmonie, Sint-Willebrordus gilde, gilde Sint Antonius Abt, gilde Sint-Barbara en Sint-Joris, Liempds Volkslied, Jas de Keistamper.

Concept Moodboard om de conceptverhaallijnen te verbeelden.

Bijlage 5: Erfgoedparticipanten

meewerkend boxtel

Erfgoedparticipanten

Participanten die van belang zijn voor de toekomst van het cultureel erfgoed.

Gemeente:

- Draagt zorg voor een goede en heldere inventarisatie van het cultureel erfgoed;
- Zorgt ervoor dat het cultureel erfgoed door middel van wetgeving goed geborgd is;
- Zorgt ervoor dat eenieder op de hoogte is van deze wetgeving. Dit kan zij doen door aanvullende informatie beschikbaar te stellen;
- Zorgt voor een degelijk vergunningsstelsel met voldoende capaciteit (inclusief toezicht/handhaving);
- Zorgt ervoor dat eigenaren van erfgoed ondersteund worden. Dit kan door het verschaffen van informatie, maar ook door het verlenen van subsidies.

Doel: Dat alle culturele erfgoederen bewaard blijven voor de toekomst en ook beleefbaar zijn.

Eigenaren van erfgoed, monumenteneigenaren:

- Zorgen ervoor dat ze op de hoogte zijn van de wetgevingen;
- Zorgen ervoor dat ze de wet ook naleven (bijv. vergunningsplicht en onderhoudsplicht);
- Indien er onduidelijkheden zijn, dan nemen ze contact op met de gemeente.

Doel: Dat de individuele culturele erfgoederen bewaard blijven voor de toekomst.

Erfgoedverenigingen & Stichtingen:

- Kunnen zorgdragen voor ondersteuning in inventarisaties van het (immateriële) cultureel erfgoed;
- Kunnen zorgdragen voor het informeren van eigenaren over het cultureel erfgoed;
- Zorgen ervoor dat het (immateriële) cultureel erfgoed wordt uitgedragen;
- Kunnen zorgdragen voor het informeren van recreanten en toeristen over het cultureel erfgoed;
- Kunnen erfgoedcollecties beheren.

Doel: Dat het (immateriële) cultureel erfgoed bewaard blijft voor de toekomst en ook beleefbaar is.

Erfgoedvrijwilligers:

Erfgoedvrijwilligers zijn mensen die zich inzetten voor het beheren, behouden en beleefbaar maken van erfgoed voor een algemeen publiek. Dit kunnen zij individueel doen of in een gestructureerde vorm (stichting of vereniging). Ook kunnen ze dit doen op structurele- of tijdelijke basis. Zij doen dit uit eigen motivatie en vaak met beperkte financiële tegenprestatie. In de gemeente Boxtel zijn er veel vrijwilligers actief, al dan niet verbonden aan een organisatie, vereniging of stichting.
Doel: Dat het (immateriële) cultureel erfgoed bewaard blijft voor de toekomst en ook beleefbaar is.

Musea:

- Zorgen ervoor dat ze op de hoogte zijn van de wetgevingen (goede conserveringsomstandigheden);
- Zorgen ervoor dat ze de wet ook naleven;
- Indien er onduidelijkheden zijn, dan nemen ze contact op met de gemeente;
- Dragen zorg voor het roerend cultureel erfgoed;
- Dragen zorg voor het informeren van bewoners en toeristen over het cultureel erfgoed.

Doel: Dat het roerend cultureel erfgoed en historisch verhaal bewaard blijft voor de toekomst en dat dit ook beleefbaar is.

Gemeentelijke adviescommissie:

- Zorgt voor een degelijke advisering bij vergunningsprocedures van cultureel erfgoed;
- Kan zorgdragen door de gemeente te voorzien van ongevraagd advies omtrent borging cultureel erfgoed.

Doel: Dat culturele erfgoederen bewaard blijven voor de toekomst en ook beleefbaar zijn.